NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: SURÁNYI MIKLÓS: *Küzdelmek könyve.* • BÜKY GYÖRGY: *A pánik.* • TÖRÖK PÁL: *Magyar történet.* • MAJTHÉNYI GYÖRGY: *Az üvegfal.* • FRIEDREICH ENDRE: *Czuczor Gergely haditörvényszéki pöre.* • NÉMETH LÁSZLÓ: *Emberi szinjáték.* (Regény.) • REMÉNYIK SÁNDOR, JUHÁSZ GÉZA, RÉZ GYULA: *Versek.* • **Elvek és művek:** *Gárdonyi—Ady—Prohászka.* • *Szakadék.* • *Nehéz föld.* • *Párbaj.* • *Sziklaélen.* • *Komáromi János Zúg a fenyvese német nyelven.* • **Szemle:** *«Proletárirodalom, proletárművészet.* • *Rákosi Szidi.* • *Tudományos élet.* • *Színházi szemle.* • *Pantomim-előadás.* • *A pesti magyar és német színészet harca a Bach-korszakban.* • *Képzőművészeti szemle.* • *Zenei szemle.* • *Film.* • *Magyar folyóiratszemle.*

1929. ÉV **MÁJUS 1.** **9. SZÁM**

VII. ÉVFOLYAM **ÁRA 2 PENGŐ**

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

Havonta kétszer, 1-én és 15-én jelenik meg, számonként 80 oldal terjedelemben.

Előfizetési ár:

Negyedévre	10.— pengő
Tisztviselőknek	7.50 «
Külföldre egész évre	48.— «

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, I., Döbrentei-utca 12. • Telefon: Aut. 534—32.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság, szám: 52.901.

Főbizományos **PFEIFER FERDINÁND** (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedése
Budapest, IV. ker., Kossuth Lajos-utca 7. sz. • Telefon: Aut. 857—30.

TARTALOM:

	Lap
Surányi Miklós: Küzdelmek könyve	641
Reményik Sándor: Nagypénteki szertartás. (Vers.)	646
Reményik Sándor: Hozsánna annak, aki visszajött. (Vers.)	647
Reményik Sándor: A fordító. (Vers.)	648
Büky György: A pánik	649
Juhász Géza: A garaboncás vihart támaszt. (Vers.)	656
Török Pál: Magyar történet	657
Réz Gyula: Viharban. (Vers.)	661
Réz Gyula: Tavasszal. (Vers.)	661
Réz Gyula: Kesergő ének. (Vers.)	662
Réz Gyula: Megyek tovább. (Vers.)	662
Majthényi György: Az üvegfal	663
Friedreich Endre: Czuczor Gergely haditörvényszéki pöre	667
Németh László: Emberi színjáték. (Regény.)	676

ELVEK ÉS MŰVEK:

	Lap
Galamb Sándor: Sik Sándor: Gárdonyi—Ady—Prohászka	689
Farkas Zoltán: Darkó István: Szakadék	691
Majthényi György: Illyés Gyula: Nehéz föld	692
K.: Berecz Dezső: Párbaj	693
Gulyás Pál: Kövér Erzsébet: Sziklaélen	694
Komáromi János Zúg a fenyvese német nyelven	695

SZEMLE:

	Lap
Makkai János: «Proletárirodalom, proletárművészet»	696
R. T.: Rákosi Szidi	698
Eckhardt Sándor: Tudományos élet	699
Rédey Tivadar: Színházi szemle	701
—r.: Pantomim-előadás	705
Pukánszkyné Kádár Jolán: A pesti magyar és német színészet harca a Bach-korszakban	705
Farkas Zoltán: Képzőművészeti szemle	709
Prahács Margit: Zenei szemle	713
Németh Antal: Film	716
K. B. O.: Magyar folyóiratszemle	719

Dreher-Maulé

csokoládé,
csokoládédesszert,
mártógyurma (tortába)

a hölgyek legkedvesebb cikke!

A NAPKELET t. Előfizetőihez!

Tisztelettel kérjük azokat a t. Előfizetőinket, akik a folyó év II. negyedére az előfizetés megujítása iránt még nem intézkedtek, szíveskedjenek az esedékes előfizetési összeget a Napkelet áprilisi számához mellékelt befizetőlap útján mielőbb beküldeni.

A KIADÓHIVATAL.

KÜZDELMEK KÖNYVE.

Klebelsberg Kuno gróf összegyüjtött hirlapi cikkei.

I.

«A TRAGIKUS eseményeken, a végzetes eredményeken változtatni nem lehet. Az eseményeket meg nem történtté nem tehetjük, a multat vissza nem sírhatjuk és mi sem lenne meddőbb, mint bűnbakok keresése. De végzetes lenne, ha a multaknak katasztrófái során a tények által megcáfolt politika tételeiben tovább is hinnénk. Hogy az öregebb nemzedék képes-e új politi. elgondolásokra, nem hiszem; de az újabb nemzedéknél, amelyet a katasztrófa oly korban ért, mikor az ember még evoluálni tud, új elgondolásoknak kell kiforrni a magyar nemzet számára, új gondolatoknak, amelyek új utakat keresnek.»

Klebelsberg Kuno gróf könyvének első cikkéből valók ezek a mondatok, — s azért kellett szószerint idézni, mert rövidebben és tartalmasabban lehetetlen igazolni azt a magyar közéletben még szokatlan gesztust, hogy valaki aktív miniszter létére rendszeres publicisztikai összeköttetést tart fenn a nemzet ujságolvasó tömegeivel. A háború előtt államférfiak, pártvezérek, politikusok, még ha előzőleg hivatásos publicisták lettek légyen is, nyomban elzárkóztak valamiféle turris eburneába, mihelyt átvették a kormányzat egyik vagy másik ágának felelős vezetését. Felesleges volna ennek helyes vagy helytelen voltán most elmélkedni, egyszerűen elég, ha ezzel is demonstráljuk az idő változását, azt a különbséget, amely a háború óta a régi és új kormányzati metódika között kialakult, ha ezt is belerajzoljuk a kormányzat demokratizálódásának grafikonjába. A miniszter leszáll az elefántcsontból való torony misztikus magasságából s beül egy modern és minden rejtelem nélkül való büró asztalához, amelynek széles üvegablakán át mindenki szemmel kísérheti az ott folyó munkát. Oly kormányzati módszer ez, — hogy a szerző szavaival éljek, — amely alkalmazójának nem könnyíti meg munkáját, időt ad és könnyű alkalmat nyujt ellenállások szervezésére. De a nemzetre hasznos, mert az egyes kérdések így beható előzetes megvitatás után valósulnak csak meg. Oly kormányzati módszer ez — tegyük mi hozzá —, amely a parlamenten kívül álló közvéleménynek demokratikus ellenőrzése alá helyezi már a megszülető elgondolást is, a polgár szinte látja a füvek növését, holott a multban a fától nem látta az erdőt s a költségvetési viták hangos kakofóniájából a legélesebb fül sem tudta kivenni a kormányzati programm vezérdallamát.

Valljuk be, a magyar fórumon nem is nagyon érezték hiányát a reszortminiszterek elgondolásaival szemben való tájékozottságnak. Magyarországon nem volt nyugati értelemben kialakult független polgári osztály, nem volt polgári öntudat s hiányzott az igazi politikai közvélemény, hacsak nem az Ausztriával való közösügyes tárgyalásokról, sérelmi kérdésekről, kvótáról, önálló hadseregről, szabadságjogokról, bankról és vámterületről volt szó. Elfogult és értelmetlen ember volna az, aki ezt szemére hányná az elmult

generációnak. Nem bűn volt ez, hanem szerencsétlen kényszerállapot. A magyar nemzet századokon keresztül fuldokolt a megnyirbált szuverénitás, a tökéletlen állami függetlenség és a Bécs felől áramló elnyomatási törekvések elviselhetetlen atmoszférájában s nem volt csoda, hanem a helyzet természetes következése, hogy a magyar publicisztika kimerült Kossuth és Deák politikájának szembeállításában, Gotterhalte-botrányokban, érzelmi politizálásban, közjogi állóharcokban és liberális illuziókban. A magyar publicisztika ragyogó tollakkal, stílusművészekkel, vérfagyasztó jeremiádákkal, szárnyaló ódákkal és bánatos elégiákkal bőven dicsekedhetik, de ezt a publicisztikát jobb volna irodalomtörténeti, mint politikai szempontból tárgyalni, aminthogy eljön az idő, amikor aktualitásukat és jelentőségüket vesztett publicisztikai remekműveinket, mint a franciák a maguk nagy szónokainak stílusremekeit, inkább belletrisztikai, mint tartalmi értéküknél fogva kritizáljuk. Gondoljunk csak Bartha Miklós vezércikkeire, amelyekben tetőpontra hág a nyelvkezelésnek szinte költői virtuózitása, anélkül, hogy tárgyuknál fogva a mai generációt már legkevésbbé is érdekelnék. Ha van díszítményes költészet és van zengő szavak érzékcsiklandozó harmóniájából felépített díszítményes retorika, e két csillogó műfajához bízvást odaszámíthatjuk az ornamentális diszítmények és a tartalmatlan fiorriturák virtuózitása alatt elvesző l'art pour l'art-publicisztikát, amely csodák csodájára még ma is él és virágzik satnya kis hangulat-vezércikkecskék dekadenciájában, amelyekben egyetlen ötlet kisded karácsonyfájára modern publicisták mindenféle csillogó lim-lomot, olcsó aranyfüstöt és csillagszóró gyertyácskákat aggatnak sebtiben, lapzárta előtt

Ha ez a l'art pour l'art szépirodalmi publicisztika olyan kitűnő ősökre tekinthet vissza, mint Bartha Miklós, az égő meggyőződéssel, de elfogultan kritizáló politikai irodalom családfáján még kitünőbb neveket találunk. Grünwald Béla a nemzetiségi törvény alkalmából olyan kegyetlen gúnnyal és vehemens szenvedéllyel támadja Deák Ferenc és Eötvös József politikáját, vagy később a Tiszákét Kaas Ivor báró és Kecskeméthy Aurél, mintha Bachot vagy Haynaut akarnák leteríteni. Ám ezeknek voltak pozitív elgondolásaik, volt elméletük és koncepciójuk, amit a támadott és olykor megbuktatott elvek helyén azon melegében föl lehetett volna rakni a ledöntött strukturák újjáépítésére. Kossuth, Kemény Zsigmond báró, Szalay László, Csengery Antal, Beksics Gusztáv, Falk Miksa vagy Salamon Ferenc önálló és rendszeresen kiépített elméletekkel operáltak s tudtak valamit adni ahelyett, amely ellen több-kevesebb sikerrel verekedtek. Rettenetes tragikuma volt a magyar nemzetnek, hogy a nagy koncepciók mindig összedőltek, vagy végzetes megpróbáltatások alatt nem váltak be, vagy őrületbe és halálba kergették az arra esküvőket. Széchenyi István gróf és Grünwald Béla tragikumára kell gondolnunk csupán.

Nagy elfogultság kellene azonban ahhoz, ha a magyar publicisztika meddőségét kizárólag az Ausztriával való boldogtalan összeköttetés rovására írnánk. Vissza kell térnünk ahhoz a megállapításhoz, hogy a magyar, amelyről nemcsak itthon, de a külföldön is az a kétes értékű jellemzés forgott közszájon, hogy politikus nemzet, ezt a politizálást sohasem vitte addig, hogy élete komoly berendezkedésében, realitások terén, részletekre menő gondossággal levonta volna abból a konzekvenciákat. Nem. A magyar tömegek csak hangulati értelemben voltak politizálók, elragadta őket egy általános gondolat szépsége, lelkükben felbuzogott valami homályos vágy, agyukat elborította a tüzes illuziók egy-egy lávafolyama, tetszett nekik egy-egy publicisztikai stílremekmű,

egy-egy nagy név, de gondolataikat nem értették meg, sőt személyüket is csak addig becsülték, amíg az testestül-lelkestül a szemük előtt forgott s amíg ez a rajongás nem került áldozatkészségbe.

Széchenyit, Kossuthot, Deákot a maga idejében is csak egy zártkörű, mondhatnók hivatásosan politizáló társaság értette és olvasta. Széchenyit néhány esztendő alatt elfelejtették, Deákról anekdótákat gyártottak és dalba foglalták Kossuth nevét. Kossuth csakugyan bálványa volt a magyarságnak, de hogy ez a bálványozás a kilencvenes évek elején milyen hiú és tartalmatlan volt, azt Klebelsberg gróf egyik cikkében (legszebb oldala talán a «Küzdelmek könyvé»-nek) maga mondja el az alábbiakban:

«A képviselőválasztási mozgalom erősnek ígérkezett, a hullámok az én kedves nevelővárosomban, Székesfehérvárott is magasan jártak. Épen akkor a város egyik legérdemesebb honoraciorja, néhai Gánóczy Flóris királyi közjegyző, volt vörössipkás negyvennyolcas őrnagy lement Turinba, hogy Kossuthot meglátogassa. Felháborodva jött haza. Elmondta, hogy a piemonti hideg tél bizony be-belátogat a kormányzó fűtetlen lakásába, a koszt sem olyan tápláló, mint aminőre az aggastyánnak szüksége lett volna, szóval: szemmel látható volt a szűkösség a háztartásban. Igazi gyermekes hirtelenséggel közbeszóltam: Annyi ember szereti Kossuth Lajost, hát nem küldenek neki fehér kenyeret, sonkát? — Édes anyám azzal ütötte el a kényelmetlen kérdést: Kis fiam, a nagy emberek olyanok, mint az istenek; azok ambróziából élnek. — Míg ez nálunk a szobában lejátszódott, kint az utcán hatalmas kortesmenet vonult el, több ezer ember énekelte: «... Mi neked fáj, nekünk is fáj ... Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos». És én gyermekfejjel elgondolkoztam, hogy az egész országban százezrek énekelnek így s odakint a Po mellett, az öreg Kossuth szemeibe talán könnyet csal a nélkülözés. És e gondolataimat, mint valami melodrámát kísérte a távolodó menet éneke: «... Mi neked fáj, nekünk is fáj ... Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos ...»

II.

Vesztett háborúk, forradalmak és katasztrófák után nemcsak a társadalom atomizálódik, de szétmállanak az illuziók is, amelyek az emberek fantáziájában egy pillanatra konstruktív programm gyanánt éltek, kialusznak a gyujtogató eszmék, elhatalmasodik a szkepszis, úrrá lesz a lelkeken a mélabús rezignáció s a lehető legkevesebb ember tudja legyőzni azt a kedélyzavart, amely zürzavaros időkben tehetetlenné teszi a legaktívabb társadalmakat is. A forradalom még csak igazolhatja valahogyan magát, hiszen természetes és bevallott célja: lerombolása annak a rendnek, amely nézete szerint már nem felel meg a megváltozott társadalomnak. Együgyűség volna minden forradalmat elítélni kizárólag azért, mert munkája megrázkódtatással és rombolással jár. Ha a korhadt gerendázatú épület azzal fenyeget, hogy magam és gyermekeim fejére szakad, az egyetlen észszerű megoldás: lerombolni a düledező viskót és helyébe modern, kényelmes, szellős és világos épületet emelni. Mi magyarok a vesztett háború után a forradalmi munkának csak felét végeztük el — azt is részben rosszul, részben feleslegesen — s amikor rá került a sor a konstrukcióra, a magyarság legnagyobb része eltévedt az elvek és tervek, a koncepciók és nekibuzdulások útvesztőjében. Klebelsberg Kuno gróf a gazdaságilag és politikailag legsivárabb időkben is nyílegyenes utat látott az újra élni akaró nemzet megmentésére. Egyike volt azoknak, akik észrevették, hogy «a nemzet a forradalmak és ellenforradalmak negációitól megundorodva pozitívumok és mentő

tettek után sóvárog», csak nem tudja, hogy hol kell kezdeni a munkát, amellyel a porba omlott ezer éves nemzeti lét helyébe fölépítse az új Magyarországot. Klebelsberg Kuno gróf tudja. Klebelsberg Kuno gróf egyike azoknak a keveseknek, akik a háborúban, a forradalmakban és a trianoni nyomorúságban lelkileg meggazdagodtak s levetve a drága, fényes, pompás díszmagyart, munkászubbonyban vágtak neki az egyetlen nyitva maradt útnak: a létért való küzdelem és a nemzeti munka rögös, meredek országútjának. Berekesztett útak, leeresztett sorompók és úton-útfélen meredező tilalomfák között megtalálta a kaput, amelyen a magyarság ismét szabad levegőre juthat. Először azonban jól megnézte, hogy mi van a nemzet háta mögött. A *Küzdelmek könyvé*ben van egy cikk, amely ezt a címet hordja: *Százhatvan év.*

Ennek a cikknek a gondolatmenete anyagává lehetne a legnagyszerűbb és legérdekesebb történetfilozófiai munkának, amely a magyar élet útját a török hódoltság óta a mai napig oknyomozólag felderíti. Ezt a könyvet is csak Klebelsberg gróf tudná megírni a maga nagy szintétikus történetszemléletével. Talán meg is írja. Maga a cikk néhány sorában csak felvázolja azt, néhány odavetett vonással, de a rajztudás olyan virtuózitásával, hogy a legmonumentálisabb történelmi freskók hatását tudja éreztetni. Abból indul ki, hogy Mohácstól Buda visszafoglalásáig százhatvan év telt el. Ez idő alatt mi védtük Európát, amelyben ezalatt a népek kiépítették modern államaikat és közgazdaságukat, a mi népességünket pedig itthon a török kiírtotta. A XVIII. század elejét a Rákóczi-féle szabadságharc foglalta le s Mária Terézia uralkodása alatt a magyarság szaporodott s egy kicsit vagyonosodott is, de részben műveletlen maradt, részben idegen szellem befolyása alá került. A fejlődésnek ezt a relatív korszakát is megakasztotta II. Józsefnek oktalan összbirodalmi kísérlete. Aztán jöttek a napoleoni háborúk és velük a devalváció s csak a XIX. század huszas éveiben, József nádor és Széchenyi vezetésével hoztunk be néhány évtizedet abból az ominózus százhatvan esztendőből, amellyel a török időkben Európa mögött elmaradtunk. Ám a szabadságharc kedvezőtlen kimenetele ismét megállított mindent, Schwarzenberg, Bach és Schmerling vezetése alatt újabb osztrák összbirodalmi kísérlet taposott végig rajtunk. A kiegyezés után megint jó pár évtizedet hoztunk be elmaradásunkból, de a Millenium után a Bánffy Dezső ellen tombolt obstrukciótól kezdve a világháború kitöréséig rengeteg időt pocsékoltunk. Aztán jött a nagy fátum, a világháború, jött Trianon, amely visszavetett bennünket s a török hódoltság alatt elvesztett százhatvan esztendőből néhány évtized még ma is pótolatlan. És ez nagy baj, mert Európa lassankint megúnja az érvelést a törökkel s könnyen visszavághat azzal, hogy utóvégre két századnál jóval több telt el már azóta, hogy a török innen kiment s ez elég idő arra, hogy rendbejöjjünk.

Szinte megdöbbentő tisztánlátása ez a magyar nemzet tragikumának. De Klebelsberg gróf levonja e megállapítás következtetéseit is. Trianon nem sírbolt! — kiáltja oda nemzetének, — a nemzet fel fog támadni, ha rájön a «lenni vagy nem lenni» kérdés helyes megoldására. Nincs az a gyermek Magyarországon, aki ezt a két szót ne ismerné: *kultúrfölény és neonacionalizmus.* Magyarország fegyverrel nem szerezheti vissza elvesztett területeit, de visszaszerezheti régi európai pozícióját és kivívhatja magának a reviziót, ha bebizonyítja, hogy az egyetemes emberi kultúrközösségnek méltóbb és magasabb rangú tagja, mint az őt környező államok, amelyek kedvéért megcsonkították. Sőt tovább megyek: ha Magyarország népe a «több munka és több kultúra» jelszavát nem követi, nyomorultul elpusztul, mielőtt megérne számára az idő,

amely ma még csak méhében hordja az európai nagyhatalmasságok revizióra való hajlandóságát. Abból a bizonyos százhatvan esztendőből egyetlen-egyet sem szabad pótolatlan hagynunk, mert akkor elénkbe vág Csehszlovákia, amely példátlan erőfeszítéseket tesz, hogy a mi kultúrfölényünket ellensúlyozza. Vagy mi leszünk a legműveltebb nemzet, a legdolgosabb nemzet, a legproduktívabb és leggazdagabb nemzet a régi monarchia széttagolt területén, vagy nem leszünk egyáltalában. De nem leszünk akkor sem, ha nem leszünk magyarok, még pedig magyarabbak, mint voltunk, féltékenyebbek nyelvünkre, intézményeinkre és magyar lelkünkre. Vagyis, ha nem leszünk nacionalisták. Azelőtt, a közösügyes időkben nacionalistáknak kellett lennünk Bécs összbirodalmi törekvéseivel szemben és szemben a nemzetiségekkel, ezért harcolt a magyar publicisztika két nagy realistája : Grünwald Béla és Beksics Gusztáv, — ma nacionalistáknak kell lennünk, mert gazdasági és műveltségi fölényünkkel kell kikényszeríteni a trianoni béke revízióját, — ezért harcol most a mai idők egyik legragyogóbb tollú publicistája, Klebelsberg Kuno gróf.

III.

A *Küzdelmek könyvé*ben Klebelsberg Kuno gróf már nem szól általánosságokról és nem ismételgeti a vezérgondolatot, amelyet előbbi könyveiben oly szuggesztiv erővel hirdetett. Itt részletkérdésekről beszél, a napi élet munkaprogrammjáról, hetenkint egyszer megbeszélve publikumával a legaktuálisabb témát, amely az emberek lelkét foglalkoztatja vagy amelyet oda akar állítani a közvélemény elé. Az embereket a mindennapi élet érdekességein keresztül fogja meg, mert tudja, hogy az általánosságok elfárasztják és kimerítik a gondjaiban meggörnyedt dolgozó polgárt. Beszél nekik városaink esztétikájáról, a Balaton fejlesztéséről, Vigyázó gróf hagyatékáról, az olimpiászról, a visegrádi romokról, az egyetemekről és az Operáról, az Akadémiáról és a modern festőkről, a magyar dalról, a nyolcosztályos népiskoláról, a magyar könyv sorsáról, a magyar karácsonyról, a falusi népnek a városba való özönléséről, bürokráciáról, takarékosságról, túlkormányzásról, a hűvösvölgyi és zugligeti közlekedésről; ezeket a témákat mint apró téglákat rakja egymás fölé, hogy megépítse a maga monumentális kultúrvárát, a neonacionalizmus elgondolását, azt az egyetlen lehetséges magyar stratégiai erődítményt, amelyre támaszkodva kivívhatjuk az új Magyarországot. És ezt az erődítményt a nagy magyar Alföld talajába kívánja beépíteni Klebelsberg gróf, az Alföld szerelmese, abba az Alföldbe, amelyet a kiegyezési korszak a nemzetiségi kérdés megoldása érdekében oly könyörtelenül elhanyagolt. Az Alföld és a vidék, — ez a két favoritja van a *Küzdelmek könyve* szerzőjének, amivel nem Budapestet akarja elhanyagolni, hanem a vidéket akarja fölemelni a főváros kultúrnivójára. Azt mondja, hogy a szellemileg ekként megerősödő vidék azután már a kultúra megafónján át beszél, amely el fog hallatszani a főváros politikai és szellemi életébe is és elérkezik az az állapot, amikor a magyar szellem egy magasabb fokú kiegyenlítődésében nemcsak a főváros hat majd a vidékre, hanem a vidék is a fővárosra és így a szakadék is megszűnik Budapest és a vidék között.

Klebelsberg gróf a régi nagy publicisták útját járja, azt az utat, amely a napi aktualitásokon, a legsürgősebb szükségességeken és a legégetőbb problémákon keresztül az egységes nagy koncepciók felé vezet. Külön érdem, hogy ezt elhitető módon, a tárgyalásnak művészi virtuózitásával és olyan irodalmi stílusban teszi, hogy olvasóinak nemcsak az agyát, de a szívét és képzeletét is

hatalmába ejti. Ebben senki sem múlja felül őt, még azok a legnagyobbak sem, akik a maguk politikáját publicisztikai úton akarták a magyar közszellembe átömleszteni. Ez már annak az érdeme, aki nem hiába olvassa a világirodalom klasszikusait s a magyar nyelv nagyobb művészeit, aki puritán és világos, szellemes és fascináló stílusát a legnagyobbaktól sajátította el. Elég, ha utalok a *Vörösmarty és Ady magyarjai* című cikkre, amelyben olyan finom és gyöngéd megértéssel vitázik velük, aminővel csak íróember tud belemenni az elvek küzdelmébe. Nem hiszem, hogy szebben és nemesebben lehetne ellentmondani Vörösmarty «Vén cigányá»-nak, mint ahogy elborong azok kétségbeejtően magyar pesszimizmusán. (Majd ha elfárad a vész haragja . . .) Az államférfiú és a kultúrpolitikus itt már átadja helyét az írónak és a mások írói kvalitásaival hódítja meg. (A föld megőszült.) Ritka szerencsés véletlen, hogy a tettek embere ilyen mértékben ura a stílusművészetnek, különösen nálunk, ahol szinte érdemszámba ment, ha a politikus és cselekvő államférfiú unalmasan írt és megvetette a művészet igazi szépségeit.

Surányi Miklós.

NAGYPÉNTEKI SZERTARTÁS.

Ágyam fölött, a feszület fölött
Karácsonytól egész Nagypéntekig
Híven virrasztott egy fenyőfaág.
(Ó szelíd dísz, — ó vad nyomorúság!)
Hű zöldje végül mégis elkopott,
Lett ő is szikkadt, aszott kis halott.
Éreztem: nálam tovább nem marad,
Nem bírja lelki szárazságomat,
S egy durvább illetésre szertehull.

De nem ily halált szántam én neki.
A kemencében énekelt a tűz,
Zsoltároztak a lángok lelkei.
A száraz ágat helyéről levettem,
Vigyázva, ahogy halottat viszünk, —
S a tüzes kemencébe bevetettem.
Nagyot lobbant, — és színes lett a láng.

Erdők nagyságos tömjénillata
Elborította rögtön a szobát.
A száraz ágból kiröppent a lélek,
Jöttek adventek, — karácsonyok, — évek,
És hittem én is: hátha mégis élek . . .

Nagypéntek volt, a fűz már ideadta
Barkáját kedves kéz által nekem,
Hogy a szent főnek új dísze legyen.
Az ólomszínű éji ég alatt
Langyos, ébresztő áramlat haladt,
És gyermekkorom ölén, a hegyen
Rügyet bontott a borostyánbokor.

Reményik Sándor.

HOZSÁNNA ANNAK, AKI VISSZAJÖTT.

Én nem ismerlek Téged, ifjú nő,
Nem láttalak soha,
Ma hallottam, hogy a világon vagy,
Ma hallottam: Erdélyországé vagy, —
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Te nem tudod, micsoda fájdalom
Örvénylik az én örömöm mögött:
Búcsúzni mindig, búcsúzni megint . . .
De egy fecske most visszaköltözött,
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Búcsúztatni, — ó hányszor búcsúztattam
Tíz esztendő alatt,
Szívem elfáradt, könnyem elapadt,
Szavam se száll az indulók után, —
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Mert most se telt még be a sorspohár,
A nagy sebből a vér most is buzog,
De búcsúztatni én már nem tudok, —
Ahelyett kendőm feléd lengetem:
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Áldott legyen a bejöveteled,
A hegyek istene legyen veled,
Áldott a frigy, mely visszaragadott:
Sodró, szerelmes székely Nemere,
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Én nem ismerlek Téged, ifjú nő,
De Te vagy az én elégtételem,
Ki annyi drága ismerős után
Hasztalan tártam ki tartó kezem:
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Szeretnék most a télbe kirohanni,
S neked, Te idegen
A végtelenből virágot szaggatni, —
Csakhogy ne lássak több búcsú-virágot, —
Hozsánna neked, aki visszajöttél.

Nagyon fáj a szívem,
Tán azért lengetem
Tüzes üszögként ezt az örömöt,
Dacos, kétségbeesett örömöt:
Hozsánna egynek, — aki visszajött!

Reményik Sándor.

A FORDITÓ.

Károli Gáspár születésének négyszázéves fordulójára.

Alkotni könnyebb: a szellem szabad,
A képzelet csaponghat szerteszét,
Belekaphat a felhők üstökébe,
Felszánthatja a tenger fenekét,
Virágmaggal eget-földet bevethet,
Törvénnyé teheti a játszi kedvet,
Zászlóvá a szeszélyt, mely lengve lázad,
S vakmerőn méri Istenhez magát . . .
Az alkotás, jaj, kísértetbe is visz.
A fordítás, a fordítás-alázat.
Fordítni annyit tesz, mint meghajolni,
Fordítni annyit tesz, mint kötve lenni,
Valaki mást, nagyobbat átkarolva,
Félig őt vinni, félig vele menni.

Az, kinek szellemét ma körülálljuk,
A Legnagyobbak fordítója volt,
A Kijelentés ős-betűire
Alázatos nagy gonddal ráhajolt.
Látom: előtte türelem-szövétnek,
Körül a munka nehéz árnyai:
Az Igének keres magyar igéket.
Látom, hogy küzd: az érdes szittya nyelv
Megcsendíti-e Isten szép szavát?
És látom: győz, érdes beszédinek
Szálló századok adnak patinát.
Ó be nagyon kötve van Jézusához,
Félig ő viszi, félig Jézus őt,
Mígnem Vízsolyban végül megpihennek,
Együtt érve el egy honi tetőt.
Amíg mennek, a kemény fordítónak
Tán verejtéke, tán vére is hull,
De türelmén és alázatán által
Az örök Isten beszél — magyarul.

Kolozsvár, 1929 március. *Reményik Sándor.*

A PÁNIK.

I.

Sok ezer évvel Krisztus születése előtt... Kora hajnal volt és máris nyugtalanok voltak az őserdő vadjai. Irgalmatlanul forró sugaraival fonnyadtra verdeste a nap az égrenövő fák óriás leveleit. Az erdő homálya sem nyujtott menedéket. Mozdulatlanul hevertek a majmok a vastag ágakon, nyöszörögve vonszolta verejtékes testét az oroszlán és a tigris a forrásvízhez s az őselefánt riadtan trombitált bele a rekkenő hőségbe, érezve a borzasztó veszedelmet. Alélt madarak hullottak le a magasból tehetetlenül, vergődő szárnyakkal s a vizilovak és krokodilusok rémülten menekültek az átforrósodott vízből a szárazföldre.

A levegő vörös volt és ízzott, mint egyetlen nagy parázs. S a rémület ösztönökből font korbácsával végigvert az összes élőkön, a tombolás őrületébe hajszolta bele a ragadozókat, mindent eltipró dühbe kergette a fenevadakat, elnyujtott, kétségbeesett ordítások törtek fel a sűrűből és minden pokoli zajt átvillámló üvöltés hasogatta az elsötétült eget.

A borzalmak napja szakadt le a földre.

Az erdők mélyéből titokzatos, soha nem látott állatóriások hömpölyögtek elő óriási csordákban. Menekülő útjuk nyomán elpusztult az erdő.

Minden reszketett a földön, ami élt és halálos rémületben őrjöngött minden állat.

Megmozdult a talaj!

Eleinte csak itt-ott köpködött haragos sarat az égre a föld. Vonagló dombocskákat dagasztott belőle egy titokzatos ököl. Azután hirtelen hullámot vetett, mint a tenger. Borzalmas erővel fatörzsvastagságú vízsugarak törtek a magasba és mint perzselő zápor hullottak vissza a földre. S a mélyben pokoli munkába kezdtek az erők és minden élők kétségbeesett ordítását egyszerre halavánnyá torzította a föld dübörgő, égig zengő, rettenetes szava! A fajtánként csoportokba verődő állatok elfelejtettek minden gőgöt és minden elkülönülést. Nyöszörögve, szabadulást keresve vegyültek össze egymással. Majmok bújtak meg reszketve a tomboló elefántok hátán és oroszlánok együtt nyöszörögtek a szarvassal az ihatatlanul forró víz fölött.

Az erdőszélen, egy dombmagas sziklacsúcs tetején állott az Ember! Ruhátlan, feketeszőrű teste, mintha abból a kőből faragták volna ki, amin állott, — mozdulatlan volt és sötét. Hatalmas tagjain hajókötélvastagságú izmok hevertek egymás mellett, jobbkarjának tömör, félelmetes tömegét fenyegetően egészítette ki ökle folytatásaként a nehéz

gyökérbunkó! Állt! Mosolytalan arcán kapkodva rángatódzott a rémület, mélyenülő, villogó szeme cikázva röpült jobbra-balra és értelmetlenül figyelte az állatok őrjöngő viselkedését.

A forró levegő, a közeledő borzalom ide hajtotta föl a megközelíthetetlen sziklára, amelynek barlangjában együtt élt családjával. Ebbe a barlangba se a vihar, se az állatok betörni nem tudtak. Egyetlen út vezetett csak hozzá a szikla belsején keresztül egy keskeny kénykürtő alakjában. Ezen felmászni csak ő tudott, az Ember! Teljes biztonságban állt tehát a sziklán és riadtan leste mindazt, ami a mélyben történik. Az állatok szörnyű, fékevesztett félelme lassan elfogta őt is. Szélesre vicsorította a száját és csikorgatva csattogtatta össze fogait. Fejét mindég gyakrabban kapkodta fel a magasba. Melléből rövid, szaggatott hangok törtek fel, mindgyorsabban és gyorsabban követték egymást, a végén hosszú, félelmetes üvöltéssé dagadtak. Őt is elöntötte az indokolatlan düh, ott toporzékolt a magasban és bunkóját szörnyű erővel ütögette oda az érzéketlen sziklához.

Amikor a mélyben megmozdult a talaj, az állatok ösztönszerűen a sziklacsúcs alá húzódtak. Messze környéken egyetlen szilárd pont volt a sziklacsúcs. A rengeteg állat, mint a tenger, úgy gyűrűzte körül. Üvöltésük alóla tört fel a magasba. Eszeveszetten próbáltak felkúszni a merőleges sziklafalakon, taposták, préselték egymást, fejüket verdesték a kőbe, a szikla állt magasan, megközelíthetetlenül és rajta állt az Ember!

S az Ember szeme meredten lesett a távolba. A nagy hegy, a forró hegy megmozdult! Rettenetes füst és égig érő láng tört fel belőle. Valami irtózatos erő bensőjében rázta meg a földet, recsegés, ropogás, dübörgés szaladt keresztül a levegőn s a forróság olyan türhetetlen volt, hogy gyenge nyöszörgéssé változott az állatok ordítása és rengeteg állat hangtalanul roskadt össze egy álltóhelyében.

Az Ember félelmében leborult és megrendült alázata jeléül homlokát verdeste a földhöz!

Háta mögül a barlang szájából ekkor jött előre a család.

Elől az öreg anya, mögötte féltucat fiatal, izmos férfi, utánuk lehajtott fejjel egy karcsú, fejlett testű, fiatal asszony és legvégül a daliás, de elerőtlenedett öreg férfi, a volt családfő. Mindegyik arcán rémület. A szájuk makogott össze-vissza s a szemük aggodalommal kereste a családfőt. Amikor ott látták a földön, a forró hegy felé fordulva, homlokát a sziklához verdesve, sietve tették ők is ugyanazt. Halálra rémült szívük majd kiugrott a helyéből, tehetetlenül jajveszékeltek, alázatosan sírtak és primitív lelkük először végzett szertartást az ismeretlen, a félelmetes előtt!

Amikor a borzalmas ég- és földzengésben a családfő végre fölállt, eliszonyodva látta, hogy messze távolban köröskörül kigyulladt az erdő. Teste felmagaslott egész alakjában és előrenyujtott karral fordult meg lassan maga körül, mutatva családjának a borzalmas képet. A család remegve állott előtte és bizakodón várta tőle a szabadulást. S az erdő

tüze hallatlan gyorsasággal közeledett. Lobogó fák irtózatos durranással robbantak szét. A mindenfelől lángoló tűz valóságos szökőkutakban okádta a szikrát az ég felé s a forró szél ostorával őrült kocsisként hajtotta maga előtt a poklok táltosát : a száguldó tüzet ! Az erdőből egyre több és több állat menekült eszeveszetten, maga se tudta, merre... Csodálatos ösztöne mindegyiket a szikla felé hajtotta.

S a tűz jött ! Hihetetlen erővel falta az erdőt ! A hőség nőtt, egyre nőtt és távolban a forró hegy szünet nélkül dobálta égő haragját a magasba. A föld recsegett, ropogott. Megrémült teste vonaglott, mint a megtaposott kígyó. Egyetlen szilárd pont köröskörül a szikla volt s a szikla tetején ott állt a halálra rémült Ember ! Egész testében reszketve, fenyegetően morgott a veszedelem elé, görcsösen fogta gyökérbunkóját és üvöltve forgatta meg azt egyszer-egyszer a feje fölött. A család szikiákat, kődarabokat szedett halomba a lába elé, hogy előkészítse a rettenetes harcot az ismeretlennel. Azután vártak...

S az erdőnek arról az oldaláról, amerre a karcsútestű asszony fordult, hirtelen egy elefánt hátán idegen ember tört elő. Büszkén, daliásan állott a rohanó állaton, magas, izmos testén aranyfényű szőr csillogott, úgy jött, mint a vihar ! Sas szeme pillanat alatt meglátta az embercsaládot a sziklán s a lehajtott fejű asszony kezét öntudatlanul kapva dobogó szívére, felsikoltott. A családfő abban a pillanatban mellette termett, vadul, féltőn, minden harcra készen magához ölelte s amikor meglátta az idegent, leírhatatlan düh öntötte el. Ordított, toporzékolt. Balkarja elválaszthatatlan erővel préselte magához asszonyát, jobbjával fenyegetve lendítette bunkóját az érkezett felé.

A szikla tövén halomban hevertek az állatok s az újonnan érkezettek őrjöngve taposták a régen ottállókat. A tűz már ott ropogott kőhajtásnyira tőlük, a füst és a forróság kibírhatatlan volt, már a szikla is áttüzesedett.

Az ember féltékeny dühében egész családját visszakergette a barlangba. Azután tébolyult arccal nézett körül. Szörnyű borzalmat érzett. Az idegen moccanás nélkül állott az elefánt hátán, az állatok hulláin keresztül egész a sziklatövig vitette magát. Itt ugrott csak le pompás paripája hátáról. Körülvizsgálódott. Egy helyütt alacsony, szűk nyilást vett észre, azon keresztül bújt be a szikla belsejébe. A családfő egészen a szikla szélére állott s előrehajolva leste az idegen mozdulatait.

A karcsútestű asszony pedig lassan, lopódzva kibújt a barlangból, titokban a kürtőhöz osont és biztos mozdulattal tűnt el benne. Amikor a közepéig ért, kiáltozni kezdett lefelé. Az idegen meghallotta. Megkereste a hang forrását és megtalálta az eldugott kürtő nyilását a mélyben. Rövid idő mult el s az asszony is, az idegen is felértek a szikla tetejére. Az asszony még rámutatott az őrjöngő családfőre, azután puhán, macskamozdulatokkal bújt vissza a barlangba.

A föld rengett. A forró hegy tüzet lövelt és köröskörül menthetetlenül égett az erdő. Kibírhatatlan volt a levegő ! Egészen közel volt a

pusztulás s a két ember mégis habozás nélkül rontott egymásnak, halálos viadalra.

A feketeszőrű emberben több volt az erő, az aranyszőrű emberben több az ügyesség. Mindkettőről patakzott a vér. Izmaik ernyedten, erőtlenül dolgoztak. Tüdejük kapkodva, akadozva lihegett friss levegő után, körülöttük tombolva jött a pusztulás. Beleharaptak egymás húsába, lemarcangolták izmaikat, ütötték-verték egymás testét s egy rosszul számított lendület után a fekete óriás zuhant végig a földön. Az aranyszőrű abban a pillanatban a nyakára lépett és egyetlen bunkócsapással loccsantotta szét a fejét.

A karcsútestű asszony ujjongva szaladt elő a barlangból, hízelegve simogatta körül az idegen férfi véres, aranyszőrű testét, a család félholtan a rémülettől vánszorgott elő a barlangból és alázattal borult le az idegen előtt, a földet verdesve homlokával . . .

Körülöttük közeledett a halál s az állatok őrjöngő ordítása remegve csapott bele a föld dübörgő, harsogó szavába . . .

II.

A huszadik században Krisztus születése után . . .

Az obszervatórium összes helyiségeiben megszólalt a vészcsengő.

A laboratóriumban a tűzhányó kitörését jelző készülék előtt mereven állott az Ember, a világhírű fiatal tudós. Magas, karcsú alakját bő redőkbe takarta a fehér munkaköpeny. Sápadt, sötét feje megrendülten figyelte a készülék jelzéseit, fekete haja a szemébe hull, jobbkeze a vészcsengő gombján, balkeze a telefont emeli füléhez és idegesen várja a jelentkező hangot. Amikor az megvan, szárazon, gyorsan bemondja a jelentését.

— Halló! Itt az obszervatórium! A tűzhányó kitörése a legrövidebb időn belül várható. A jelzőkészülék előtt állok s a jelzések egyre fenyegetőbbek. Kérem azonnal leadni az összes riasztójeleket! Működésbe kell hozni az összes szirénákat és a fényszórókat! Fel kell verni az egész várost! Mindenki meneküljön a túlsó oldalon lévő magaslatra. Ez az egyetlen biztos pont az egész környéken.

A telefont visszatette és sápadtan fordult az ajtó felé, amin keresztül az obszervatórium álomból felriasztott személyzete tolongott a terembe. Félig öltözött emberek. Halálfehér arcok. Ijedtségtől kidülledt szemek. Sápadtan reszkető ajkak!

— Tanár úr! Mi történt?!

Az Ember mozdulatlan arccal nézett rajtuk végig.

— Meneküljenek! A tűzhányó kitörése minden pillanatban várható!

A következő percben már csak egy ember maradt a teremben. Fehérfejű, öreg szolga. Állt és nem mozdult.

Szelíden fordult feléje az Ember.

— Mi az, öreg? Akarsz valamit?

— A tanár úr elfelejtkezett arról, hogy a nagyságos asszony is itt van már egy hete ! Őhozzá nem szól a vészcsengő. Biztosan nyugodtan alszik a szobájában.

Az Ember hosszan nézett bele az öreg hűség szemébe.

— Nem, öregem. Nem felejtettem el. A feleségem már tud a dologról és öltözik. Azonnal indulunk mi is, én még le akarok valamit olvasni. Te csak menekülj.

— Igenis, tanár úr !

A szolga meghajolt és kiment.

A tanár pedig kinyitotta a laboratórium nagy üvegajtaját és kilépett a hatalmas, nyitott terraszra.

Az éjtszaka sötétje olyan volt, mint egy átforrósított, rengeteg, fekete kályha. Fojtó, perzselő volt a levegő s a mélyben az alvó város lámpái remegve izzottak, mint rostélyon a parázs. Valami félelmetes, valami borzalmas úszott a házak fölött s az emberek modern őserdejében, az óriás városban hirtelen a legrettenetesebb erővel kongtak félre a harangok, eszeveszett sípolással harsantak fel a szirénák, a gyárak kürtjei, hirtelen felgyulladtak a fényszórók az átellenes magaslaton és reszketve markoltak bele a város vonagló testébe.

A legnagyobb fényszóró vakmerő bátorsággal villant fel a tűzhányó csúcsára és beragyogta ezüst fényével az abból feltörő, gomolygó fekete füstöt.

Az Ember a magasból nem láthatta megrémült embertársainak ijedt, össze-vissza futását, kapkodását, fejvesztett tolongását utcákon, tereken át az általa megjelölt magaslat felé, de az eltikkadt csendet felváltó és folytonosan erősödő zaj, az emberi jajgatások és ordítások magasba szűrődő folyama világossá tette előtte az egész képet. Megelégedetten nézte a fényszórók rendszeres munkáját és megállapította, hogy az egész város nappali fényben úszik.

Most vette észre az obszervatórium nagy kapuján kifelé menekülő és holmijukat cipelő személyzetet.

Tompa, dübörgő moraj zúgott végig a föld alatt. Az Ember elmosolyodott. Ez a föld gyomra ! Az ismeretlen földé ! Utána jön a rángás. Egy hosszabb, egy rövidebb. Jólesett neki, hogy minden úgy következett be, ahogy elgondolta. Most szinte vezényszóra fordította fejét a tűzhányó csúcsa felé. Valamit várt. Az óriás fényszóró ezüst csóvája még mindig ott reszketett a gomolygó füstön. Az Ember szeme felvillant. A rideg, egyenes sugárban villogó fénybe lassan bele-bele lendült a sötétvörös fény, a tűzhányó izzó kráterének fénye és pár perc alatt egészen magába olvasztotta az emberi fény erőtlen, bágyadt sugarait. Az égbolt kigyulladt. Izzó, remegő, vérvörös fényt kapott az egész város, mint kovácsműhelyben izzó patkótól az üllő.

Hirtelen sokszoros erővel lódult a magasba a mélyből a dübörgés. Az emberek észrevették a tűzhányó fényét és ordításuk fokozódott. A levegőből váratlanul motorbúgás tört elő. Repülőgépek. Gyors, emel-

kedő keringésben vonultak a város fölé és világítórakétákat hajigáltak erre is, arra is.

Az Ember lelke megrendült. Térdre hullott és akadozva mondta el gyerekkori imáját az ismeretlen, a világokat mozgató erő előtt!...

Háta mögött ebben a pillanatban nagyot csapódott az üvegajtó. Lengő csipkepongyolában, levegő után kapkodva lépett eléje a magas, karcsú nő. Szemét tágra nyitotta a rémület. Ajkáról tántorogva repültek tova a szavak:

— Az Istenért! Mi történt?!

Az Ember szája körül keserű mosolyba torzult a nyugalom.

— A tűzhányó minden pillanatban kitörhet! Nézzen le. A város menekül!

Az asszony csak egy pillanatra nézett a mélybe. Azután ijedten szaladt a tekintete körül.

— És mi?!

— Maradunk!

— Hogyan? Itt nincs veszély?

— De igen! A legnagyobb veszély itt van!

És?... Hogyan?!...

— Mi maradunk!

Az asszony felsikoltott:

— Megőrült?!

— Nem! Végezni akarok az élettel!

Kétségbeesetten tört fel az asszony szava:

— De én élni akarok! Élni!

A férfi keserűen válaszolt:

— Tudom. Maga élni akar! De nem én értem! Hanem másért! Mindent tudok! Ó, sok fáradságomba került, amíg megtudtam mindent. Nem engem szeret már! Nagy könyörgések után csak szánalomból jött fel ide, én hozzám egy kis időre, de csak a testét hozta fel. A lelke lent maradt a városban valakinél! Ezt én nem bírom el! Ennek véget akarok vetni! Elpusztulunk!

Az asszony feljajdult:

— Nem akarom! Élni akarok! Csöngetek a személyzetért!

— Késő! Azok mind elmentek! Egyedül vagyunk ketten az egész épületben!

A karcsú, gyönyörű teremtés térdre vetette magát.

— Ember! Könyörüljön! Jöjjön! Meneküljünk! Esküszöm...

Nem folytathatta. Hatalmas lökés és ijesztő morgás tört fel a föld alól. Megremegett bele az egész épület.

Az asszony felsírt, beszaladt a laboratóriumba. A férfi látta, hogy leakasztja a telefont, toporzékolva vár kapcsolást, még megkapta, idegesen, zokogva mond be valamit.

Vállat vont. Nem törődött a dologgal. Úgyis késő. Visszafordult a város felé és elmerülve nézte a csodálatos panorámát.

A levegő kibírhatatlanul forró volt. A földlökések egyre sűrűsödtek s a morgás a mélyben állandó búgássá változott. Az égbolt lobogó vörös lángban égett, mintha kigyulladt volna az egész világ! A tűzhányó kráteréből a füsttel együtt a lángok is felszabadultak a magasba.

Az Ember hosszú idő után vette csak észre, hogy mellette áll az asszony és meredt szemmel kémleli az obszervatóriumhoz vezető szerpentinutat. Ime, mellette áll, akit imád s akivel együtt akar távozni az életből. Elöntötte a szívét a láva. Közelebb húzódott hozzá.

— Fél?

Az asszony szája dacos hallgatásba feszült.

— Ne haragudjunk egymásra halál előtt.

Az asszony elfordult tőle.

— Mit akar? Még mindig remél?!

Az asszony szeme ekkor kigyulladt. Szörnyű erővel lobogott keresztül az éjtszakán és a szerpentinúton fölfelé rohanó fény felé lángolt. A férfi észrevette és követte tekintetét. Irtózatos gyorsasággal motorkerékpár közeledett. Kis idő mulva hallani lehetett a túlerőltetett motor búgását is.

Az Ember durván ragadta meg az asszony karját.

— Kinek telefonált?!

Az asszony alakja kiegyenesedett, a feje magasba feszült, egyéniségéből diadalmasan sugárzott ki a szerelem s a hangja nem is volt az övé, valami csengő-lobogó, földöntúli hang volt, amikor megszólalt:

— Őneki telefonáltam!

Az Embert elfogta az idegesség, a düh. Rekedten kiáltott fel:

— Őrület! Ő is elpusztul!

S az asszony extázisban, önkívületben harsogta:

— Ide jön! Inkább velem hal meg! De nem hagy elpusztulni!

A szerpentinúton cikázva repült előre a motor lámpájának fénye. Egy perc még és felér. Az asszony megindult, elébe akart futni. A férfi megragadta és nem engedte. A kerékpár megérkezett. Az asszony torkaszakadtából kiabált segítségért. A levegőben fojtó kénszag terjengett már s a mélyben a város vörös volt a kráter pokoli fényétől. Pár pillanat s az idegen férfi sietve, levegő után kapkodva tört be a terembe. Az asszony hangja a boldogságtól sírva zuhant eléje:

— Siess! Ments meg!

Az idegen férfi födetlen fején aranyfényű haj lobogott, erőteljes alakja támadásra lendült, kék szemében szikrázott a harag és öklével szédületes ívben támadt a sápadt, feketehajú emberre.

A harc rövid volt és egyenlőtlen. A fekete férfi orrán, száján eleredt a vér. Tántorogva dülöngött jobbra-balra. Az asszony sikongva szaladt az idegen férfi karjai közé...

Az épület recsegve rázkódott össze a megmozdult talaj fölött s a kráterből irtózatos erővel tört fel a halálos láva, mintha a sebesült föld vérehullása volna... *Büky György.*

A GARABONCÁS VIHART TÁMASZT.[1]

A garaboncás sanyarú vándorlásának kezdete.

1. Már a róna körbe tágult.
Űzte Sophie láza csábult
sarkamat s elém a dűlőn
néha zizzent egy bogár.

Szerte roppant nyárkohóban
acélozta mind mohóbban
a búzát parányi üllőn
milliárd serény sugár.

A pacsirták rég s a fürjek
pipacsosba szenderültek.
Csali tenger légi tornyán
tornászott csak Délibáb.

Emlőit kitárta Gaea.
S fölvijjantam, mint a héja:
Kelj dühöm! nőjj zúzos orkán,
téged vár e víg világ!

Fergeteget támaszt a nyári bőség láttán.

2. Bennem egy ég üszke korhad,
s ti reméltek még, botor had,
hogy nem morzsol szét ma szikla
öklöm minden maglesőt?

Körgallérom elkerítve,
Óceánba megmerítve,
felleghajtóm kanyarítva
vontam rájuk jégesőt.

Hét határon át iramló
sárga csődör, jó zimankó,
villám-sarkantyúm csak üsse
véres véknyodat tövig!

Ágaskodva földre dobbanj,
húj! s az élő mind leroppan!
Száz remény röpül ma füstbe,
hol sörényünk elsüvít!

Pozdorjává akar csépelni egyaránt mindeneket.

3. Durrogj, durrogj, karikásom:
pór fohászát meggyalázom.
Majd ha szilkát párologja,
zsibbad tán e nyilalás.

Nemzz acél Bűnt, gyáva jóság,
patkóval tipord a rózsát,
rogyjon pernyévé a boglya,
s hadd peregjen a kalász.

Ménem lába sisteregve
vájt a kastély-címerekbe.
Jajveszékelt vézna jobbágy,
ura Istent kóromolt.

Vén zsidót ha útba lelem,
jég-gerellyel hátba verem,
s folytattam bosszúm robotját,
míg az alkony rámomolt.

A garaboncás egy valamiféle faluba érkezik, holott is egy tapasztalt vénasszony tejjel és kásával engeszteli.

4. Szélparipám holtra fáradt,
rádobtam a kantárszárat;
futni hagytam: égi réten
faljon csillag-abrakot.

Faluvégen nyitva, csilló
tűzzel csalt be csöpp vityilló.
Tépve néztek rám, sötéten
a lantornás ablakok.

— Csés jó estét! — Rámmeredtek.
Futva szanaszét eredtek.
Hahotáztam: — így a padkán
lelek tágasabb helyet!

Végre jött egy vén csoroszlya,
tál volt nála s ócska rocska.
Szeme didergőn tapadt rám:
kását kínált s nyers tejet . . .

Juhász Géza.

[1] Részlet egy versesregényből. A Garaboncás Hatvani professzor famulusa volt s szerelmes az ördöngős lányába, Sophieba. Sátáni erők elpusztítják mesterét, kedvesét pedig Keletre ragadják. A Garaboncás nekivág a világnak, hogy Sophiet visszaszerezze.

MAGYAR TÖRTÉNET.

NAGYSZABÁSÚ munkára, a magyar nemzet történetének kútfői alapon modern szempontból való megírására vállalkozott a budapesti egyetem két magyar politikai történeti tanszékének tanára: Hóman Bálint és Szekfű Gyula. Évtizedeken át folytatott hangyaszorgalmú előtanulmányok után éveken át minden erejüket ennek a nagy föladatnak szentelték.

Két kötet jelent meg belőle eddig, a hét kötetre tervezett egésznek első és negyedik kötete. Megszakítatlan emelkedést mutat az első, a nagy III. Bélának dicső koráig vezet el, reménytelen hanyatlás után a kétségbeesés kitöréséig, a mohácsi vész korától Bocskay fölkeléséig visz a beosztás szerint a negyedik kötet.

Előszavuk szerint kötelességet akarnak teljesíteni a szerzők: össze akarják foglalni a magyar történeti kutatás újabb eredményeit, miután évtizedek óta ilyen elkerülhetetlenül szükséges összefoglalás nem jelent meg. És valóban, összefoglalják e kutatások újabb eredményeit. Mint az épülő palota készenálló szárnyain megismeri mindenik mesterember a gyárából kikerült faragott köveket, vasalkatrészeket, táblaüveget, födélanyagot, úgy szemlélhetik az összefoglalásban a ma élő történetírói nemzedék tagjai saját, méltó keretbe foglalt alkotásaik elhelyezkedését a magyar történet hatalmas épületében.

Az olvasó pedig — laikus csakúgy, mint szakember — csodálkozva látja ezt az *új történelmet*. Úgy érezzük magunkat olvasása közben, mintha rég nem látott városban járnánk évtizedek multán. Hallottuk, hogy új híd épült, a folyópartot szabályozták, a hídon túl új városrész emelkedett, tudtuk, hogy parkirozták a régi vásárteret, megismerjük a régi helyet és otthon érezzük magunkat benne — de az összbenyomás teszi-e, vagy értesüléseink hiányossága, meglepően újnak és szépültnek találjuk a rég nem látott városképet.

Milyen sajátos hatást fog gyakorolni magyar közönségünkre az, hogy akkor, mikor már alig tudunk újabb ezer évben reménykedni, történetíróink ezerötszáz évvel ajándékoznak meg a multba visszamenőleg. Nyelvészeink szorgalmas kutatásai alapján sikerült kideríteni, merre éltek, Hómantól «előmagyaroknak» nevezett őseink, akiknek története Krisztus előtt 500 évig vihető vissza! Az antropológia segített a honfoglaló magyarság faji összetételének vizsgálatában. Történetírói zsenialitás tisztázott számos más kérdést, történetírói zseniálitásnak sikerült határozott körvonalakkal megrajzolni a legendás hősnek képét, akiről vatesi megérzéssel zengte Vörösmartynk:

Zászlódat látom, Bulcsu, s szemem árja megindul.

Amint Hóman összefoglalta mások eredményeit és saját régebbi kutatásai alapján írhatott a magyar honfoglalásról, a magyarok letelepüléséről, a Szent László-kori Gesta szépségeiről, úgy foglalta össze mások eredményeit, saját kutatásait a XVI. századra nézve Szekfü Gyulű. Takáts Sándor eredményeit

dícséri különösen a végvári életre vonatkozó adatok ismertetése, Révész Imrét a reformáció történetének új megvilágítása. Viszont Szekfűnek legegyénibb műve a világi nagybirtok óriási jelentőségének fölismerése. A nagybirtokon nyugodott a nemzetvédelem, a művelődés, vallásügy, az ország belső békéje és fejlődése. Hazafias, vallásos, művelt és kötelességtudó nagyuraink voltak a nemzet vezérei abban a viharos században, tehetségtelen idegenekkel szemben önzetlen háttérbenmaradásukkal, egyszerű vitézek tömegének ők mutattak a világtörténelemben páratlan példát az önfegyelmezésben.

Hóman, mint ember, mint magyar, szerencsésebb volt a kor megválasztásában. Olyan időről írhatott, amely biztosan vezetett a nemzeti nagyság korához — Szekfű szerencsésebb volt, mint író, mert olyan korról írhatott, amelyben a kútfők maguk is sokszor művészi színvonalon állnak.

Sajátságos módon, régi tradiciókhoz nyúlnak vissza mindketten. Hóman például Anonymus kérdésében, az őstörténet számtalan vonatkozásában már régebben visszautasította az utóbbi évtizedek túlzó kritikájának kétségeskedéseit, Szekfű a törökellenes régi tradicióhoz tér vissza. Emlékezetünkbe idézi, hogy kétszáz éven át szakadatlan dulásaival a török vitte végbe azt az irtózatos pusztítást, amely nemzetünk lélekszámát messze hátravetette régebbi versenytársaitól, a török tette pusztává virágzó városaink és falvaink ezreit. Nyomatékosan figyelmeztet, hogy mai törökbarátságunk vissza ne tartson annak alapos kimutatásától, mit vesztettünk mi abban a vérzivataros korban és mit köszönhet nekünk Európa. Ma százszor nagyobb szükségünk van erre az erkölcsi tőkére, mint bármikor ez előtt.

Szemrehányást tesz azért, amiért megfeledkezni látszottunk arról, hogy török elleni küzdelmeinkben a német birodalom, a Habsburgok és a pápák segítettek. A segítség — fájdalom — nem járt azonnal eredménnyel, kétszáz keserves évnek kellett elmulnia a fölszabadításig.

Hóman több ízben számol be idegen hatásról, ezek közül a török beoltás annyira átszívódott a nemzet vérébe, hogy már alig is lehet eldönteni, mikor volt az és milyen mértékű. Fölszívta a szervezet a Szent István-kori nyugati oltást is, ellenben a mohácsi vész utáni kor magyar történelme az óriáskígyóra emlékeztet, amely saját emésztőképességéhez mérten igen nagy zsákmányt nyelt. Az I. Ferdinánd idejétől egyre gyakrabban és egyre nagyobb tömegben ideküldött idegen zsoldos sereg, az ország kormányzására szervezett új intézmények nem magyarosodtak el századokon át; végül ezek fenyegették az államalkotó magyarságot. Amint Hóman világosan szemlélteti Szent István törvényeiből a «vendégekre» és a törzsökös magyarokra vonatkozó részek különbségeit, úgy Szekfű gyönyörűen érzékelteti azt a folyamatot, amelyben az ide segítségül hívott és segítségül küldött idegen haderő itt benn ellenséggé válik.

Tökéletes emberi munka nincsen, nem lehet tökéletes a Hóman—Szekfű történelem sem. A hiányokról ítéletet mondanunk korai volna, mert egyes hiányolható részek a további kötetekben pótolhatók és bizonyára pótlást is nyernek, amint pl. Szekfű be is jelenti előre, hogy a török hódoltságra vonatkozó részt jobbnak látta a következő kötetre hagyni.

Széchenyi gúnyolódik azon honfitársaink fölött, akik csak gyűlölködni tudnak. Gyűlölik az arisztokráciát, a katonát, a városi polgárt, a kereskedőt, hasonneműjével sem él békében, csak egyet szeret az ilyen, t. i. a hazát, vagy tulajdonkép — «mert ugyan mi a puszta haza a benne lakó egyedek nélkül — a hazával mindig egybekevert saját drágalátos magát».

Hóman és Szekfű az ellenkező póluson vannak. Ők saját ígéretük szerint a magyar nemzet lelkének történetét akarják megírni, ehhez a virágszirom-érzékenységű tárgyhoz jogosan nyúlnak, mert szakértelemmel és szeretettel teszik.

Szekfű leszögezi, hogy végeredményben a Habsburgok voltak, akik a török halálos fojtogatásából kiszabadították nemzetünket. Ez tény, amit elvitatni nem lehet. A Habsburgok bűne az, hogy a szabadítást igen későre valósították meg; a közbeeső századok alatt lassú gyarapodással 5 millióról 20 milliónyira emelkedhetett volna hazánk lakossága, e helyett lesüllyedt három millió alá!

Iszonyú pusztulás volt az!

Mátyás korában Angliának nem volt több lakosa, mint hazánknak és ma az angol nemzet a világ ura, népszáma szerte a földtekén tizenötszörösen mulja fölül a magyarok számát — mi pedig?

Mi pedig oda süllyedtünk, hogy magunk előtt is érthetetlenné válik saját történelmünk.

Ezt okozta a török dulás.

Ennek a borzalmas dulásnak szakította végét a Habsburgok révén kapott segély. Tudom, hogy a segélynek nagy ára volt, tudja azt meg is írja Szekfű Gyula. Rámutat a dinasztia tagjai közt föl-fölburjánzó magyargyűlöletre, kezdve a szerencsétlen végű II. Lajos özvegyén, Márián és rámutat a dinasztia tehetségtelen tagjainak mulasztásaira, amelyek miatt olyan kétségbeejtően sokáig késett a fölszabadítás.

Az a hős, akiért fenntartás nélkül lelkesedni tud, akinek támogatóit rokonnak, ellenségeit idegennek tekinti, az a hős azonos Hóman Bálint hősével, az a hős az egyetemes magyar nemzet.

Milyen lelkesedéssel állapítja meg Hóman: Tudatos volt Árpád honfoglalása, tudatos volt Szent István nyugati orientálódása, messzelátó László és Kálmán adriai politikája, a hanyatlás ideje nem a nemzet gyöngeségével, hanem királyaink kiskorúságával magyarázható. Milyen szenvedéllyel veszi védelmébe Szekfű a magyar katonát, a magyar főurat, milyen szeretettel ír a katholikus Hóman a Szent László korában még mindig Hadúrnak áldozó bús magyar pásztorokról, a pogány magyarok írásáról; milyen virágápoló gonddal gyüjti könyvének melegágyába Szekfű a protestáns kor irodalmának gyönyörű hajtásait!

Ez a két szerző nemcsak vallásában, nemcsak páratlan tudományos eruditiójában, nemcsak biztosan uralkodó áttekintésében, nemcsak nagyszerű előadásában kongeniális, hanem kongeniális a magyar nemzet összes életnyilvánulásainak szeretetében is.

Föntebb többször említettem, hogy főfeladatuk az újabb kutatások eredményének összefoglalása volt. Ők azonban sokkal régebbi és sokkal jelesebb kutatói a magyar történelemnek annál, semhogy ennyivel megelégedtek volna. Új megállapításokkal és új beállításokkal előre is viszik pozitív tudásunkat ebben az «összefoglaló» munkában. Ennél is sokkalta nagyobb érdemük a *célkitűzés*.

Külföldi egyetemeken szokás, hogy a tanár «iskolát» alapít. Egyik egyetem tanára a hadtörténelmet választja, tanítványai közt kiosztja azokat a tárgyakat, amelyekkel régebbi tudósok nem foglalkoztak. Igy egy tanár körül a tudósoknak egész csoportja áll össze az évek folyamán egy kérdéscsoport tisztázására. A tudomány könnyen érthetően nagy hasznát látja ennek a

berendezésnek, de nagy hasznát látják ennek a tanítványok is. Jól megválasztott témára kapnak figyelmeztetést akkor, mikor még áttekintésük nem volt a tudomány tömkelegében és ha néhány év megfeszített munkája után a nyilvánosság elé lépnek eredményeikkel, a tudományos világ elismeréssel állapíthatja meg, hogy a fiatal kutató töretlen utakon járt, új eredményekkel gazdagította a tudományt.

Ennek a tudatos célkitűzésnek látjuk körvonalait a két kötet Függelékében. Régebbi íróink szokása : a lapalji jegyzetek halmozása épen olyan kellemetlen volt a laikus olvasónak, mint amilyen zavaró a tudós olvasóra e magyarázatok teljes elhagyása volna. Mindkét kívánság kielégítésére törekszik a mostan divatos eljárás követése : nem zavarják az olvasás folytonosságát a sokszor semmit sem mondó jegyzetek, hanem a kötet végén találja meg az olvasó a források jegyzékét. A *jegyzék* szó csak bizonyos mértékig helyes. Jegyzék, mert föl vannak jegyezve benne a forrásként használt művek, csakhogy nem szárazon, hanem kritikai megjegyzésekkel fűszerezve. A magyar historiografia történetét pótolják ezek a Függelékek.

Nem hallgathatjuk el, hogy a tárgyhoz méltó a két kötet kiállítása is. Illusztráció nincsen sok, de az kitűnően van összeválogatva és ízlésesen van kiállítva. Építészeti és iparművészeti műremekek, köztük a modern történeti regényeinkben annyiszor szereplő «násfák», egykorú képek reprodukciói díszítik a két kötetet, melyektől a nemzeti érzés elmélyülését, történetirodalmunk újabb lendületét bizakodással várhatjuk.

Török Pál.

VIHARBAN.

Felleghegedün a vihar
Villámvonóval hegedül.
A roppant hangszer megvonaglik,
A föld remegve éjbe feketül.

Az élet megdermed, kihal.
Üres szíveken dobol a halál.
S mikor fölzeng a szörnyű dal,
A végítélet harsonája száll.

Szivig hasítva tép le rólam
Mindent, mit ember-gőg jelent
S egy perc alatt a dörgő szólam
Megérteti a végtelent.

Réz Gyula.

TAVASSZAL.

Nekem a tavasz nem vérbizsergés,
Nem csókok életindítása,
De a lét értelméig ágaskodó sejtés,
Mely a valót csodákig csigázza.

Tavasszal Isten műhelyében
Inaskodom serényen, áhitattal.
A föld olyan, mint egykor az Éden,
De Éva nem tüzel bújtó szavakkal.

Tavasszal csók, kenyér rontása
Nem fog én rajtam semmiképp.
Az elmúlás zörgő csontváza
Nem zúg fülembe bűnbánó igét.

Tavasszal én nagy bátran ámulok,
Szemem szemérem nem igázza.
Nem leskel rám százrétű bűnhurok
S megfürdöm tiszta, szűzi lázba.

Réz Gyula.

KESERGŐ ÉNEK.

Bajra érett ez az élet,
Szekerem is rögre tévedt,
De kenetlen kerekű.

Nem ismerek kedvet, kényet,
Búban töltök napot, éjet,
Se vigaság, se derű.

Tüzes borom ecetté lett,
Torkomon a méz is méreg,
Kenyerem is keserű.

Reménységem mind elszéledt,
Hitem háza tövig égett,
Sorsom sóvár keselyű.

Csőre, karma belém mélyed,
Nem várok több percet, évet,
Törjön szét a hegedű!

Réz Gyula.

MEGYEK TOVÁBB.

Megyek tovább, de új úton!
Nagy lesz az út, nagy lesz, tudom.
Nem lesz hazug és nem lesz fösvény,
Miként a kacskaringós
Csíkokba csukló régi ösvény.
Az messzeséggel áltatott,
Igérte csak a távlatot.
Ha domb, göröngy állott előtte,
Gyáván kitért, irányt hagyott.
Csak csalt tovább a céllal,
Holott kovával és acéllal
Csiholt ki szikrát
A tapló-agyvelőbe.
És azt hazudta: «Nézd, a nap ragyog!
Nem a korom, a fény esik rád.
A lélek ég, az égi fáklya,
Új eszme lángol a világra.
A véren és idegen át,
Mint májuséji szerenád,
Szférák zenéje rezdül . . .»
— Pedig a tapló-agyvelőbe
A vér parázsa sínylett,
Parázna vágy füstölgött
S piros gőzén keresztül
Vigyorgott rám az ördög.

Réz Gyula.

AZ ÜVEGFAL.

Október közepe volt. A hegyekre már kora délután szürke hálóköpenyt terített az ősz s ebből csak déltájban bujtak ki csapzottan, nagyálmosan a Garam fehértarajú habjai; hideggel haraptak a sulykoló tót asszonyok lábakásájába ; a kisváros alig mozdult.

Érettségi után voltam s nem volt hova kötnöm életem elvágott fonalát. Egész nap olvastam, regényeket terveztem, színdarabokat játszottam magamban a tükör előtt, vagy mondhatatlan vágyódással néztem a kék hegyeket és szerettem volna valahol messze-messze lenni, ahol csodálatos regényekből áll az élet s ilyenkor nem mozdultam az ablak mellől, amíg Vokál értem nem jött és ki nem cibált az utcára.

Mindössze néhány jogász meg filozopter lézengett a városban, az egész fiatalság még az ősz elején szétrepült a szomszéd városok iskoláiba vagy a messzi Pestre s míg nyáron felbizsergettük mozgékonyságunkkal az álmos várost és tornaünnepélyeket, mulatságokat, színdarabokat rendeztünk, most ázott varjakként verődtünk össze a sétatéren és unottan beszélgettünk. A kopasz fák alatt a nedves padok szinte mezíteleneknek, tetszettek; néhány aprócska, szerény villanylámpa szégyellősen szúrta át a sűrűdő homályt s a kisváros olyan sivár arccal nézett ránk, hogy halálos vigasztalanság fészkelt meg bennünk.

Nem történt semmi.

Egyik napon Vokál már ebéd után rámnyitotta az ajtót. Magas, szőke jogász volt, színtelen, sápadt arcú, négy évvel idősebb is nálam.

— Ma nem tudok tanulni, menjünk ki valahová.

— A gyár felé vagy a Nyeresznyicába? — kérdeztem, amíg a kabátom magamra kaptam.

Mosolygott.

— Egyre megy, akármerre fordulunk is, az a fő, hogy agyonüssük ezt a délutánt.

Barátok voltunk ugyan már gyerekkorunk óta, iskola idején együtt is laktunk pár évig a szomszédos városban, de talán a korkülönbség tette, hogy üvegfal állott közöttünk, amely tartózkodóvá tett mindkettőnket s ezért tökéletesen őszinték nem tudtunk sohasem lenni egymás iránt.

Pedig nagyon szerettem Vokált s mégis akárhányszor megtörtént, hogy csak az arcára kellett néznem s már megállott bennem a szó. Ilyenkor megremegtem, zavarodottan valami semmiségbe kaptam s hiába szidtam ostobának magam, nem tudtam magamon segíteni. És

éreztem, hogy ő is így van valahogy. De rajta nem lehetett a zavart észrevenni. Sokkal fegyelmezettebb volt. Sohasem tudtam viaszos arca mögé látni és sohasem voltam tisztában vele. Mindig udvarias és korrekt volt; mosolyogva, mondhatnám udvariasan káromkodott, ha valami bántotta s a legkomolyabb beszélgetést is valami furcsa mosollyal kisérte, amely azt a látszatot keltette, hogy elleplezi igazi véleményét a szóban lévő dologról. Hogy mikor örül szívből, mikor szenved igazán, sohase tudhattam.

Most is semmitmondó beszédek között értünk ki a városból, épen ellenkező irányban, mint ahogy gondoltam. Észak felé tartottunk s a dombok ösvényein, a szürke égbolt alatt úgy tetszett, mintha céltalanul bandukolnánk. A vicinális pöfögve, nyikorgott el alattunk, távolabb a Garam harsogott a kanyarodóban s fölöttünk, nem is magasan, vadludak húztak délfelé. Az ázott erdők csendje áhitatot lehelt a széles völgyre s mi elveszetten, majdnem szótlanul haladtunk le-föl a hullámos dombokon.

Jó távolosra a várostól, egy bíborosra csípett bokor előtt megálltam.

— Ebből viszek haza pár ágat.

Óvatosan vágtam a szívós vesszőket, mert a dércsípte levelek már könnyen peregtek. Egész nyalábravalót pakoltam föl. Vokál is hajladozni kezdett, fakult réti virágokat szedegetett, amiket az ősz még meghagyott. Aztán egy sárgába borult cserjét szedtünk meg és a nedves levelektől csupa víz lett a ruhánk.

Az erdő szélén rigó rikkantott: Kell-e dió, fiú?

— Hamar egy zsákkal! — kiáltottam vissza.

Nevettünk.

— Meddig megyünk még? — kérdeztem aztán.

— Nem késünk le sehonnan, még mehetünk egy darabig.

A cipőnk egy lucsok volt már, de csak mentünk. Vokál kezében nőtt a vadvirágbokréta s én is már csak félkarral tudtam átfogni a színes lombokat. Az országúton szekerek sorjáztak, Körmöc felé ködbe öltöztek a hegyek s a levegő itt, a fenyves mentén, olyan sűrű volt, hogy szinte ittuk minden lélegzetünkkel.

Az erdőcsücsköt megkerülve, az első szomszédos falu tornya köszönt felénk a folyó túlsó partjáról. Sok ilyen kis falut szorongatott széles ölében a völgy. Itt is, ott is, fehérfalu házak csoportja bujt meg, mint a gyerek az anyja ölében.

Kőhajtásnyira kis falusi temetőre akadtunk. Egyszerű dorongkerítés védte a legelő állatok ellen. Szegényes sírok, düledező fejfák, pár vaskereszt vallotta a falucska igényeit.

— Menjünk be — indítványozta Vokál s már ment is előre.

A rigó megint szólt. Vidám szava itt, a temetővel szemben, a szürkével boltozott, fájdalmas ég alatt hirtelen Vokál mosolyára emlékeztetett. Magam is meglepődtem ezen és ebben a pillanatban a kedves,

régi völgy olyan idegennek tetszett előttem, mintha sose láttam volna. A hideg végig lúdbőrzött a hátamon. Tekintetem Vokált kereste ; nem volt sehol. Olyan elveszettnek éreztem magam egyszerre és nem tudtam, hogy miért. Szerettem volna hazafutni, a meleg négy fal, a barátságos könyveim közé s már kiáltani akartam gyámoltalanul, a saját hangomba kapaszkodva, amikor szemembe tünt Vokál alakja.

Most láttam csak, hogy egy sír körül foglalatoskodott és a vadvirágbokrétát széles foltba szórta a fejfa alatt.

— Ó, hát célja volt ezzel a sétával is ! — gondoltam menten. — Nem, nem lehet ezt a fiút kiismerni . . .

— Mi az? — kérdeztem csodálkozva, amikor a sírhoz értem.

Mosolygott. Viaszos arca semmit el nem árult abból, ami a lelkében végbement, a hangja is a szokott udvarias volt, amint felelt.

— Nem ismerted Ilonkát, Petri Ilonkát? Dehogy nem, hiszen táncoltál is vele. — S hogy a fejemet ráztam : A halászi jegyző leánya . . . Ott van a házuk is, balra a templomtól, az a széles fedelű . . . Az, az !

Jól láttam a tetőt, a leányra is kezdtem emlékezni, de csak halványan, mert a városunkbelieken kívül rengeteg környékbeli úrileány jött el mulatságainkra és a sok közül engem csak egy érdekelt, de az nem Petri Ilonka volt.

Bólogattam hát és néztem a friss sírt. Vokál magyarázgatni szerette volna a dolgot, de sehogyse sikerült. Mosolygott hát, de ez már nem a régi mosolya volt.

— Szent Istvánkor is ott volt a mulatságunkon, emlékszel? Szerettem volna, ha a színdarabban is szerepet vállal, mert ügyes, csinos leány volt, de nem tudott a próbákra bejárni . . . Reggelig táncoltunk — tette hozzá könnyedén.

— Emlékszem — feleltem s már világosan magam előtt láttam könnyed alakját, kedves, szőke fejét.

— Úgy látszik, akkor . . . akkor fázott meg . . . Nem tudom, vizet ivott-e vagy a szél csapta-e meg, de akkor . . . táncolt utoljára.

A borzongás megint elfogott. Az utolsó szavaknál Vokál hangja, arca egyszerre megváltozott. Ember volt, vergődő, nyomorult ember, igaz barátom, akinek vonaglik a szíve, akit meggázolt az élet.

A vérem mind a szívem felé hullámzott, valami nagy jóság érzése öntött el és szerettem volna átölelni, megsimogatni Vokált, hogy enyhítsem a fájdalmát.

— Szeretted? Mondd, nagyon szeretted? — szakadt ki számon a szó és feszült várakozással, remegve figyeltem a válaszát, mintha ettől függött volna minden.

Vokál elfordult. Kisvártatva leült a szomszédos sír deszkaszegélyére.

— Janikám — csuklott föl a hangja — én erről sose beszéltem senkinek. Neki se . . . De ha egymásra néztünk, tudtuk, hogy rendben van a dolog szavak nélkül is, hogy rendben van . . . egy egész életre . . .

Nem tudtam vigasztalni. Csak topogtam egyhelyben, szorongattam a színes gallyakat; figyeltem szavait, amint rendre elmondta első találkozásukat, szent és tiszta vágyódásukat egészen a temetésig, amelyről csak azért nem tudtam, mert épen Körmöcön voltam néhány napig látogatóban.

És amíg beszélt, éreztem, mint könnyebbül meg a szívem minden kimondott szava után s mintha a köztünk álló üvegfal nagy darabokban hullana össze, nem tudtam, hogy annak a zaját hallom-e vagy az örömtől zúg-e úgy a fejem. Amikor aztán a könnyei is előtörtek és minden tartózkodás nélkül elővette a zsebkendőjét, nem tehettem róla, de olyan érzés vett erőt rajtam, hogy újjongani szerettem volna: Megvagy! már az enyém vagy, igazán a barátom vagy!...

A rigó kiszemtelenkedett az erdő legszélső fájára és onnan rikoltozott: Kell-e dió, fiú? — És kis híján majdnem visszakiáltottam neki: Hamar egy zsákkal!

Hogy Vokál észre ne vegye és félre ne magyarázza a bennem végbemenő változást, hirtelen Ilonka sírjához léptem, ráborítottam a tarka ágak nyalábját és rendezgetni kezdtem.

Pár perc mulva Vokál is odajött, vállamra tette a kezét és meghatottan mondta:

— Jó fiú vagy, Janikám.

Aztán hazafelé indultunk.

Útközben Vokál megnyugodott és beszélgetni kezdtünk. A szokott témák kerültek szóba: barátaink, leányismerőseink s a legközelebbi mulatság. Beszéd közben a hangja mind nyugodtabb és simább lett s arcára lassan kibátorodott a régi megszokott mosoly. Boldogan mentem mellette, most már nem zavart. Tudtam, hogy igaz barátok lettünk örökre.

Már erősen alkonyodott, amikor a városba értünk.

Vokál a sétatér előtt hirtelen hozzám fordult és megállt.

— Tudom, hogy barátom vagy — mondta egy kis hallgatás után — és a mai délutánról nem fogsz szólni senkinek. Úgy veszem, mintha szavadat adtad volna.

— Természetesen — dadogtam meglepetten.

— Hiszen elvégre nem történt semmi, csak sétálni voltunk, úgy-e?

— Persze... sem-mi...

— És mi se beszélünk többé róla — tette hozzá mosolyogva s az arca megint viaszos és kiismerhetetlen volt.

— Ha kívánod — feleltem borzongva.

— És éreztem, amint az üvegfal újra közénk állott.

Majthényi György.

CZUCZOR GERGELY HADITÖRVÉNYSZÉKI PÖRE.

I.

Azóta, hogy Zoltvány Irén Czuczor Gergely összes költői műveinek első teljes kiadásában (Budapest, 1899.) a költő életrajzát példás alapossággal megírta, Czuczor életének csaknem minden időszakát pontosan ismerjük. Csupán hadi törvényszéki perének lefolyása maradt tisztázatlanul, mivel a bécsi Kriegsarchiv hadbírósági iratai az összeomlásig hozzáférhetetlenek voltak. Néhány évvel ezelőtt az 1849-ben és a következő években Magyarországon működő haditörvényszékek irattárai a Honvédhadtörténelmi Levéltárnak adattak át és így megnyilt a lehetősége annak, hogy Czuczor elítéltetésének körülményeit is közelebbről ismerhessük meg.

Czuczort a 48-as események Pesten találták, ahol 1845 óta mint az akadémiai Nagy Szótár szerkesztője, majdnem kizárólag nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozott. A nagy átalakulás őt sem hagyja érintetlenül. Örül a nemzet nagyszerű vívmányainak és *Uj világi szózat* című tanító költeményében, melyet saját vallomása szerint 1848 május végén vagy június elején írt, aggódó szeretettel fordul a föld népéhez és megmagyarázva a szabadság áldásait, hálára s megbecsülésre inti hazája s egykori földesurai iránt, kik önként részeltették a szabadság, egyenlőség javaiban. Szent legyen a törvény szava, engedelmeskedjenek királyuknak, a kormánynak s elüljáróiknak. A nemzet immár önmaga rendelkezik sorsa felett ; országgyűlési választások előtt állanak, csak kipróbált jó hazafiakat válasszanak meg követnek.Országunk szabadságát megirigyelték a nemzetiségek, lehet, hogy vérünkkel kell megvédenünk szabadságunkat, mert «pártütőkké lettek az illir-horvátok, agyarkodnak reánk a tótok és rácok». Vérrel szereztük hazánkat, ha kell, most is egy szívvel-lélekkel ragadjunk fegyvert oltalmára.

Mire a Mezei Naptár 1849-iki évfolyamába szánt költemény az 1848-ik év vége felé megjelent, elvesztette időszerűségét, minthogy a király és a nemzet között teljessé vált a szakítás és megkezdődött a mindenünnen fenyegetett ország élet-halálharca. Czuczor sem maradt semleges szemlélője a nagy küzdelemnek, hanem a novemberben megírt «Riadó» című költeményében buzdította honfitársait a végső harcra. A *Kossuth* Hirlapjába szánt költeményt annak szerkesztője, Bajza József, nem akarta közölni, de végre is a szerző kívánságára kénytelen volt a december 21-iki számban kiadni. A féktelen forradalmi szenvedéllyel és elragadó hévvel izgató szózatot nagy lelkesedéssel fogadták, külön lapokra nyomtatva terjesztették. Országszerte visszhangzott a vers hatalmas refraine-je, mely szerencsés tömörséggel zendíti meg a hazavédő harc legerősebb motívumait.

Él még a magyarok nagy Istene.
Jaj annak, ki feltámad ellene !
Az Isten is segít, ki bír velünk,
Szabad népek valánk s azok legyünk !

II.

1849 január 1-én a magyar kormány Windischgrätz herceg hadai elől a fővárosból Debrecenbe menekült és néhány nap mulva a szerencsétlen lakosságra reánehezedett a hatalom bosszuló karja. Ha valakinek, úgy Czuczornak valóban oka lett volna elmenekülnie, hiszen tudhatta, hogy Riadója miatt meg kell lakolnia, de — mint Zoltvány véli — talán nem akarta több évi nagy munkája anyagát prédául hagyni vagy a bizonytalan út kockázatának kitenni, de az is lehetséges, hogy betegsége miatt maradt vissza. Windischgrätz január 5-én vonult be Budára, 7-én statáriumot hirdettek, 8-án este elfogták a bicskei tárgyalásról visszatért gr. Batthyány Lajost. A herceg főhadiszállásán már az első napokban is sok volt császári tiszt jelentkezett a kegyelem reményében, így gr. Lázár György és Móga János honvédtábornokok. Báró Wiedersperg Alajos honvédőrnagy még azt sem várta meg, hogy a Budára bevonuló gr. Wrbna László altábornagy, ker. parancsnok, leszálljon lováról és máris eléje járult s kegyelemre jelentkezett, de őt is letartóztatták, mint a többit. A III. hadseregparancsnokság igazságügyi osztálya nem bírta volna ellátni a nagy munkát, azért felállították a cs. k. hadpolitikai központi vizsgáló bizottmányt (Militär-politische Centraluntersuchungs-comission in Ofen). Wrbna ker. parancsnok január 14. hirdetményéből azt is megtudhatták Buda és Pest lakói, hogy e bizottság kebelében egy osztály alakíttatott, «hogy azon egyéneknek, kik a magyar pártütési mozgalmaknál semmi vagy csak kisebb részt vettek, igazolhatásukra alkalom nyujtassék». Az önkéntes jelentkezéssel természetesen nem érték be, hanem mivel Buda és Pest birtoka az akkori helyzet szerint állandónak mutatkozott, a bizottságot politikai és rendőri osztállyal bővítették ki és ennek segítségével számba vették a két városban tartózkodó kompromittált egyéneket. Igy került a sor a Riadó költőjére is. A gépezet megfelelő számú hadbírók hiányában nem bírt volna működni, azért sürgősen és feltünő jóindulattal igazoltatták a magyar kormány szolgálatában állott egykori császári hadseregbeli hadbírókat. Igy mosták tisztára Nedelkovics Euthim százados-hadbíró multját is, akit a honvédelmi bizottmány 1848 november 26-án a katonai főtörvényszék elnökévé nevezett ki őrnagyi ranggal.

III.

Czuczor elfogatását Windischgrätz herceg már január 14-én elrendelte, de a parancsot csak 18-án este foganatosította a bizottság rendőri osztálya. Nem tudjuk megállapítani, hogy az elfogató parancsot kinek a feljelentésére adta ki, mert a központi vizsgáló bizottság és a III. hadseregparancsnokság igazságügyi osztályának iratai csak hiányosan maradtak fenn. Az említett napon, január 18-án este 7 órakor fogták el a Hatvani- és Szép-utca sarkán ma is fennálló Pálffy-házban (Kossuth Lajos-u. 3.) bérelt lakásán és vasra verve a budai várban levő katonai fogházba, az úgynevezett *Stockhausba* vitték. Az elfogatásról a rendőri osztály jelentést terjesztett be a bizottsághoz, de ez is elveszett. Másnap már kihallgatásra kísérték a Generalkomando épületébe, a haditörvényszék elé. Másodszor január 24-én hallgatták ki. Elfogatásakor lakását lepecsételték, majd a rendőri osztály átvizsgálta ott talált iratait s azokat Neuhauser Antalnak, a haditörvényszék hites fordítójának adták át tanulmányozás végett. Czuczornak gondja volt arra, hogyha voltak kompromittáló írásai, azokra ne találjanak rá és állítólag a padláson rejtette el. Neu-

hauser az iratokat átvizsgálván, elkészítette jelentését, de ez sem maradt fenn. Az ezópusi mesék tíz ívre terjedő fordításában is találhatott valami gyanusat, mert — mint a periratok jegyzékéből látható — egy *a farkasról és a kutyáról* szóló mesét annak fordításával együtt a haditörvényszék elé terjesztett. Ha ez a mese azonos a Czuczor meséi közt *A farkas és a kutya* című mesével, csak azt képzelhetjük, hogy a mesének Czuczornál talált formájában valami politikai tartalmú tanulsága is volt. Gyanusnak tarthatott *egy galambról* szóló verset is, ezt is lefordította a törvényszék számára, azonban a hadbíró sem ezt, sem a mesét nem említi előterjesztésében, bizonyára azért, mert nem talált benne kifogásolni valót. Czuczor költeményei közt *Galamb* című nem fordul elő, sem olyan, melyre ezen cím ráillenék. Czuczor természetesen sem a mesét, sem a *galambról* szóló versét soha nem kapta vissza és így azok ismeretlenek.

Neuhauser a *Riadót* prózában, az *Uj világi szózatot* pedig rímes versben fordította le. Az iratjegyzék elején, közvetlenül Windischgrätz parancsa után, szerepel Kossuth Hirlapjának inkriminált példánya a *Riadó* verses fordításával együtt.

Ez utóbbi valószinűleg nem Neuhauser munkája volt, hanem annak egykorú, közkézen forgó, de már ismeretlen fordítása, melyet a rendőri osztály az eredeti költeménnyel együtt Windischgrätz elé terjesztett. Ezt bizonyítja az is, hogy Neuhauser jelentései s munkálatai később együtt vannak felsorolva és itt csak a Riadó prózai fordítása említtetik. A Riadó lévén a vád alapja, a hadbíró nem érhette be a verses fordítással, hanem pontos prózai fordítást kívánt, amit Neuhauser el is készített. Kevésbbé volt fontos az *Ujvilági szózat*, mert — mint látni fogjuk — ezzel Czuczor védelmezte magát és itt a hadbíró már megelégedett Neuhauser verses tolmácsolásával is.

Bár a kihallgatási jegyzőkönyvek elvesztek, Czuczor vallomását a hadbíró előterjesztéséből eléggé rekonstruálhatjuk, de megértésére közöljük az inkriminált verset:

Sikolt a harci síp : riadj, magyar, riadj !
Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj.
Villáma fesse a szabadság hajnalát,
S fürössze vérbe a *zsarnokfaj bíborát.*
Él még a magyarok nagy Istene etc.

Nem kell zsarnok király ! Csatára, magyarok,
Fejére vészhalál, ki reánk agyarog.
Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk,
Mi sárga-fekete lelkébe tőrt verünk.
Él még a magyarok . . .

A föld talpunk alatt s fejünk fölött az ég
Tanu legyen, hogy áll Árpád ős népe még,
S melly e szent földre hull, minden csepp honfi-vér,
Kiáltson égbe a bitorra bosszúért.
Él még a magyarok Istene . . .

Tiporva szent jogunk, szent harccal ójuk azt,
Pusztítsa fegyverünk a fejedelmi gazt,
A zsarnokok torán népek vigadjanak,
A nép csak úgy szabad, ha ők lebuktanak.
Él még a magyarok . . .

Elé, elé, jertek haramiahadak,
Kiket nemzetbakók reánk uszítanak,

Temetkezéstekül, ti bősz szelindekek,
Helyet dögész vadak gyomrában leljetek.
Él még a magyarok nagy Istene . . .

A január 19-iki kihallgatáson Czuczor elismerte a költemény szerzőségét és azt vallotta, hogy azt novemberben írta s megjelenése, azaz december 21-ike előtt körülbelül két héttel adta át Bajzának. Először a költeményben többször előforduló *zsarnok* szó magyarázatát kívánták tőle. Azt válaszolta, hogy ezt nem a királyra vonatkoztatta, hanem mindazokra, akik a magyarokat kivívott jogaiktól és szabadságaiktól meg akarják fosztani. A költeményt a szerb-horvát betörés borzalmainak hatása alatt írta ; a szerbekre vonatkoznak a «zsarnok», «zsarnokfaj», «bitor», «haramiahadak» és «nemzetbakók» kifejezések és nem Magyarország királyára s a jól fegyelmezett cs. kir. hadseregre értette azokat.

A hadbíró kérdésére, miként magyarázza e helyet : «Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk, mi sárga-fekete lelkébe tört verünk», azt válaszolta, hogy ez sem a császárra és királyra vonatkozik, hanem a sárga-fekete összetett melléknevet csak metaphorice használta. Ez is a szerbekre vonatkozik : a sárga az irigység, a fekete a halál színe ; együttvéve a szerbeknek a magyarokra irigykedő kaján és halált forraló lelkületét akarja jelenteni.

Második (január 24-iki) kihallgatásakor megismételte előbbi védekezését, hogy tudniillik nem volt szándéka lázadásra izgatni, hanem csak önvédelemre buzdítani honfitársait a rabló szerb hadak ellen. A hadbíró kérdésére, hogyha a költemény csakugyan ezek ellen irányul, miért nem nevezi meg őket, azzal védekezik, hogy ezt azért nem tette, mert nem akarta őket még inkább felbőszíteni a magyarok ellen. A szerbekre értette az első versszak következő részét is : «kifent acélt ragadj. Villáma fesse a szabadság hajnalát s fürössze vérbe a zsarnokfaj bíborát». A bíbor ismét metafora, a vörös színt jelenti, a szerbekről és rácokról van itt szó, akik nagyobbrészt vörös ruhában járnak.

A legerősebb hely, «nem kell zsarnok király» magyarázatára furfangosan a nyelvészet útvesztőiben próbált védekezni. Azt állította, hogy az eredeti szöveg így hangzott : *nem kell bitang király*, azonban a szerkesztő ezt a jelzőt izléstelennek találván, önkényesen zsarnokra változtatta. A bitang szónak itt nincs megbecstelenítő értelme, hanem annyit jelent, mint gazdátlan (bitang ló), *bizonytalan*. Azt akarta vele mondani, hogy akkoriban azt sem tudták, ki a törvényes király, Ferdinánd lemondásáról a pesti lakosság hivatalosan nem értesült, csak az ujságokból olvashatta.

A további kérdésekre elismerte, hogy tudott arról, hogy Ausztria ellen egy erős párt nyilt felkelésbe ment át, de a császári proklamációkat nem olvasta és így nem tudott eléggé tájékozódni. Ismételve kijelenti, hogy a költemény a lázadó szerbek ellen irányul. Bizonyára hibát követett el, mert nem ügyelt eléggé a kifejezések megválogatására, de ez csak a költő gyengesége és nem róható fel bűncselekmény gyanánt. Soha nem táplált forradalmi eszméket, nem foglalkozott politikával, semmiféle politikai egyesületnek vagy klubnak nem volt tagja, visszavonulva, tudományos foglalkozásban töltötte napjait. Loyalis érzelmei igazolására hivatkozik a Mezei Naptárban megjelent Új világi szózat című költeményére ; ebben a földmíveseket rendre, nyugalomra, a király és a minisztérium és a felsőbbség iránt tartozó engedelmességre inti.

IV.

Minthogy a vádlott elismerte a Riadó szerzőségét és bűnössége kétségtelennek látszott, hamarosan megtartották a haditörvényszéki tárgyalást. Január 29-én reggel a foglár Czuczort ismét a Generalkommando épületébe vezette, a haditörvényszék elé. Ennek elnöke Richter Antal őrnagy volt, előadója pedig Michel Károly százados-hadbíró. Kívülük tagja volt még két közlegény, két őrvezető, két tizedes, két őrmester, két hadnagy és két százados. A vádlottat megkérdezték, hogy a hadbíróság egyik vagy másik tagja ellen nincs-e kifogása. Nem lévén kifogása, a bíróság nem állandó tagjait a vádlott jelenlétében megeskették. Az eskütétel után a hadbíró felolvasta a vádlott vallomásairól felvett jegyzőkönyveket és kérdést intézett hozzá, hogy nem kíván-e ahhoz hozzátenni vagy változtatni. Czuczor előbbi vallomásait fenntartván, jegyzőkönyvbe vétette, hogy az *Uj világi szózatot* az 1848-ik év májusában vagy június elején írta és kifogásolta a Neuhauser-féle fordítás egyik részletét, t. i. Neuhauser a következő sorokat:

«Pártütőkké lettek az illir-horvátok,
Agyarkodnak reánk a tótok és rácok»

így fordította:

Illyrer und Kroaten Rebellen geworden sind,
Die Slaven und Raizen uns auch bedrohen . . .

pedig a helyes fordítás ez lett volna: *illirysche Kroaten*, azaz illirpárti horvátok.

Ezután a vádlottat elvezették és a hadbíró felolvasta a tényállás megismeréséhez és az ügy elbírálásához szükségesnek vélt iratokat, majd pedig a birói előadását (Rechtlicher Vortrag, Votum Informativum). Ebben Czuczor védekezését taglalva megállapítja, hogy a *Riadó*, mint címe is elárulja (Zum Aufbruch), határozottan lázadásra izgató költemény. A szerző honfitársait, a magyarokat, a zsarnok és az ő rabló hordái ellen védekezésre szólítja, már pedig ez alatt a mostani viszonyok között csak a királyt és a cs. kir. sereget lehet érteni. A vádlott úr, mondja a hadbíró, azt akarja velünk elhitetni, hogy a zsarnok és haramiahadak kifejezést csak a szerbekre és rácokra vonatkoztatta, ezt azonban a *hermeneutika* szabályai szerint elfogadni nem lehet, mert egy árva szóval sem említi a szerbeket és rácokat. Hogy a *zsarnok király* csakugyan Bajza változtatása, a vádlott nem tudja igazolni, a kézirat állítólag Bajzánál maradt, Bajza pedig megszökött.

A Riadó megírásával és annak terjesztésével a fegyveres lázadásban való segédkezés bűntettét követte el. Ennek büntetése a Mária Terézia-féle katonai büntetőtörvénykönyv 62. c. 4. §-nak értelmében a pallossal való kivégzés lenne, de azt a Strafnorma 2. és 5. §§-ai eltörölte és helyébe a kötél által való kivégzést hozta be, ezt azonban a Mária Terézia-féle törvénykönyv 34. c. 2. és 4. §§-ai értelmében, minthogy a vádlott a lázadás szándékát tagadja, csupán az egybevágó körülmények kimutatása és az írásbeli bizonyság (t. i. a Riadó nyomtatott példánya) alapján kiszabni nem lehet, bírói mérlegelés tárgyát képezi a büntetés kiszabása. Súlyosbító körülmény, hogy a lázadók, kiknek célját a vádlott is elősegítette, a cs. kir. csapatok ellen hadsereget szerveztek és most is nyilt lázadásban állanak és úgy az országnak, mint a kormánynak mérhetetlen kárt okoznak. Súlyosbító körülmény az is, hogy a vádlott a Riadóban a király felségét sértő gyalázkodásokat hangoztatott.

Viszont enyhítő körülményül lehet betudni, hogy a Mezei Naptár legújabb évfolyamában közölt *Uj világi szózatában* a népet a király, a kormány és a felsőbbség iránt való engedelmességre oktatja, de ennek jó hatását csaknem lerontják azok a helyek, ahol honfitársait a kivívott szabadságok fegyverrel való megvédésére buzdítja, majd az illireket és a horvátokat lázadóknak nevezi. Mentségére szolgál az is, hogy csak egyetlen izgató költeménye ismeretes és ez is akkor jelent meg, mikor a lázadás már teljes lendületben volt és a közönséget a féktelenül izgató sajtó még sokkal gyalázatosabb iratokkal árasztotta el, azért a Riadónak már nem is lehetett oly nagy hatása. Ezek alapján indítványozza, hogy a vádlottat a fegyveres lázadásra való írásbeli izgatás bűntette miatt hatévi vasban töltendő várfogságra ítéljék. A bírói előadás után a törvényszék tagjai a hadbíró és az elnök kivételével tanácskozásra vonultak félre, majd rendfokozatonként kettesével visszatérve a hadbíró előtt egyenként jegyzőkönyvbe mondották és aláírták szavazatukat, ha pedig nem tudtak írni, kezük keresztvonásával erősítették meg. Jellemző, hogy Czuczor perében, egy olyan irodalmi perben, ahol a hadbíró *hermeneutikát* s más magas dolgokat emlegetett, három írástudatlan szavazóbíró is ítélkezett: az olasz Antonio Flori közvitéz, Santo Termini őrvezető és Strigens György káplár csak keresztvonásukkal tudták jelölni az indítványozott büntetéshez való hozzájárulásukat. A végén az elnök és hadbíró szavazatát jegyezték be. Természetesen valamennyi szavazat az ajánlott büntetés mellett szólt és így a határozat egyhangulag mondatott ki.

Czuczor bírája, Michel Károly Ferenc, 1832-ben kezdte meg az olasz tartományokban hadbírósági szolgálatát, mint aktuárius. 1835-ben nevezték ki főhadnagy-hadbíróinak a 13. gyalogezredhez. Néhány évig Grazban szolgált, majd 1837-ben mint százados-hadbíró a 7. sz. gr. Herdegg Henrik nevét viselő kürasszérezred auditora ezredével Szabadkára, a következő évben Aradra, 1843-ban Pécsváradra került és innét vezényelték be 1849-ben a budai hadpolitikai közp. vizsgáló bizottmányhoz. 1852-ben lépett elő őrnagynak s ettől fogva Brünnben szolgált, ahol mint alezredes-hadbíró 1858-ban fejezte be katonai pályáját.

Művelt, több nyelvet beszélő, világlátott ember volt; maga beszélte el Neumann (Barsi) József bicskei plébánosnak, Czuczor egyik fogolytársának, az *Utazás ismeretlen állomásra* későbbi írójának, hogy Amerikában is járt. Votum Informativumából határozottan jóindulat érezhető Czuczor iránt. Nem pellengérezi ki a vádlott rabulista védekezését, nem használja ki Czuczor ügyetlen vallomását, hogy t. i. mentségére felhozott *Uj világi szózatot* már egy félévvel azelőtt írta; az enyhítő körülmények felemlítése is bizonyos jóindulatra vall, de még inkább az, hogy nem tekinti súlyosbító körülménynek papi állását, nagy tanultságát, amit pedig az izgatással vádolt papok s tudósok pereiben mindig a vádlott terhére szoktak írni. Ha Czuczor perét az 1849-ik év második felében, a Haynau-érában tárgyalták volna, bizonyára súlyosabb büntetést szabtak volna ki reá. Igy Neumannt hasonló vétségért 20 évi várfogsággal sújtották. A törvényszék az iratokat gr. Wrbna László kerületi parancsnok elé terjesztette, aki 1849 január 31-én az ítéletet megerősítette és elrendelte annak kihirdetését.

V.

Másnap, február 1-én 9 óra előtt a foglár ismét a főhadparancsnokság épületébe vezette a Riadó bilincsbe vert költőjét. Az ítéletkihirdetés régi szokás

szerint nyitott ajtók mellett történt. A haditörvényszék tagjai utcát formáltak oly módon, hogy az utca zárt végén Richter Antal elnök és Michel Károly hadbíró, tőlük jobbról és balról a törvényszék tagjai álltak fel. Az elnök kardot rántott és a dobosnak a hívójel háromszori dobolását vezényelte. Miután a vádlottról levették a bilincset és az utca nyilt végére vezették, a hadbíró felolvasta az ítéletet. Ezután az elnök a szűnjel dobolását vezényelte, majd az elítéltre újra rátették a bilincset és visszakísérték a börtönbe.

Wrbna még február 1-én felterjesztette Windischgrätz herceghez Czuczor iratait és jelentette, hogy az ítéletet megerősítette és kihirdettette, mire Windischgrätz hadseregparancsnokságának igazságügyi főnöke, Dratschmiedt főtörvényszéki tanácsos az iratokat a bizottsághoz visszaküldvén, közölte az ítéletről szóló hirdetmény szövegét s a tábornagy szigorú parancsát, mely szerint a bizottság tartozik úgy az eddig kimondott, mint az ezután kimondandó ítéletekről szóló hirdetmények egy példányát a bécsi városparancsnokságnak is megküldeni a Wiener Zeitungban való közzététel végett, nehogy a bécsi közönség azon tévedésben leledzék, hogy itt nagyobb elnézést tanusítanak, mint Bécsben.

Toldy Ferenc, a rég elhunyt literátorok emlékének fáradhatatlan kutatója, az élő írók önfeláldozó istápolója sietett először szerencsétlen barátja segítségére, akit az a veszély fenyegetett, hogy rövid idő mulva valamely osztrák várbörtönbe szállítják büntetése kitöltésére. A bécsi katonai főtörvényszék állapította meg, kit melyik börtönbe, de mielőtt ez a hatóság döntött volna, már tudták, hogy Kufsteinba fogják vinni. Toldy azonnal Gyömrőre sietett gr. Teleki Józsefhez, a M. T. Akadémia elnökéhez és vele egy Windischgrätz herceghez intézett kérvényt iratott alá Czuczor érdekében. Ebben Teleki mint azAkadémia elnöke folyamodik a herceg irgalmáért. Elmondja, hogy Czuczor az Akadémia egyik legmunkásabb tagja, több év óta kizárólag a Nagy Szótár szerkesztésével foglalkozik, most azonban szerencsétlensége munkáját középen szakította félbe. Bizonyára a Riadó miatt sujtotta őt a büntetés. Kéri a herceget, hogy méltányolja az izgató s megtévesztő befolyásokat, melyeknek hatása alatt a költő tüzes, hazafias lelkülete olyan kitörésekre ragadtatta magát, melyek nemcsak költőietlenek, hanem az ő alapjában loyalis érzületével is ellenkeznek. Biztos tudomása van arról, hogy a költő már régen őszintén megbánta szerencsétlen alkotását. Hivatkozik az Új világi szózatra ; ebben tükröződik vissza leghívebben a költő egészséges, mérsékelt, emberszerető és loyalis lelkülete. E költemény szerzője csak beteges kedélyállapotban írhatta a *Riadót*. Szolgáljon mentségére feddhetetlen előélete ; sohasem vett részt politikai klubokban s mozgalmakban, csak kathedrájának, a tudománynak s az irodalomnak élt. Az Akadémiára és az irodalomra való tekintettel is kéri, hogy az elítélt olyan helyzetbe jusson, hogy betegsége miatt megfelelő gondozásban és gyógykezelésben részesülhessen s jelenlegi munkáját, a Nagy Szótár szerkesztését tovább folytathassa. E kérés teljesítésével a herceg nagy hálára kötelezné az Akadémiát és a magyar tudományosságot. Hadd szóljon még mellette nagy érdeme, költői dicsősége s a nevét övező tisztelet és az egész haza részvéte. Ha az ítélet egész szigorúságával fog reá nehezedni, a reámért büntetési időnek csak egy kis részét éri meg.

Windischgrätz feleletét (febr. 7.) Dratschmiedt fogalmazványából ismerjük. «Nem tudom — válaszolja a herceg — leküzdeni megütközésemet, mikor Czuczornak megkegyelmezését ajánló levelében Excellenciád az elítélt bűntettét csak egy tüzes, hazaszerető lélek eltévelyedésének tulajdonítja, jóllehet a Riadóban kétségtelenül megnyilatkozik a szerző bűnös érzülete, hiszen a leg-

gyalázatosabb kifejezésekkel izgatja polgártársait lázadásra a törvényes kormány ellen. Azt kell feltételeznem, hogy Excellenciád a neve írásával ellátott kérvény tartalmát csak felületesen futhatta át». Ha Czuczor csakugyan magasabb értelmiséggel ékeskedik s tudományos érdemeiért oly nagy a tekintélye, annál nagyobb a bűne, mert épen a tanult s eszes embernek nem szabad magát érzelmei hullámzása által gonosztettekre ragadtatnia. Azoknak, akikre magasabb állásuk miatt polgártársaik tekintete ráirányul, kettős a kötelességük: nemcsak maguknak kell szilárdan ragaszkodniok a helyes úthoz, hanem igyekezniök kell másokat is azon megtartani. Mivel a mostani kornak épen az a rákfenéje, hogy nagyon is visszaélnek az értelmiség erejével (hatalmával), e baj leküzdésére kénytelen a törvény teljes szigorát érvényesíteni. E cél elérése érdekében mindenféle személyes tekintetnek háttérbe kell vonulnia. «Ezért — így fejezi be levelét — indíttatva érzem magamat Excellenciádnak kijelenteni, hogy az ajánlott elítélttel szemben kénytelen vagyok a törvény szigorúságának szabad folyást engedni.»

Időközben a hadpolitikai vizsgáló bizottmány február 5-én kérdést intézett a bécsi katonai főtörvényszékhez Czuczor büntetési helyének megállapítása tárgyában, mielőtt azonban innét döntés érkezett volna, Toldy igyekezett az időt felhasználni és Czuczornak kérvényt szerkesztett Windischgrätz herceghez. A február 8-án kelt kérvényben Czuczor azért esedezik, hogy fogságát itthon állhassa ki. «Engedje meg Hercegséged, hogy büntetésem keserű kelyhét hazámban üríthessem ki és kegyeskedjék nekem egy olyan helyet kijelölni, ahol a betegség által megtámadott egészségemet gondozhatom.» Elmondja, hogy a külföldi fogságtól való legyőzhetetlen félelem még inkább aláásta amúgy is gyenge egészségét. A herceg életét ajándékozza vissza, ha a szabadságvesztést nem súlyosbítja számkivetéssel és lehetővé teszi gyógykezeltetését. Könnyen leszámolna az élettel, ha nem tartoznék munkája befejezésével a hazának, mely őt annyi jótéteménnyel halmozta el.

Minthogy a bizottmány a kérvényt kísérő febr. 11-én kelt felterjesztésében megállapította a kérés indokainak valódiságát és a kérést Toldy közbenjárására a bizottság elnöke, Trattner ezredes élőszóval is pártfogolta, a herceg szigorúsága megenyhült és febr. 12-én kelt rendeletében megengedte, hogy Czuczor egyelőre Budán maradhasson.

VI.

Czuczor budai fogságának szomorú körülményeit eléggé ismerjük Zoltvány Irén életrajzából és Prónai Antal «Czuczor Gergely budai fogsága» című dolgozatából. Ebben Prónai Csaplár Benedek piaristának, aki akkor a budai rendház lakója volt, feljegyzéseit és Czuczornak hozzáintézett leveleit ismerteti. Toldyn kívül Csaplár tett érte legtöbbet, könyvekkel látta el és a piaristaházból küldözgetett neki élelmet.

A fogsággal járó testi szenvedésekhez (bilincs, piszkos és szűk börtöncella, melyet másokkal kellett megosztania) lelki gyötrelmek is járultak. A félelmes hírű József-kaszárnya udvarán (ma Verbőczi-utca 9.) történtek a kivégzések. Január 30-án lőtték főbe Söll Vitál egykori császári vadászhadnagyot, később a honvédvadászezred századosát, aki január 5-én került a császáriak fogságába. Január 31-én ismét fegyverdurranás riasztotta meg a foglyokat; Csömy Zsigmond molnárlegényt végezték ki statáriális eljárás alapján, mivel egy pesti korcsmában fegyverrel fenyegetődzött és gyalázta az osztrák kor-

mányt. A rögtönítélő törvényszék a kaszárnya udvarán szabad ég alatt felállva mondta ki az ítéletet. Az ítéletet Leuzendorf hadbíró ceruzával írta meg, ugyanígy erősítette meg Wrbna kerületi parancsnok is. Ugyancsak statáriális bíráskodás alapján lőtték agyon febr. 6-án Slavsky Felix krakói származású szabót. Ez a Pesten bekvártélyozott katonákat csábítgatta a magyar hadseregbe való átlépésre. Ugyanilyen vétség miatt került haditörvényszék elé Novák Tivadar nyugalmazott császári hadnagy is. Ha tisztet ítéltek halálra, szabály szerint két tiszttársának lóra kellett ülnie és a parancsnokhoz lovagolnia kegyelemért. Helyettük a fogház tiszti rangban levő felügyelője, az úgynevezett Generalgewaltiger, Pollak József hadnagy vágtatott teljes díszben Windischgrätz lakására, de kegyelem nélkül térvén vissza, Novákot azonnal agyonlőtték. Más, nem halálos ítéletek szigorúsága is mélységes aggodalomba ejthette a foglyokat. Gr. Lázár Györgyöt és br. Wiedersperg Alajost, kik, mint mondottuk, önként jelentkeztek Windischgrätz bevonulása után, kötél általi halálra ítélték, Windischgrätz Wrbna ajánlatára megkegyelmezett nekik és büntetésüket tízévi várfogságra enyhítette. «A teljes kegyelmet — írja Windischgrätz Wrbnának — akkor érdemelték volna meg, ha nemcsak maguk adják meg magukat, hanem egy-egy csapatot is áthoztak volna a császár hűségére.»

Ha solamen est miseris socios habuisse malorum, szegény Czuczor némileg megvigasztalódhatott, mikor hallotta, hogy másokat is ítéltek el sajtóvétség miatt; így Kuh Dávid és Hoffmann Károly újságírókat, a Spiegel című német lapba írt izgató cikkeik miatt ítélték várfogságra, az előbbit két, az utóbbit öt esztendőre.

A börtönök zsúfolásig tele voltak; az előkelőbb foglyokat, mint gróf Batthyány Lajost, gr. Károlyi Istvánt, gr. Zelinski Lászlót és br. Jovich Istvánt a helytartósági épületben őrizték. Március vége felé már a hadi helyzet változása miatt is alkalmatlan volt a sok fogoly. Március 22-én Windischgrätz felírt a hadügyminisztériumba és kérte, hogy Czuczort szállíttassák el Ausztriába, mert itt tartása nem kívánatos. A választ a hadügyminisztérium igazságügyi szerve, a katonai főtörvényszék adta meg és április 8-án elrendelte, hogy Czuczort szállítsák Kufsteinbe, ahová eredetileg is szánták. Ez azonban nem történt meg. A magyar sereg közeledtére a politikai foglyokat április 22-én és 23-án elszállították, a katonákat Eszékre, a polgári egyéneket pedig Laibach felé. Czuczor minden áron Budán akart maradni és még 22-én is kérvekérte Toldyt, hogy tegyen meg érte mindent, hogy ott maradhasson. Toldy br. Welden táborszernagyhoz, Windischgrätz fővezér utódjához nem juthatván, Susanne tábornokhoz fordult kérésével. A foglyok elszállítása után a főserég a 23-ról 24-re virradó éjtszakán elvonult, de Czuczort ott hagyták a József-kaszárnyában. Szándékosan hagyták-e ott vagy véletlenül, nem lehet megállapítani.

Czuczor a fogházban élte át az ostrom borzalmait. Május 21-én, mikor a honvédsereg diadalmasan vonult be a várba, megnyílt az ő börtönének kapuja is. A keresztény szeretet nemes cselekedetével búcsúzott el szenvedései színhelyétől; mikor a honvédek berontottak az épületbe és le akarták kaszabolni az ott talált tiszteket és foglárokat, ő maga védelmezte meg Simchich császári tisztet és Karger Károly foglárt.

Friedreich Endre.

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

Ezt a legényt valahogy elkötözték s egy másikkal hátra hagyták, de Imrével nem volt mit kezdeni, még csak a temetéséről sem kellett gondoskodni. Hubert átkozódott, mit kezdjen ő a bakákkal, ha a tisztek is ilyen vigyázatlanok. Előre, előre. Balra tőlük egyre közelebb dörgött az ágyú s már sajátságos kattogás is vegyült belé, mintha apró cséplők szórták volna ki acélmagvukat. S egyszer egész váratlanul, valahol jobbra tőlük puskaropogás tört a koncertbe.

— Gyalázat — ordította Zoltán — Csanádit akartam kimenteni a tűzből s úgy bámulnak rám, mint gyujtogatóra. Zádor tanár úr szóljon értem. Én hős vagyok. Eljöttem a Zölddisznó barlangjába, megdöglöm a félelemtől, de megmutatom nektek. Hol az a láng, hadd mártom belé a karomat.

Zoltán szomszédjainak nem volt idejük az elzuhanó fiúra figyelni. Balról és jobbról megmozdult az erdő. A nagy összeomlást prédarajtaütésre kihasználó olasz csapatok megindultak, hogy elcsípjék, ami elcsíphető.

Zoltán egyenletes zöttyenéseket érzett. Vízszintesen feküdt s körülötte lábak és derekak mozogtak, egy üstökös kóválygott az égen, előre-hátrajáratta borzasztó uszályát s a rekedt autótülkölés megint kitépte belőle az öntudatot. Kemény deszkán feküdt, a feje fölött is deszka s körül sötétség : a koporsóban fekszik így az ember. De az autó most stakkatót töfögött s Zoltán érezte, hogy halad, — Csanádi rágalmazó, gondolta és belenyugodott a repülő koporsóba. Amikor újra fölocsúdott, hosszú termet látott, a terem átellenes végén lámpa égett, alatta fehér főkötő. A főkötő és közte, fekvő emberek. S hirtelen úgy érezte, hogy ő Zádor tanár úr. Mindjárt meg fogok halni, döbbent belé egy elhelyezkedni nem tudó emlék.

— Sveszter, fogja be a nyilást. Sveszter, elvérzek.

Az asszony fölemelkedett, visszanyomta őt s szavakat mondott, amiket nem értett. — Resti — hallotta ki a hadarásból s hideg volt a melle körül, egy kanál reszketett a szája felé, undorító keserűség terjedt szét benne s visszazsibbadt a párnájára. Láthatatlan súlyok vonták béna mélységek felé. Ismerte ezt az érzést, édes nappali álmaiba zuhant így az elérzékiesedő Hindenburg-álmok korában.

De ép ez a bágyadt jóérzés döbbentette meg. A hajdani tiltakozás letorkolta a zsibbadtságát. A szuverénitásában sértett akarat fölnyilalt.

A halál örvényére eszmélt. Az erő, amely a gyerekkora óta élete minden pillanatában halálos elszántságba tudta merevíteni, a betegség alól is felütötte a fejét. Nem szabad meghalnod, gondolta, s ez olyan volt, mint nem szabad a Jóska bűnébe esned. Elmulasztott kötelességre hivatkozott ez a parancs, nem az izmait, de az egész szervezetét, szinte a sejtjei életét feszítette meg. Ott feküdt mozdulatlanul, nyitott szemmel, önmaga fölött virrasztón, mint az Önmegóvás leleplezései után. Most egy nagyobb álmot gyűrt le önmagában.

Odakinn világosodott. Az ágya fölött csengőn és betapaszthatatlanul eredt meg a vidám olasz beszéd. Zoltánból melegen bugyborékolt föl a megkönnyebbedés. Túl volt halál és félelem krizisén, még látta az ágya előtt álló kis katonaorvost s már aludt a hajótörésből menekültek hosszú, mindent behavazó álmával.

VII.

Zoltánt a betegség eszméletlenül sodorta át a háborún. Akkor ütötte föl fejét a spanyol járvány s Zoltán erőltetett önuralma félelmével együtt az elhatalmasodó lázat is visszanyomta, míg a tűzoszloppá vált Imre s a kétfelől fölkattanó puskaropogás el nem szabadította benne a szervezet Spartacus-lázadását.

Az osztrák hadvezetőség ezekben az órákban tette meg fegyverszünet-ajánlatát, a front elernyedt, bomladozott, de az olaszok, hogy legalább egy látszatgyőzelemmel aranyozzák be háborús szereplésüket, rávetették magukat a bomló seregre, itt is, ott is besétáltak a frontba, le-lekaptak egy fedetlen dandárt s elhagyott üteget. Ebben az éjtszakában marsolt egy huszonnégy órás, de már esztendőkkel elévült parancs szerint Zoltán hadoszlopa ; állások felé, amelyeket rég megkerültek, úton, amely az ellenség markába vitt. Szegény Hubert főhadnagy, nem sokra ment a strammságával, de az előttük haladó zászlóalj őrnagya sem. Rajvonalba sem fejlődhettek s már eldobták puskájukat s szám lettek Diaz kótyagos jelentésében.

Zoltánt a zsákmányolt ágyúkat elvontató olasz tüzérek találták meg. Volt bennük annyi emberség, hogy nem hajtattak át az úttestre vetett sötét tömegen, amely föléhajolva, pihegő gyermekmellnek bizonyult. Zöty-zöty, mondta a szanitéc-hordágy s Zoltán megindult a hajdani olasz vonalak mögé, előtte, utána lecsipett, kókadt fejű magyarok bandukoltak Olaszországba ; szemben velük evviváző, komázó olaszok özönlöttek, hogy csókkal vegyék vissza, amit karddal elvesztettek. Zoltán semmit sem tudott. Katlan volt a feje és sikongatva tűrte a hordágyat, a szanitécek megálltak, a szembejövőket faggatták s föl-ujjongtak. Örömük lökései Zoltánt is meg-megrázták, de minden lökés kevés volt hozzá, hogy láz és elgyötörtség Hamupipőke-koporsójából fölriassza. A kötözőhelyen keresték rajta a sebet, de nem volt, csak a stetoszkóp alatt pattogzott föl a tüdőgyulladás finom sercegése.

— Influenzás tüdőgyulladás — mondta az orvos; nagy fehér autóba tették s estére a mestrei kórházban feküdt. Itt új orvos kopogtatta végig s hallgatta meg. Vízszintes vonalat írt a kezével, kétszázas pulzus, mindkét oldal lobos, gyenge legény. Kaput. De a gyenge legényekben olykor váratlan tartalékok lappanganak. Erők, amiket a felfújt atléták izommá és vérbőséggé pocsékoltak szét. Ha valaki nem akar meghalni, az nagy érv a halál előtt s Zoltán akarata nem volt mindennapi. A déli vizitnél az orvos meglepetve nézte az ágy fölé írt lázszámot: 37.8 s újra lemérette a beteget, de a higany most már addig sem kapaszkodott. Egy pillanatig bosszankodott, hogy ez a fogoly az ő elhatározása ellenére is életben maradt, de ömlött a beteg, neki tenger dolga volt, vállat vont s tovább ment. Olyan fiatal orvos volt még, nem is orvos, csak medikus, jól esett neki, ha az ápolónő látta a csuda nagy tudományát.

Az ápolónő azonban csak azt láthatta, amit a 23-as ágy mutatott s azon egy visszahalványodó bőrű, verejtékes gyermek tűrte a bágyadt homlokába eső fekete fürtöket s az utolsó őszi legyek kellemetlenkedését. Az ápolónő nem sokat tudott a 23-as ágy utasáról, de tudta, hogy a halál csöndes tengeréről siklott vissza, bántotta a szemét a lelógó haj s visszasímította.

Zoltán ebben a homlokára csúszó kézben érzékelte idegei édes felszabadultságát. Nem is egy idegen nő nyujtotta ki ezeket a szárnyként libegő ujjakat. A ráömlő elbágyadásból röppent ki ez a kéz, mint viharmegráncigálta bokor szétcsapódó ágai közül a sértetlen galamb. Nem szólt, csak fölvetette a szemét. Ezek az akarat összevonta szemek most szétnyilottak, mint hirtelen kifeslett virág. Semmi tartózkodás, semmi hátsó gondolat, csak a megüresedett lélek elfogulatlan várakozása. A beteg gyerek csendes bizalma volt ez, s az ápolónő túl fajon, nyelven és háborús káoszon, anyaian hajolt e szavakontúli ragaszkodás fölé. Akármivé vált a háborús csókéhség örvényében, maradt benne valami, amit a 23-as ágy előtt salaktalan anyaságként tudott csillogtatni. S maga is meglepődött, hogy a mindenkié és senkié zavarosából ilyen váratlan kristály ér bugyogott elő. Hízelgett neki s kicsit meg is vigasztalta önmagáért. Ezután is odaengedte derekát a kis csupa-kéz, merő-láb orvosának s az erőre kapó lábadozók elől sem vonta el barna nyakát, melyet az orvietói hegy borérlelő napja formált oly izgatóvá, de Zoltán előtt még a kötekedő fejkendője is testvériessé konyult, csípőjéből kiállt a kelletés s mindig talált valami tennivalót, amit profánság nélkül fölösen és adakozón tehetett. Egy-egy perc volt ez a nap óráiból, de az íze ott motoszkált az egész nap alján, derültebben mozgott s a lótásban megereszkedett talpai sem sajogtak úgy estére, mint elébb.

Zoltán semmit sem vett észre abból a modorváltásból, amely a szomszéd ágy kiállhatatlanul horkoló sziciliaijánál kezdődött s a gyógyszerasztalnál a sedre csípők új mozgósításával ért véget. Neki a nővér egy fehér ruhában járó mentőhatalom volt, maga a gyógyulás vagy

inkább a megkönnyebbedés. Nem is gondolt rá, hogy ez a fölébe hajló gondosság egy női testhez tartozik. Függetlenült a nőtől s lelke állapotává vált. A közel esztendős feszültség most egyszerre lejárt, mint hirtelen leszaladt rúgó, a betegség erőpumpolása minden önmarcangoló gátlást, minden öntékozló erőfeszítést levert s a kimerült testből mint rég elsüllyedt tündérsziget emelkedett ki a kezdeti boldogság, a gondolattalan gyermeki lét.

Az élete beszűkült : feküdt s élvezte a párna tapintatát, hallgatta a nyakában dobogó eret, nézte a szemközti ágy lábfejét s nem volt kíváncsi rá, hogy mi van a lábfej mögött. Még a szomszéd sziciliait sem látta soha, pedig csak félre kellett volna tekernie a fejét, de azt sem érte meg neki, pedig egész nap nyögött és káromkodott, úgyhogy az ápolónő oda is szólt :

— Non bestemmiare.

Zoltánt azonban nem érdekelte a káromkodó. Minek, mikor szemben vele egy zöld lámpaernyő lógott. A zöld üvegen nappal a napfény dereng át, éjjel a virrasztó körte s este az ápolónő is megjelent az ernyő alatt, föl le huzogatta az ernyőt s Zoltánt nézte.

— Non disturbavi? — kérdezte, Zoltán visszanézte és mosolygott, de az arcizmai nem mentek utána a mosolynak s így még mosolygóbb volt az a mosoly, mint nyugodt arc mögött földerengő szelíd ráhagyás: ahogy gondolod, te tudod jobban.

S az ápolónő odament az ágyhoz, hogy mégegyszer a melle köré csavarja a borogatást, s minél közelebb ért hozzá, annál sűrűbb lett körülötte a béke s amikor a fehér bóbita enyhe ívben fölébe hajolt, behúnyta a szemét, s ismeretlen vizek hullámzásának engedte oda a testét. Nem volt még ilyen boldog ! A hodosi iskolában sem, amikor a tanítókisasszonyt kísérte ilyen alázatosan. Abba a kísérgetésbe makacs menekedés vegyült, tiltakozás a világ nem-tanítókisasszony része iránt. Itt azonban nem volt világ, az egész világ az ápolónő volt, tejes csésze, simogató kéz, borogatás belőle nyúlt ki s Zoltántól senki sem vette rossz néven, hogy feküdt.

Az első érzés, amely ezt a boldogságot megzavarta, a kincsükön alvók szorongása volt. Valaki azt mondta benne, hogy de jó így s ő már körül is kerítette ezt a de jót, makacsul kirekesztett minden benyomást, ami nem a lámpaernyő s nem a lámpaernyő alól fölbukkant főkötő sugárzott felé. De épen, mert kirekesztette őket, már foglalkozott velük. Lassan belé kellett hatolnia jellegükbe, a világ visszaáramlott az emberbe s az «én» fájdalmas rúgója, alig észrevehetően megint húzódni kezdett.

Jobbra tőle furcsa patt-patt hangzott s a lapok csattogása fölött kacagás, vitatkozás, majd csönd s előlről a beszéd. — Kártya — állapította meg Zoltán s hallgatta a lapok járását. Két fiatal, állapította meg kacagásukról, aztán a szavaikba próbált behatolni, de nem ment. Nem magyarok, tért vissza belé a felismerés egy félnap mulva. Olaszok s

most már az ápolónő szavairól is észrevette, hogy nem érti őket, addig csak intéseknek vette őket, jel voltukban beszéltek, mint az ujj érintése, a szem sugara vagy a nyak meggörbülése. Most azonban fölvillant mögöttük a közlési szándék s ez nyugtalanította. Ki akarta találni, melyik mit jelent, okosan viselkedni, hogy meg ne sértse. Ez az új követelmény fárasztotta, de már nem adhatta föl. S lassan a sziciliai is bosszantani kezdte. Balra tekerte a fejét, látta a gyengén mosott ágyneműből is kiütköző borostás barna fejet, melyben hülyén és bénán forgott a nyelv s a nyelv mögül minduntalan kilöttyent a nyál. Az ápolónő keservesen vesződött a lomha testtel, amíg rácsavarta a borogatást, Zoltánt ez undorította s előzékeny akart lenni s mikor rákerült a sor, fölült, úgy hogy az ápolónő szólt rá :

— Traquillo !

Ezt a latin segélyével valahogy megértette, visszabocsátkozott az ápolónő karjaiba, de ugyanakkor nevetségesnek találta, hogy egy ápolónő így dajkálja s a bordái közti völgyekért is röstelkedett. Mintha sokkal véznább lett volna a melle, mint amilyen valóban volt ! Az ápolónő is kiszínesedett a főkötő alól. Erős sasorra volt s a festékes szája fölött apró bajuszka ült. Messziről egy árnyéknyi volt ez a bajusz, de amikor fölébehajolt, szálanként számolhatta meg, az arca pórusai is megnőttek, mintha lencsén nézte volna. S már feszélyezte a feladott ágytál s a homlokára tévedt ujjak. Ki volt szolgáltatva egy nőnek, aki már előtte is meghimbálta a csípőjét.

Az orvos egyik nap egyenruhában, kisétálásra-készen tartott vizitet s dob-sapkája is a fején volt. Zoltán kínos világossággal látta, hogy ez olasz sapka s az egyenruha olasz egyenruha. Ha akarta, előbb is tudhatta, hogy olasz fogoly ; tudta is, a helyzete ott derengett benne, de nem volt szüksége rá, hogy tudja, nem tartozott rá, neki az elveszett kalóriáit kellett visszaszereznie. Most azonban megsajdult benne, hogy fogoly s szeretett volna túllátni a szón : belehelyezni valahogy a világba. Már nem volt közömbös neki, hogy mi van a falakon túl. El kellett fogadnia, hogy ez az ágy nem az örökkévalóság bárkája, s ha a bárka ott úszik a sors nagy folyóján, holnap elsüllyedhet alóla s neki úszva, egy deszkaszálon kell továbbvergődnie.

S a fogoly szó mögött fölpiroslott a háború. Megkönnyebbedett, hogy itt van. Az aknák, amelyek nem robbantak föl körülötte, az ágyúk, amelyeket csak messziről hallott s a repülők, amelyek nem szálltak fölé : egy pillanatra mint valóban átélt s nem csak rettegett borzalmak emlékesedtek föl benne s nem volt még annyira társadalmi lény, hogy megszabadulása örömét lefarizeuskodja. Egymásután elevenedtek föl Hubert főhadnagy, a behúzott nyakkal gubbasztó Szirmai s legvégül Imre fölrobbant vidámsága. Folytatódik mindez, vagy megszünt, mint az ő gyötrelmei. Már kiváncsi volt a világra.

A jobbra kártyázó fiúkat is megismerte. Ott verték a blattot, csíkos fegyencruhában. Az egyik harminc év körüli zömök, izmosság

és szétlöttyedés határán álló barna ember, a másik fonnyadtbőrű, szőke, szép fiú, az az arrogáns fajta, amilyet csak a csizmás félsziget terem. Ez az olasz-jassz észrevette Zoltán feléfordult figyelmét s megszólította :

— Austriaco?

Még csak az kellett volna, hogy osztrák legyen.

— Hungária — mondta csendesen s ez volt az első szó, amit kiejtett.

A két olasz összenézett.

— Á, ungherese — magyarázta a hájaskás.

De a szőke kegyetlenkedni akart.

— Ungheresi rubare, uccidere — s a kezével mutatta a magyar katonáknak tulajdonított ténykedéseket s élénk arcjátékkal adta Zoltán tudtára borzadását. Zoltán elraktározta a szavakat, összepárosította őket a kézmozdulatokkal s megértette, hogy itt ezek a fogalmak forrtak össze a magyarsággal, holott ő azt hitte idáig, hogy az idegenek is elismerik a magyar lovagiasságot. A jobb szívű olasz intett s azt mondta:

— Lascia !

De a másiknak még a bögyében volt valami.

— Victoria — mondta és magára mutatott. — Ungheresi . . . — s itt a megfenekelés mozdulatait utánozta, majd az ágyra térdelt s összekulcsolt kezekkel mutatta, hogy könyörögtek a magyarok kegyelemért.

Ez a hájaskásnak is tetszett ; eredeti fickó a barátja, s úgy kacagott, hogy a gyomrába lehetett látni. Zoltán a sziciliai felé fordult s haragudott a helyére, hogy hol ezt a nyálát csorgató bűzös tömeget, hol ezt a cseh pimaszt kell néznie, aki nem volt ugyan cseh, de az is lehetett volna.

Már borogatást se kapott, csak valami köptetőt, annak a keserűségével lépett hozzá az ápolónő. Ezen a délután másfél órára eltünt az asszonyka s most jókedvű volt és piros s a szemét is kiemelte az aláírt fekete karika. Zoltán kezdett erőre kapni s az ő főkötője már nem konyult kedves nővéresre, ha fölébe hajolt, sőt egész közelről mondta neki, amit akart, az arcát is megveregette s a szeme versenyt villogott a fogaival.

Vágykeltően suhogott el a szoba homályos távolába s a vállai mint pompás, régifajta fregattvitorlák ingadoztak s a cipője sarka az ember pulzusában visszhangozta a kopogását. A szőke olasz fölült s azt kiáltotta :

— Rosina, Rosina, subito, soccorso — s a képe piros lett a nagy izgalomtól. S amikor a lány visszajött, arcátlan szavakat súgott a főkötő alá. A lány feléje ütött s tettetett durcássággal állt tovább, de telt a bögye, hogy megint megkívánta valaki s a válla még nagyobbakat mártódott jobbra-balra s meztelen nyaka, mint külön csúcs-vitorla duzzadt a fehér köpönyeg fölött. Zoltán elzárkózott a Gondosságnak ez elől a lealacsonyodott angyala elől s hallgatag-sértődötten fogadta másnapi kedveskedését.

Már nemcsak tejet és kását kapott, de húst és pürét is. Rosina segíteni akarta a felszeletelésnél. Zoltán eltolta s a latin emlékezetéből ezt a szimpla szót kotorta elő, hogy ego. Ezt Rosina nem értette ugyan, de az eltolt kezét igen s a macska egérfojtogató jókedve villant fel benne. Azon az örvön, hogy Zoltán elpöttyentett egy kis törött borsót, lefogta a kezét s ő etette s Zoltán, ha akart, meggyőződhetett, hogy nem levegő van a köpenye váll-búbjában. A falat elakadt a torkán, soha nem érzett gyönyörűség szaladgált benne, de azért nem nyomta vissza ruganyos, kemény vállát; az erejével a zavara is visszatért s már megint szüksége volt Horváth Ilonkára. Ezen az estén úgy aludt el, hogy a párnáját átölelte s azt mondta: én állhatatos vagyok s megfogadta, hogy ezentúl okosabb lesz a törött borsóval.

Másnap őrá is kórházi ruhát adtak. Ott csoszoghatott az ágya körül s délben a barak elé is kiállhatott. A szőke kártyás egy hatrét hajtott ujságlepedőt böngészgetett és magyarázott. Sok Fiumével és Zárával spékelődött a beszéde, a hangja hol csillogott, hol elrekedt, aszerint, amint örült vagy méltatlankodott. Az egész társaság eleven volt, felszabadult, gondtalan. No ezek csakugyan kiléptek a háború árnyékából.

— In Ungheria rivoluzione, — támadt Zoltánra a szőke, mert ette a penész, hogy Zoltánt megkeserítse.

Rivoluzione, ezt nem lehetett félreérteni. Az olasz nagyobb hitel kedvéért odanyomta Zoltán elé a Stampa számot. Ott volt a cím, alatta Budapest s a novemberi dátum s a cikkben hihetetlenül elferdítve Károlyi és Jászi neve. Zoltán nem sokat konyított a politikához, de Szirmai propedeutikájából tudott annyit, hogy ha az a két név a mestrei kórházba is eljutott, akkor odahaza csakugyan forradalom van s egyszerre ezer apró fájdalmon át érezte a lelkéből kiszakított Magyarországot. Elébb csak Szirmaira mert gondolni. Hazaért-e vagy ő kapta az utolsó golyót? Aztán a pápai főgimnáziumra, mit szól a klasszika-filológia tanára Károlyihoz, csak a legvégén Hodosra, de itt meg is állt, mert mit változtathatott Hodoson a forradalom? Talán Kutasi, az inas-nagybirtokos került ebek harmincadjára, vagy a jegyzőből vágták ki a beléhordott nevendékcsirkét?

Amikor visszatért a terembe, a keskeny folyosón megint a szőkébe ütődött, aki az ápolónőt sanyargatta. Az kissé erőltetett gorombasággal fejlett ki a karjaiból s Zoltán képébe nevetett; s mondott is valamit, amiből Zoltán csak azt értette, hogy: piccino. Nem lehetett csúfolódás, mert az olasz perfid mosolya mögött összevicsorította tőle a fogát. Zoltán azonban félretolta az ápolónőt, besietett, de a fülébe még beleszakadt az olasz kárörvendő kacaja, nyilván a félretolt asszonyon röhögött.

Nem is volt ettől fogvást Zoltán számára egy jótét tekintete. Zoltán ügyeskedett, hogy kiengesztelje: mégis csak ő állt akkor az ágya fölött. Ajánlkozott, hogy hozza a gyógyszert, bemártja a törülközőt a

borogatáshoz. De Rosina elrántotta a kezéből az alázatosan tartott pléhdobozt s olyan szemszikrázással zavarta el a mosdótól, hogy Zoltán hebegve kotródott ki az udvarra.

Egész tavaszias napok jöttek s az udvaron féktelen csoportokban ficánkoltak a gyógyultak, majd föllökték a hullahordó szanitéceket, akik örökös útban voltak valamelyik barak s a halottaskamra közt. Már mindenki ismerte az alkotmányukat s amikor üresen jöttek vissza s a konyhák előtt megálltak, hogy két halotthordás közt a szolgáló derekak változatlan rugalmasságáról is meggyőződjenek: egy-egy bolondos fickó belefeküdt a fekete saroglyába, a szanitécek fölemelték és cipelték, csak pillanatok mulva vették észre, hogy hopp: ez visszafelé túlnehéz, akkor aló zsupsz, kifordították őket, amin megint el lehetett kacarászni egy félórát. A spanyol pedig lehajolt az emberek veteményes kertjébe, kitépett egy fejet s aki megmaradt, boldogan lengedezett a háborútól föltisztult élet verőfényében.

Csak a sziciliai húzta egyre keservesebben azt a maradék kis levegőt, amit a Gondviselés kiporciózott neki. Mást két-három nap alatt vitt el a tüdőgyulladás, ez a mammutember három hétig küzdött vele. Csomóról-csomóra üszkösödött szét a tüdeje, iszonyú adagokat köhögött föl s valószínűtlenül nagy mancsait imádságos-könyörgősen rakta a mellére.

— Maria, Maria! — mondta.

Egész különös volt ez az imádságra összebékült két elefántmancs a tüdejétől szabadulni iparkodó mell háborgása fölött.

Zoltánt az utolsó mestrei éjtszakáján olyan zaj verte föl, mintha birkóztak volna a szomszéd ágyon. Valaki ráült a sziciliai mellére s az hánykolódott, hogy ledobja. Zoltán felült s az ápolónővért kiáltotta. De a sorella nem volt benn, ki tudja, hol járt s a szőke ágya is üresen tátogatott. Zoltán még nagyobbakat ordított, az álmatlan betegek fölültek, az alvók morogva megfordultak s az ápolónő is elősuhogott. A sziciliai még vadabbul rángatózott, de az ápolónő Zoltánhoz fordult.

— Che vuoi?

Zoltán csodálkozva mutatott a sziciliaira. Még a félhomályban is láthatta, hogy a leány nyaka pipacsos (talán pipacsos is volt már, amikor bejött), Zoltánra mordult s valami cifra szólást kanyaríthatott, mert itt is, ott is felvihogott valaki. Apró, dühös vihogások kunkorodtak a levegőbe, aztán minden elcsendesedett, csak a beteg érdes, horkoló légvétele hallott, mind ritkább és kapkodóbb kortyokban itta. Zoltán nem bírta, befogta a fülét, beásódott a párnájába, úgy aludt el. Arra ébredt, hogy a szanitécek, hórukk, a maguk fogatára gördítik a hatalmas húskoloncot.

Zoltánnak néhány nap mulva visszaadták a ruháját, a kórház irodájába kísérték, ahol már nyolc-tíz magyar ült a hátizsákján s bánatosan pöködték a szót.

— Szép karácsonyunk lesz, — mondta az egyik.

— Az.

— Hát a te zsákod, testvér? — fordult Zoltánhoz egy önkéntes örsvezető.

Zoltánnak akkor jutott eszébe, hogy ni, ő ebben az egyszál ruhában áll itt, még az ingét se cserélheti ki, ha szétfoszlik, mindene ott veszett a Piavénál. A másik belekacagott a kárvallott képébe.

— Sose búsulj, tavaszig eltart, ami rajtad van s tavasszal csórén is eljárhatsz. Örülj, hogy a legalsó nadrágod le nem guvadt.

Ezen mindenki kacagott. Nagy bolond ez a Finta!

— Csal a Finta, — mutatkozott be a jókedvű fickó s megrázta Zoltán kezét. Durványosan kifaragott legény volt, az orrán meg a keze bütykén rajtfeledtek egy kis fölös matériát. Vastag és befelé görbült hüvelykujja olyan volt, mint egy külön állat, annyi egyéniség volt benne. Folyt ebből a Fintából a humor, mint sivatagi tevéből a víz, csak az kellett, hogy a bolond világ oldalba döfje. Nagyot kacagott az apró emberkén, akit fölhúzott szuronnyal a kíséretükre adtak.

— Nincs most moszkító, bácsi, nem kell a fenekem vakarni s megsímogatta a szuronyt.

De az olaszka a nekibúsult fajtából való volt; ripacs képén két oldalt két mogorva árok, dühös elmordulással jelezte, hogy ő itt tekintély s a bratyizgatásnak semmi helye.

— Repedj szét, mint az elpottyintott dinnye, — mondta neki Finta, míg a zsákját fölcsatolta.

— Aztán ne búsulj, szabok neked a magamé aljából, ha a kis üngöcskéd elszakad, — ugratta megint Zoltánt.

Az állomáson a vonatba kötött bele. Pedig örülhetett, hogy fogoly létükre egy harmadikos kocsiba tuszkolták őket, de Dénesnek nem tetszett a kétfelől becsukható kalitka.

— Neki ne dűljek az ajtótoknak, mert kinn is vagyok s kidűtöttem egy eperfátokat.

Odakinn szőlőindával girlandozott földek teregették csupaszságukat.

— Szép lehet ez nyáron, — mondta Dénes megvetőn, — csak a lampion hiányzik róla.

Lenn Páduát kiáltott a kalauz.

— Antikám, siklasd ki ezt a féregszállítót — fohászkodott a széljósló decemberi alkonyatban vörösen felolvadó Bazilika-kupola felé s ez a sóhaj, mint átbillent szelep, végehosszatlan sirámokban sittyentette ki a panaszosabb lelkét.

Volt valami édeskésen nagyhullámú a siránkozásában, mintha nem is a maga panaszairól volna szó, hanem egy mesehős szíve jaját recitálná népies cifrázatokban. Egyszeriben fölfedezte a karácsonyán szontyolgó öreg magyart, aki úgy ült a falócán, mintha karón állna a feje. Amíg bolondozott, egy szava sem volt hozzá, sőt sértette, hogy nem cifrázza a jó brugó-röhögésével az ő tréfás hegedűszólóját, de most

egyszerre csak az ő számára volt szíves ; gomolyokban bukta rá a meghatottságát.

— Bizony, édes Ádám bácsi. A kis Jézus terpentint főzet az idei karácsonyfánkból. Szegény édesanyám ádvent reggelén kezdte a sírást s vízkeresztig fel nem szikkadt a szeme. A bátyám Sabácnál kóstolta meg a szerb földet s engem a békesség napján csip el az olasz s nem vagyok sehol. Mást érdemelt öregségére, aki fél falut hozott a világra.

— Fél falut? — kötődött közbe egy bruharára kész nyálas legénycske.

— Ha nem a kétharmadát. Mivel ő a bába.

— Ferrara, Bologna, — hangzott át Dénes szaván a rikoltás s künn föl-fölcsicsergett az utasok fecskenyelve. Az olasz elaludt s félreesett fejére egyszeriben kiült a lélek, szegény elélt, kifacsart lelkecske volt. A szemhéja piros, az arca zsongátlan, a szája leleffedt, népi roué, amilyet csak Olaszországban látni. Dénes azonban az emlékezés búvárszivattyúján át Erdéllyel pumpálta teli a fülkét, tőle akár egy fenyvesben is rohanhatott a vonat, ő tisztán hallotta a fadöntés hangját s a mókus leverte toboz roppant némaságaláhúzta neszét.

Zoltán szorongva nézett magába : van-e benne valami abból a gyöngédségből, amellyel ez a székely gyerek citálgatja a szüleit s a szülőföldjét. Szereti-e ő egyáltalán az apját, anyját. Fontos volna-e neki, ha a temetőt elhordanák a helyéről s a Vaskapu bozótosát feltöltenék. Nem. S ez a nem, bizonyára súlyos életmulasztás. Undok, acélhideg, hóbortos fráter ő. Dénes cifra mélázgatásában volt ugyan valami, ami őt bántotta, de engedékenységében már el is ismerte, hogy ez az igazi szív s az ilyen életeké az élet. Kárhoztatta magát, aki csak rajongani tudott, szeretni nem s ép ezzel a túlzásával árulta el, hogy nem a szíve, csak az agya részes a szenvedélyeiben.

A betegsége óta furcsa változáson ment át. Megtört a jég s csillanó tócsákban cuppant föl az érzékiség világtükröző vize. Az érzékszervei több gyönyörűséggel tapadtak a teremtésre, mint eddig. Elébb színtelen szolgái, néma máglyarakói voltak az örökös lobogásra kárhozott agynak, most külön is megéledtek. A kórterem függőlámpa ernyőjén nekibuzdult szem beletorkoskodott a világ színeibe, a kiöntött vizen hanyatteső fényt kiszakította összefüggéseiből, külön fénylő folt lett, amelyet gyönyörűség nézni s az ápolónő hangján fölgerjedt füle, értelmetlenül is gyönyörködött a játékos olasz szóban, amely olyan volt, mintha a száj kinyilt kalitjából cikázó madarak röpültek volna szét. Szagolgatta az orvosságos üvegét, cirógatta a friss ágyneműt s örült ezeknek az «én» őrjöngéséiből leszakadt érzékeléseknek, édes kibúvót sejtett meg itt, amin át egérutat nyer a sorsa elől.

S míg Finta Dénes virágos sóhajtozását s hej édesanyámos felbuzdulásait hallgatta, egyszerre egész világosan látta élete nagy hibáját. Nagyon is az agyvelejének élt, ahelyett, hogy az érzékein beömlő világot szerette volna. Persze, neki különös a Dénes modora. Csakhogy ennek

a Dénesnek az anyja : egy hajában turkáló kéz, lumpolás után korholó szó s tréfás csókkal lefogott duzzogó száj. A vén, favágó apja furulyát fabrikáló kéz, kötekedés a diákifijurral, fákat zuhintó értelem s erdei ember furfangossága. Ez a Dénes egy kicsit az anyja, egy kicsit az apja, egy kicsit az erdő. Mindenben szétgyökerezett, szálanként kellene elnyesni, aki ki akarná tépni a lelkét a világból. Ő azonban önmaga vergődésinek a pitypang tolla, értelmetlen, gyökértelen.

S mint mindig, amikor boldogtalansága vélt rúgóihoz tapintott, már látta is a menekedés útját. Nem ébredezett-e az érzékeiben egy különös elevenség? Nem itatódott át a szeme, füle édes öncélú fogékonysággal. A világ dolgait gyöngéden surló szeretet, a jelenségeket önmagukért becsülő figyelem az élet. Ebből a betegségből talán igazán gyógyultan ébredt, lelke önsanyargatás-kérgét vedlette le.

Kinn a pistojai alagutak lecsavarták a jegesen csillogó téléjtszaka roppant csillárjait, a vonat szava egyre inkább egyedül maradt az emberek szavai közt. Rim-ram mondták a küllők s a bánatos ádventü magyar oly állhatatosan nézte a kabátja alsó gombját, hogy egyszerre csak félreesett a feje.

— Mi vagy te otthon, Dénes — kérdezte Zoltán hirtelen fejfölvetéssel.

Dénes fölriadt, kinézett az ablakon, meggyőződött róla, hol van s egy fejrázással megint székely legénnyé durálta magát.

— Hogy miből élek? Hol a levegőből, hol a jókedvemből. Különben egy kolozsvári lapnál nyüvöm a könyökem.

— Ujságíró? — csodálkozott el Zoltán s kissé lehült a tisztelete. Most vette csak észre, hogy tanult emberrel van dolga s egyszeriben hamisat pendült a Dénes góbésága. Hanem azért ez az igazi út, mormolta magának s jól megnézte a félreesett fejű Ádám bácsit, hogy önmagáért és szeretetből nézze. Érzékelni és szeretni fogom a világot. S nem vette észre, hogy ez megint csak agy-elhatározás.

Firenzében lelket vertek az őrbe, nézzen utána, mi történik velük. Az őr titokzatos képet vágott s meg-megszólította a vasutasokat. Dénes nem győzte nógatni, hogy Róma? De az olasz fölemelte a mutató ujját s jobbra-balra ingatta.

— No — mondta s azontúl semmit.

— Szardiniába viszel, vén Merkurio, kötekedett Dénes. Olajos dobozba raksz s eladsz halnak. Erdélyt puliszkának s a székelyt halnak, vén tolvaj.

— Erdélyt? — kérdezte Zoltán meghökkenve.

— Erdélyt ám — komolyodott el Dénes s egy papírlapot szedett elő, a fölparcellázott monarchia esett szét rajta darabjaira. A köpenytelen vacogó katonák ott topogtak Dénes körül, bele-belepislantottak a papirosba, itt is egy darab, ott is egy darab, nem sokat értettek belőle, sehogysem tudták a papiron át a földet látni.

— De Szabadbattyánt csak meghagyják? — tudakolta egy dunántúli bácsika.

— Azt meg, de Ádám bácsira aligha bocskort nem kötnek. Nagyszalonta benne van a karéjukban.

Ádám oda se röffent, mint akivel illetlenül csipkelődnek.

Zoltán meghökkent. Nagyszalonta is? S a Damjanich-Hindenburg álmokra gondolt. A valóság nagyobbat harapott szegény Magyarországból, mint az ő pesszimizmusa. Pedig ő csak azért kanyarított ki akkorát, hogy nagyobb tudomány legyen visszaszerezni.

— Hej — sóhajtott fel Dénes — szuronyhegy nő még az agárcafán is, amíg ezeket ki nem hányjuk.

— Bizony — mondta a dunántuli s iparkodott együtt sóhajtani az úrfélékkel, de a hazának szóló sóhajtásuk alatt a tulajdon sorsocskájuk didergett tovább s az ól máló kerítése, amit az asszony a frontra tudatott, fontosabbá vált az ország berúgott kerítésénél.

Egy livornói «omnibusz»-vonatba szálltak át. A fiesolei hegy ciprusai mögül nagy sárga ujjakat nyujtott a világra a hajnal. A katonák egymásnak borultak, hogy össze-összefoldozzák az álom állomásonként elszakadt filmjét. Hol az egyik, hol a másik kelt föl s járult az ablakhoz s bánatos sercintések repültek az egyre lanyhuló reggelbe.

— Pisa, — olvasta Ádám bácsi. Ennek jól kiállították a keresztlevelét. S megszólított egy vasutast, hogy csakugyan az-e?

— Si, si — felelte az olasz.

— Nám, még el is vádulja a bolond!

A livornói állomáson kitört tüskéjű kaktuszok s néhány vedlett cédrus fogadta őket. Végig bandukoltak a városon, az olasz oldalt, mintha csak véletlenül szegődött volna hozzájuk. A járókelők megálltak s bár elunhatták a foglyokat, mindeniket külön is megcsodálták, a biciklis-inasok leállították egy pillanatra a gépjüket s a kosarat himbáló lányok szemét megmélyítette a messziről jöttnek kijáró bámulat. Végig bandukoltak egy via Umbertón, átgázoltak egy piazza Vittor Emanuelen s kiértek egy viale Margheritára. Az Arsenál kapuja előtt két apró matróz posztolgatott s a tenger fölötti égre miniumos hasú hajók árbóc és kötél szövevénye szőtt gigászi pókhálót. A megszakítatlan tenger, mint nagy kék, örökégő kályha, kifogyhatatlanul küldte a meleg fuvalmakat, megölhetetlen tavasz himbálózott a pineák zöld gombakalapján s a parti sétány kavicsa is úgy nyikorgott a bakancs alatt, mintha tenniszcipők volnának.

Zoltánban különös édes visszhangot vert ez a percek alatt ráköszöntött tavasz, amely úgy élt itt a tél partján, mint gyermek lány az öregapja sírja szélén. Ez az ő új hangulatához illő vidék. Ha itt ki nem fejlik a karjaiból az emberi gyöngédség szorítástalan ölelése, hát soha. S különös megértéssel nézte a gyerekeket, akik gúnyos austriacit kiabáltak utánuk, mintha azzal legalább is bohócot mondtak volna.

— Már aligha visznek Szardiniába, — rikoltott föl Dénes, aki a tengeri úttól félt, amikor a kikötőből kiértek. — Ha csak tutajra nem raknak, mert ezen a sziklán ki nem köt hajó.

— Szardinia? — támadt rá megint az olaszra.

Az megemelte és megingatta az újját.

— No.

— Akkor hát szép tavaszunk lesz, testvér. Egy medencébe mártom a lábom a nizzai nagyhercegnőkkel. Hej, édes jó anyám, kár volt lesírdogálnod a háborús meghívómról az írást : a Cook iroda sem állít ki ennél jobb körutazási jegyet. Ahun a drót. De sok elbliccelt hősi halál ácsorog mögötte. Szervusz prizzsonieri. Neked is többet ért a bőröd egy facér golyónál.

A fogolytábor egy foltnyi sziklapart volt a tenger s a hármas drótsövény közt. Néhány barna pinea feledkezett a csupasz sziklán. A gyér gyepet úgy imádkozták oda a szelek a kőre, a kátránypapírral fedett barakok is csak lógtak a föld komor tömegén, az ember várta, mikor nyalja le őket a sziklák lábainak neki-neki morduló Tirrheni-tenger. Időlopó foglyok ácsorogtak, a csukaszürkéjüket mindenféle amatőr szabászremeklés tartotta egybe. Egyik egy fürészállvány előtt kendőzte a semmittevést, mások a szabadtűzhelynél téblábtak, a fiatalok birkóztak, lajtosok nógatták öszvérüket. Amikor a kis csapat befordult a hántatlan farámában kifeszített drótkapun, minden munka megállt.

— Kamerád? — Magyarok? hallatszott innét s onnét is, mert csak osztrákok és magyarok maradtak a táborban, a többi nációt visszahívta a győzelem. Volt hely, amennyi kellett, a legénység egy része ottkinn dolgozott, alig két-háromszáz ember őgyelgett a megürült sziklaparton.

Zoltánékat az egyetlen kőépületbe vezették, ahol a parancsnok lakott. A parancsnok jólelkű tartalékos, az a kövérebb, túlontúl-déli olasz, amely a spanyol inkvizicióig vezeti vissza a honpolgárságát. Beszélt valamit a paceról, meg a pacienzáról, s ráfogta a falra a kezét, így mutatta, hogy aki megszökik, lelövik. De ezt a mozdulatot maga is sokalta, mert rögtön utána egy «jól rátok ijesztettem» mosollyal szélnek bocsátotta őket.

(Folyt. köv.)

Németh László.

ELVEK ÉS MŰVEK

Sík Sándor: Gárdonyi—Ady—Prohászka. *Lélek és forma a századforduló irodalmában.* Budapest. Évszám nélkül. 404 l.

Mindig van valami tanulságos abban, ha a költészet jelenségeiről egy hivatásos költő beszél. Az irodalomtörténetírónak hűvösebb és inkább kategóriákra törekvő szemléletével szemben a költő megállapításai jobban élményjellegűek, a műhelytitkoknak közvetlen közelből való ismeretére vallók s épen ezért olyan eszmei és formai finomságok leleplezésére hivatottak, amelyek az irodalomtörténetíró előtt könnyen rejtve maradnak.

Ha azután a költészet jelenségeit vizsgáló költőben még ehhez tudományos mérséklet, módszertani iskolázottság és tárgyilagos fegyelmezettség is járul, — akkor megállapításai különösen értékesek lesznek.

Sík Sándornak e pár hónappal ezelőtt megjelent vaskos kötetében a költő és a tudós szemlélete teljes egyensúlyt mutat. Ezért érzi aztán az olvasó, hogy a tárgyalt három magyar szellemről nyujtott megfigyelései és értékelései jelentékeny mértékben viszik tovább eddigi irodalomfelfogásunkat.

De hogyan kerül egymás mellé egyazon kötetbe ez a három, egymástól annyira különböző egyéniség? Ez az első kérdés, ami eszébe ötlik az olvasónak. Vajjon csak egymástól független tanulmányok gyüjteményes közreadása akar-e lenni a kötet, vagy ez egymásmellé helyezése egyúttal eszmei kapcsolatra is utal? A könyv alcíme az utóbbira mutat s a bevezetés meg is mondja, hogy Gárdonyinak, Adynak és Prohászkának ez együttvaló tárgyalása igenis bizonyos mondanivaló célzatával történt.

Sík Sándor szerint a mult század utolsó évtizedeinek magyar irodalmával szemben a századforduló mozgalmai lényegesen új jelenségeket hoznak. A magyar szellem ekkor kezdi széttörni a mereven természettudományos és a naivul pozitivista gondolkozás békóit. Ez új felfogás természetesen új formákat is létesít. Sík Sándor úgy látja, hogy valamennyi e korban fellépő és újat akaró író közül ez a három fejezi ki legművészibben az új szellem fővonásait. Gárdonyi még a régiben gyökerezik, de megrendítő egyéni élmények hatása alatt új világnézethez jut el, Ady a maga forradalmi lázával teremt újat, Prohászka pedig lelkének Isten-ihletével fel akarja emelni, egészen át akarja lelkesíteni a magyarság szellemi világát.

Ne vitatkozzunk azon, hogy vajjon a századfordulónak lelkét csakugyan ez a három nagy írónk fejezi-e ki a leghívebben. Más szempontú, más felfogású kutató talán másokat találna jellegzetesebbeknek, de a látásnak annyi egyéniességéhez mindenkinek joga van, hogy a maga szempontjai szerint válogassa ki a reprezentáns alakokat.

A szerző mind a három írónak bemutatásában lényegében azonos módon jár el. Először is megismerteti az olvasót a világnézetükkel. Gárdonyiban azt vizsgálja, hogy hogyan jut el a maga autodidakta mindent tudnivágyásával és egy megrázó élménynek hatása alatt a természettudományos gondolkozással szemben egy szellemibb felfogáshoz, a katholikus és buddhista világnézetnek kissé zavaros keverékéhez. Ady Endrében azt figyeli meg, hogy születésének helye: a régi Partium, a kálvinista ősök, a maga nagy önérzetessége, a nagyváradi radikális környezet, Léda asszony hatása, a párizsi benyomások és itthoni bálványozóinak tábora — amely jaj, nem azokból rekrutálódott, akikből a költő szerette volna! — hogyan alakították ki felfogását, és hogyan terelték abba az irányba, amelyet kifejezett eszméiben és megfutott pályájában szemlélhetünk. — Prohászka Ottokár eszmevilágát inkább a maga kész mivoltában szemlélteti, mintsem kialakulásában. E világfelfogás egyes alkotó elemeit azonban épen olyan behatóan boncolja, mint a másik két íróét. Bemutatja benne az apostoli temperamentumot, a misztika hatását, megláttatja benne

a katholicizmus egyetemes, az ellentéteket egységbe markoló szellemét, vizsgálja magyarságát, amely ha nem is vérbeli, de lélekben egészen fajszerű és históriánk mélységéig gyökeret eresztő s végül megmutatja benne a szociális problémák iránt való nagynagy érzéket.

A világnézeti ismertetéseket azonban nem kiséri mind a három alaknál egyformán részletező és egyforma értékű lélekrajz is egyúttal. E tekintetben az Ady-tanulmány viszi el a pálmát a többi előtt. Ady lelkét, ezt a végtelenül bonyolult komplexumot, mint merőben ellentétes erők küzdelmének harcterét mutatja be. Benne az őserő és a dekadencia ütközik össze. Ősereje képesíti arra, hogy a magyarság évszázados tragédiáját olyan megrendüléssel érezze át és néha olyan megragadó erővel fejezze ki. Dekadenciája a féktelen érzékiség, a cinizmus és a terméketlen forradalmiság felé hajtja. Életszomja nem a Goethe-féle mindent látni és mindent bírni akaró lélekkitárulás, hanem az egyensúlyátvesztett beteg léleknek nyugtalansága.

Ady lelkiségének, majd később művészetének vizsgálatában Sík Sándor mentes minden elfogultságtól. Sem agyonmagasztalóinak, sem pedig ócsárlóinak táborához nem szegődik. S ez a mértéktartás nem valami olcsó kompromisszum következménye, hanem biztos elvi alapú, szilárd és bátor állásfoglalás. Sokszor úgy érezzük, hogy itten a *költő* Sík Sándor nagyobb tudományos tárgyilagossággal járt el, mint az Adyval foglalkozó irodalom*tudósok* egynémelyike.

Rendkívül érdekesek a könyvnek azok a részei, ahol Sík Sándor a világnézeti és lélektani analizis után áttér arra, ami vizsgált alakjainak működésében művészi megnyilatkozás. Biztos vonásokkal rajzolja meg mindhárom író képzeletének alkatát és művészi alakítási módját. És épen ez az a terület, ahol legjobban érvényesül Sík Sándor költői mivolta. Olyan finomságokat vesz észre, amelyekre kétségtelenül a maga műhelyélményei nyitották rá a szemét.

Amikor például Gárdonyi elbeszélő modorát, epikus felépítési módját alkotó ízeire szedve mutatja be s amikor megállapítja, hogy ezek az ízek milyen sorrendben következnek egymásután, vagy amikor Ady Endre lírájának a régibb magyar lírával szemben mutatkozó lényeges belső formai különbségeit sorolja fel s egy igen szellemesen választott Petőfi-példának Ady verseivel való szembeállításával illusztrálja, vagy amikor Prohászka prózaritmusában a modern szabad verssel való rokonságot látja meg, — mind-mind olyan megállapítások, amelyeket irodalomtörténetírásunk alkalmasint véglegesen el fog fogadni.

Különösen érdekes Ady ritmikájának fejtegetése. Ezt a sokat vitatott problémát a megoldáshoz juttatja közelebb Sík Sándornak ama megfigyelése, amely szerint Ady verselési módjában két réteget kell megkülönböztetni. Az egyik az alapritmus (jambus, vagy trocheus), a másik a moduláció, amely az alapritmust módosítja, változtatja.

Ezekből a finom belső és külső formavizsgálatokból csak egy szempont hiányzik: ez egyéni alakító törekvéseknek a magyar irodalom általános formai próbálkozásaiba, illetőleg megoldásaiba való genetikus belekapcsolás. Az irodalomtörténet csak akkor igazán irodalom*történet*, ha a művészi intencióknak egymásba fonódó, egymást folytató, egymást fejlesztő, esetleg egymást lerontó, de még ekkor is egymást magyarázó működését nem egy-egy íróra elszigetelten, hanem egész generációk artisztikus törekvéseinek láncszemeiképen mutatja be.

Milyen tanulságos lett volna például, ha Sík Sándor akkor, amikor Gárdonyi regényeinek egy szálból szövött alkatát állapítja meg, megrajzolta volna egyúttal — ha csak nagy vonásokban is — a magyar regény egyre fokozódó elnovellásodási tendenciáját a kiegyezés óta. Vagy amikor Ady lírai formájáról megállapítja, hogy a Petőfiétől többek között abban is különbözik, hogy míg a régi lírai költeményben a mondanivaló egymás*után* fejlik ki, addig Ady már az első sorokban érezteti az egész mondanivalót, — milyen alkalomszerű lett volna ennek az újfajta lírai kifejezési módnak történeti kialakulására is rámutatni. Hiszen a fejlődés ebben az irányban nálunk már a hetvenes években kezdődik, amikor is költőink a régi lírának *haladó* kifejezési módja helyett a *variáló* modort alkalmazzák.

Ezek a kifogások azonban nem érintik Sík Sándor megállapításainak helyességét, csak azt akarják mondani, hogy könyve nyert volna, ha ezek a szempontok is érvényre jutnak benne.

Végezetül rá kell mutatnunk Sík Sándor művének ama vonására is,

amely a szerzőben az erős hitéletet élő papot árulja el. Milyen szép például és az Istenkeresésnek milyen mélységes felfogására mutat, amikor Ady vallásosságát fejtegetve, ezt mondja: «... Mert sóhajt hozzá, meg is találja az Istent: de mert csak sóhajt, el is veszti megint mindig újra». Vagy a katholikus lelkiségnek milyen találó és szép kifejezése ez: «Minden, ami egyoldalú, minden, ami csak részlet: idegen és ellentétes a katholikum lelkének. Ahogy fel tudott venni zsidó isteneszmét, görög filozófiát, római organizáló szellemet és összhangba tudta hozni őket, ez mégis mérhetetlenül több, mint az alkotó elemek összesége: új szintézis, felsőbb létrend, magasabb életelv, ... az egyéniséget is kialakítja olyan egységgé és olyan gazdagsággá, amelyben elfér minden gondolat, minden érzés, minden tartalom, minden érték.»

Galamb Sándor.

Szakadék. Regény, írta **Darkó István.** Kassa. Kazinczy kiadóvállalat. A Studium könyvesbolt bizománya. Ha az elszakított magyar Felvidék mai irodalmáról szó esik, a legtehetségesebb prózaírók között szokták emlegetni Darkó István nevét. Igy jókora érdeklődéssel vettük kezünkbe ezt a majdnem két és félszáz oldalas regényét, mely e télen jelent meg. — Darkó érdekes tárgyat választott. Egy házasuló sorban álló úriember megúnta Budapestnek túlságosan zsúfolt és romlott életét s hogy felfrissüljön s tán életpárt is találjon magának, egyik felvidéki barátjának látogatására megy. Nagy csalódások várnak reá. Egyszerű, idillikus boldogság helyett csupa bajra lel. Boldog emberek helyett csupa lázasan ide-oda hányódó, gyötrődő lélekre talál, akik külsőleg nyugodt viszonyok között élnek ugyan, de majdnem mindegyikük mély sebeket visel lelke legbensejében. E környezetnek ura, szolgája, parasztja mind beteg, belé van fojtva élete kisszerű zsufoltságába és nem látja, de nem is nagyon keresi a menekülés útját, mert alapjában maga sincsen tisztában azzal, hogy milyen nyomorúságos az élete. Akadnak közöttük egészen különleges, furcsa figurák is, de még az egyszerűbbek is könnyen kaphatók arra, hogy tőlük telhetőleg bántsák és gyötörjék egymást. A következő pillanatban aztán megbékülnek, kénytelenek vele, hiszen egymásra vannak utalva. Az idegent, aki közibük vetődik, mohón adják kézről-kézre, mindenüket kitárják előtte, de mindjárt megsértődnek, ha bírálatot látnak szemében és egységes haraggal űzik ki maguk közül, ha szembefordul velük.

A regény hőse, Mihály, hamar tudatára is ébred nagy csalódásának, de valami apatikus fáradtság és kíváncsiság meggátolja abban, hogy egykettőre kereket oldjon, nem tud megszabadulni ettől a furcsa társaságtól, amelyben végzetére egyik fővárosi futó szerelmi kalandjának áldozatával is találkozik. Az álmaiban kívánt falusi ártatlanság helyett arra talál reá, akit a nagyváros erkölcsi romlottsága valamikor karjába buktatott s akit ő minden felelősségérzet nélkül tett magáévá. De a lányról kiderül, hogy idehaza más, mint amilyen Pesten volt, jobb, megbecsülésre méltóbb és különben is egy derék fiúnak jegyese. De épen olyan, sőt még kívánatosabb, mint Pesten volt. Mihály furcsa játékba kezd, visszahódítja a leány testét, lelkét, egy kissé hinni is kezd benne, majd megint megcsömörlik és sehogysem tudja magát rászánni arra, hogy feleségül kérje, de át sem akarja engedni. Ebben a furcsa tétovaskodásban összeütközik a lány csodabogaras környezetével, amely kiveri a vendéglátó faluból. Fejét vesztve, lázas félálomban, sőt gyáván menekül. Rájön, hogy lehetetlenné tette magát, hogy eljátszotta életét és elpusztítja magát.

Röviden vázolnom kellett a témát, hogy némi képet adjak arról, hogy Darkó nem sablónos témát tűzött maga elé. De a vázlat sovány, mert csak a főfonalat ragadja ki, amelybe számos mellékszál és epizód van beleszőve. Darkót csupa bonyolult lelkiállapot foglalkoztatja, csupa nehezen, vagy sehogysem megoldható lelki gyötrelem. Ilyen összetett lelki világot teljesen emberivé tenni, nehéz írói feladat. Egyes helyzeteit szemléletesen megrajzolnmég könnyebb és ez az írónak nem egyi szer sikerült is, de igazi történését, a lelki folyamatok szigorú következetességgel egymásból fejlődő menetét általában nem sikerült valószerűen ábrázolnia. Ami regényében élményszerűnek látszó megfigyeléseken nyugszik, különben is sokkal jobb ama részeknél, amelyek megalkotásánál szembeszökően imaginatív képzelete játszott inkább szerepet. Igy a regény jól meglátott helyzetképeknek nem ilyen jól összeillő mozaikjává leti. — Alakjait

Darkó nagy figyelemmel és elmélyedéssel iparkodik megrajzolni s közben néhol túl is rajzolja őket, néhol azonban egészen üresen hagyja bizonytalanul felrajzolt körvonalaikat. Ugyanilyen ingadozásokat mutat stílusa is, mely sokszor darabos és erőltetett. Mindezek a kifogások azonban nem akarják kétségbevonni a «Szakadék» valóban jelentős értékeit: gyakori frisseségét, éles életmegfigyeléseit és különösen azt nem, hogy Darkó minden vonatkozásban nagyigényű törekvéseket mutat.

Farkas Zoltán.

Illyés Gyula: Nehéz föld. Versek. A Nyugat kiadása. — Zsellérfiúnak mondja magát, zsellérek között élt s dolgozott és most versekbe töri a föld nehéz életét, emlékeit, dacos vágyait Illyés Gyula. Lomha, nehézkes sorokban, amelyek csak elvétve fordulnak a népdal könnyebb ritmusába, teregeti el mondanivalóját és őszintén kitárulva mondja:

Tőlük (zsellérektől) tanultam a szót,
mely lassan támad bennem,
megvárja visszhangját,
Tőlük e tekintetet, mely mindig messze bámul,
S erdő felett, barmok szemében közönyösen nézi, hogy füstölög,
hogy leng a halál.

Sokfelé jártam, de magamat jól csak köztük érzem én,
Csendesek ők, az vagyok én is, csendesen utálom urainkat,
Észrevehetik ők, nem az ő gyönyörükre való e pár vers,
mely néha lobbot vetett bennem,
Együgyűbb szíveknek gondoltam innen jelt adni velük.

Ezzel vezeti be kötetét, amely túlnyomórészben szabad versekből áll. Olykor ugyan a megkomponáltság zárt vonalai szinte klasszikus színt adnak egy-egy versének, sokszor azonban elrohannak vele a szavak, szeszélyes sorokba rója őket, azután nem bánja, ha prózává laposodnak is. A szabad versek sorait igen gyakran szándékosan laposítja el, ok nélkül töri meg a ritmust, vagy még egy-két szót biggyeszt a befejezett ritmusú sor végére, az elvágott ideg érzetét keltve, vagy zsákutcát mutatva az olvasónak. Szeretne hányivetinek látszani, akinek nem fontos a «hogyan», aki csakazértis a maga ösvényén jár és csak akkor tér le az országútra, ha jól esik neki. Ezért aztán hol fölrakja az írásjeleket, hol meg elhagyja és pongyolasága, épen a szándékossága és szeszélyessége miatt, nem épen kellemes. De Illyés Gyula e kötetben lelke termőfájának első gyümölcseit rakja elénk s úgy látszik, nem mind érett meg egyformán.

Pedig a mondanivalója ízes és magvas. Vannak strófái, amelyek magasan szárnyalnak, versei, amelyek kívánatos ízt hagynak maguk után. Képei csodálatos ívelésűek és tárgyi vonatkozásukon túl a lelkünk legmélyéig érnek. Talán a legszebb képe, amellyel a faluja iránti szeretetet érezteti meg velünk:

Felértem a dombra, lent a lombok között csipogott
a szegény
Falu, mint elülő fészekalj, nehéz lehelletét ahogy megéreztem,
Mintha hegedő seb indult volna meg hirtelenül bennem,
Meg kellett állanom, — pirosszoknyás bokor karjaiba dűltem.

Ha e szeretetről szólanom kellene, mely néha-néha mint
egy rémület elaraszt,
Kapkodni tudnék csak futó kezeimmel, mint ömlő,
nyelvbénító szerelemben,
Hajtani szégyenlős arcomat egy mellre s hallgatni mellemből
Félszárnnyal csapkodva, hogy száll-száll mégis
ég felé a remény!

Csupa plaszticitás e kiszakított néhány sor és határozottan jellemző Illyés Gyula költészetére. Mert nézzük csak közelebbről. Képzelete a falu reálisan látott természeti képéből indul el. Ez hívja életre érzését, amelyet megint csak képben fejez ki, de ezúttal már egy, a bensőjében végbemenő folyamatot vetít elénk allegorikusan és megerősíti azt a hozzá zsúfolódó, lelkiállapotot festő képpel. De itt már rejtett asszociáció sejteti az allegória elmélyült jelentését, amely azonban csak a *következő* strófában válik teljessé, amikor a «*szeretet*» szót kimondja.

És hogyan szól erről a szeretetről ebben a másodiknak idézett strófában! Mintha nem is ismerné a rossz költők frázisraktárát, még véletlenül sem nyúl az elkopott rekvizitumokhoz. Sőt mersze sincs e szeretetet szavakba foglalni, hanem csak föltételesen mondja: Ha e szeretetről szólanom kellene ... És inkább azt az önkívülethez hasonló lelki-

állapotot, amely ebben az esetben elfogná, rögzíti le, az elsőül részletezett strófához teljesen hasonló módon, amivel fantáziája hullámzásának szinte lemérhető grafikonját adja.

És mennyi naivitás, mennyi megható szépség remeg ezekben a sorokban! Amikor azt mondja: *szégyenlős* arcomat — csakugyan a falu embereire gondolunk, akik mindig röstelnivalónak találják, ha szent érzésüket kimondják, kimutatják. Ez az egy jelző pedig sokkal inkább rávall Illyés Gyula eredetére, a zselléri származás gyakori hangoztatásánál.

Pedig elég sűrűn utal erre: «Zsellérek fia vagyok én, az vagyok, sose szégyenlettem, bennem forr örökre, mit emiatt nyeltem». És állja ezt a városban is: «Nem feledhetem én Soha, honnan jöttem, Szalonban is azt hiszem, hogy Kutyánk jár mögöttem». A föntebb idézett két strófa is csak bevezetője egy megaláztatásoktól, szilaj dactól, elszántságtól fűtött versnek, amelyben «egy költő szól népének nevében» és az elnyomatás halálára esküszik. A kötet első ciklusában különben is minduntalan felmordul a mélyből jött nincstelenek hangja s egyik szelíd színekben pompázó, tiszta forrásvíz-ízű versét így fejezi be: «A kémény füstjében Dózsa György sercegő bőrének szagára emlékezik orrom, Mintha én is haraptam vón belőle, gyomrom felkavarog, Köpésem vitriol, ha isten segít, megláthatjátok még fekete marását». De később is (Elégia) a tudatalatti multon való tapadás kimoshatatlan erejével vetődik fel benne a kép: «Felébredtem, a kerek táj Fejemet úgy szorította, Mint Dózsa Györgyöt a vakító Fehéren izzó vaskorona».

Szerelem és *Szülőföldem* című ciklusaiban az otthon képeit, *Mint a harmat*ban szerelmét írja. Oly üdítően tiszta strófái, versei vannak ezekben, hogy gyönyörűség olvasni őket. «Két karomban halt meg Egy kis borjú hajdan, Bús fejét ringató részvét Él most is karomban.» Vagy: «Hogy mondjam el? Midőn karodban legeslegelőször aludtam, álmomban gyerekkorom társa, egy kis kutya nyalt a fülembe».

Minden egyes verse a földdel, a nehéz földdel való ősrokonságából, a földmunkás mindennapi szemléletéből fogja ki motívumait. «Kaszálásra érett sarjúban hevertem . . .» «Különös tájról álmodtam ezen a délután jászolban fektemben . . .» «Vágy lepi el szívemet must-ízű szénán aludni teheneink mellett . . .» Egyszerű szavát, mint kézivetélőjét a szőnyegszövő parasztasszony, oly természetesen veti a tarkázott színekben mozgó nyüstbe, hogy szinte észrevétlenül rajzolódik elénk lelkének hímes virága: a vers.

Érdemes költőt ismertünk meg Illyés Gyulában, akinek gazdagsága — reméljük — csak ezután fog teljesen kibontakozni. Ha majd rájön arra, hogy fölösleges azt kendőzni, ami természettől fogva szép, amin a kendőzés csak ront, zavartalanabb élvezetet fog nyujtani olvasóinak. *Majthényi György.*

Berecz Dezső: Párbaj. Elbeszélések és egyfelvonásosok. A *Frankenburg Irodalmi Kör* kiadása, *Sopron*. Tizenhat elbeszélést és öt egyfelvonásost ad Berecz Dezső tizenkétíves, jókiállítású kötetében. Hosszabb írói működés egybegyüjtött termése.

Berecz témaköre túlnyomó részben a szerelem. Nem a magyar basaszemszögből nézi a szerelmet, szemlélete inkább nyugati, mondhatnám: irodalmi. Bennünket, magyarokat — azt hiszem — nem tör le, nem gyötör meg úgy a szerelem, mint Berecz férfiait. Életünknek nem ez a központja. Magyar írónak ezért elég nehéz a feladata szerelmi vívódások megírásánál; kerülnie kell a tisztán irodalmi illatú szerelmeket, melyek egészséges életfelfogású, józan olvasókban alig lelhetnek visszhangzásra. A szerelemnek e «magyar kezeléséhez» fokozott értékcsökkentőül járul a modern élet, mely nem tűri a szerelmi problémák uralomra jutását az emberek felett. Berecz Dezső írói célkitűzésének ilyenformán dícséretére válik e megnehezült feladatkör választása.

A *Napkelet* olvasói emlékezhetnek a szerző *Levelek* című írására. Egy újsáíró irogatja a leveleket édesanyjának, huga budapesti férjhezmenési hadműveleteinek mozzanatairól. Lilla kisasszony rohamos és öntudatos modernesedése az újságíró szerény feleségét is magával rántja; Lilla a végén ügyes rendezéssel elvéteti magát egy ötvenegynéhányéves földbirtokossal, közben azonban mellékutakon kíméletlenül figyelmes pénztelen fess fiúk iránt is, az anya és sógornő helyeslése mellett. A háború utáni korszak pompás rajza ez, a régi nő inflációs erkölcsi felhígulását kevesen fogták meg így. Ez a novella Berecz írásművészetének legjava s a kötet ékessége. Nem «irodalmi», hogy annál *íróibb* legyen. Él. Technikában is hiánytalan.

A kötet címét adó *Párbaj* szintén jó. A szerelemmel induló férfiban a művész bosszankodása válik úrrá az asszony modelljelentéktelensége miatt ; az asszony csak kíváncsi játékkal indul, amint azonban a férfi szerelmi lelkesedése lohad, úgy nő a hódítási vágy benne s a végén már aktállásra is vállalkozik, de hiába. A férfinak jó lett volna, a művész nem veheti használ.

Reggel van címmel kíváncsi, elbódult lányok megdöbbent csalódását írja meg a mindentmerés után. A téma nem új, megírása azonban finom s a novella befejezése is igazhangú.

Kedves *A nagyasszony*, mely a lutrira adott pénz négyötödének elmulatásából eredt bajok természetes büntetését példázza megmosolyogtatón. Ért Berecz a humorhoz is, kár, hogy csak cseppent belőle.

Történelmi novellái *(Pater Romualdus, Sarolt átka, Sigismundus, Kudur bosszút áll)* jószándékúak, világosan mutatják azonban, hogy írói készségének ez ma még kissé erőltetett terület. Az olvasó kívül marad belőlük a mában és hidegen szemléli a beszéltetett alakokat, történelmiségükből nem érez semmit. A történelmi novellánál nem a történelmi kézikönyvek igazsága a fontos, hanem elsősorban az a bizonyos levegő» ; a kort érezze az ember, az élő időt, nem a történelemtudósok által visszafelé megállapított, esetleg csak belemagyarázott eszméket és irányokat. Az írónak ez a dolga, kiragadni egy csepp akkori életet képzelete szerint. Ezen a téren Berecznél az elismerés még jelentős fejlődésre vár.

Öt egyfelvonásosból legjobb az utolsó, *Az 1112-es magaslat*. Itt valóban jelenetről van szó, csattan minden ; a szereplők színpadravalók, a párbeszédek rövidek, színpadállók. A tárgy maga szintén érdekes és színpadi hatás megteremtésére alkalmas.

A halál küszöbén című grand-guignol egy kicsit hasonlít is keretben Az 1112-es magaslathoz. Az első felében lüktető, jól pergő ; a második részében azonban már jelenetformába írt elbeszélés csupán, bár a drámai mag csak itt bontakozik ki. A végső életveszedelemben levő férfi afrikai halálvárásába hirtelen belevégzetesedik még az európai szerelem is, a férj itt áll bosszút expediciós társán otthoni megcsalásáért. Olvasva hatásos, megjátszva kevésbbé. Nehéz elhinni, hogy a «becsületét» pontosan a feketék diadalüvöltésének idején óhajtja «visszavenni» a férj, miközben mérgezett nyilak özöne hull fedezékükre. Ilyenkor inkább az az őszintébb lelki helyzet, hogy felülemelkedik az ember a szerelmi, vagy egyéb bosszú kicsinyeskedésein ; nem becsületvisszavétel az, ha a másik három másodperccel előbb megy a halálba, mint mi magunk. Berecz ugyan jól felépített indokolást ad ehhez a drámaisághoz, a tudós kutató munkáját ismeri az egész világ,halhatatlannak tudja magát és épen ez örökkéélősége kínozza : nem hagyhat el nem múló nevén foltot. Nem tűrheti, hogy gyávának mondják, kinevessék. A felépítés jó, csak az alapban van lélektani hiba: ki vesz tudomást az Afrika közepén történő becsületvisszaszerzésről Európában? !

Az *Attak* című bohózat vidám és nevetésre hálás helyzeteket ad. Főherceges és főhadnagyos, levendulás játék.

A *Kérdőjel* megoldatlan ügy ; kár, hogy nem mélyítette el, nem bonyolította tovább. Így egy vígjáték érdekes kezdete csupán.

Az *Andrej szíve* sötét, az orosz passzivitás immár a halál felé való aktivitásba csap át benne.

Úgy tudom, hogy a «Kérdőjel»-et, «A halál küszöbén»-t, meg az «Attak»-ot az *Alapi*-kamaraszínház elő is adta a télen Sopronban.

A kötet alapján Berecz Dezsőt érdekes elbeszélőnek ismerjük meg, akiben nemcsak novellára, de regényre való erő is van örvendetes bőségben. Jól beszéltet, csak olykor szerelmesedik bele a szózenébe ; szépnek érzett mondatait azonban nem hurcolja sokáig magával, hamar átvált az őszintére. Némely novellája máris kristályosan tiszta stílus és írástechnika tekintetében. Dramatizáló készsége is figyelemreméltó. Erős nevet szerezhetmindegyik úton. *K.*

Kövér Erzsébet: Sziklaélen. (Versek.) «Vasárnap» irod. és nyomdai műintézet, Minorita Kultúrház, Arad, 1928. Sajátságos, mennyire érctörvényszerűségek szerint mozog minden ezen a földön. A női léleknek is megvannak a maga sarkalatos törvényei, amelyek alól büntetlenül nem vonhatja ki magát senki. Ahogy ezt a csinos kis verskönyvet forgatom, önkéntelenül is ez jut eszembe.

A Napkelet ezidei folyamában olvastam először a versét, amelyet ime most viszontlátok. «*A csodaszarvas*» volt a vers címe. Ez a költemény jellemző az egész kötetre. Női lélek, absztrakt vá-

gyak, elérhetetlen messzeségek álmodója. Eszménye egy csodaszarvas, amelyet minden emberkéz ellenében meg akar őrizni csodának, szépnek . . .

Ez a halk hang, ez az eolhárfai sejtelmesség az alapképlet. Ezt az egyetemesen női tulajdonságot módosítja-e olyan színekkel, amelyek láttára kitörölhetetlenül megmarad bennünk egy impresszió, egy lélekforma, összeforrva ezzel a névvel: Kövér Erzsébet?

Sajnos, majdnem abban a szorongó és tehetetlen helyzetben érzem magamat, mint Browning Instans Tyrannus-a: üldözök, kergetek valamit, ami mindig kisiklik kezeim közül. Nem lehet megragadni, épen kicsisége, általánossága, milliókkal azonossága, lényegtelensége nem engedi . . . De hiszen a zseni is egyetemes! Igen, a zseni is egyetemes, de a zseni az individuumok fókusza, sűrített és ízesített egyetemesség, e könyvben pedig, sajnos, csupán a schéma egyetemessége fogad.

Miután lemondtam arról az igényről, hogy itt olyan könyvet kaptam, amelynek szerzőjében az egyéniség «az örök dolgok egyetlen hitele s jelentkezésmódja», relative próbálom élvezni s azt vizsgálom meg, vajjon azoknak a követelményeknek, amelyeket tőle várni lehet, mennyiben felel meg, nem lépi-e túl ereje határait, nyujt-e valami befejezettet.

A négy ciklusra osztott kötet 65 versének karakterisztikonját már fentebb megjelöltem «*A csodaszarvas*» c. költeményében. Azok a legjobb versei, amelyek ezt a hangulatkört nem akarják túllépni, hanem megelégszenek ilyen szerény területtel.

E versek közül ideiktatom a «*Ne adj emléket*» címűt:

Ne adj emléket erről a napról nékem,
Ne adj, ne adj.
Még a kezed se nyujtsd baráti szorításra.
Szemembe se mélyedjen a szemed.
Szebb így.
Maradjon ez a perc
Anyagtalan emléke önmagának,
Mely, mint álombeli kert illata,
Vagy ismeretlen csillag messzi fénye,
Fogja körül örökre lelkemet.
Ne adj emléket erről a napról nékem,
Ne adj, ne adj.

Ilyen finom, halk hangú vers még: Mondd, kedves . . . Szeretet, Te azt hiszed, hogy feledni lehet?, Tengerparton, Guruló kő . . . Többnyire a fent közölt vers lebegő formájával.

E költeményeken kívül egy más hangot is megpróbál: erőteljesebbet, viharosabbat, férfiasabbat. Nem mindig elégszik meg azzal, hogy remegő szívvel kérdje kedvesétől a fecskék megérkeztét (Mondd, kedves . . .), hanem lázadó pogány is szeretne lenni (Lázadás). Nem mindig elég neki, hogy fejét a tengerparton a szél szárnyára hajtja és játszadozik a végtelennel (Tengerparton), hanem Botondként tollas buzogányt akar markába fogni és ezzel döngetni a sors érckapuját (Botond).

Ezek a hangulatok erőszakoltak, érzi az ember, hogy nem ösztönélete mélyéből fakadók, nem tudnak harmónikus pillanatot kelteni, a konstrukció harmóniáját. Elégedjék meg Kövér Erzsébet azzal, hogy — amint *Poétasors* jellegzetesebb címet érdemlő bevezetőversében mondja — őrtűz ő a végeken s egy azok közül, akik

«utolsó láng, utolsó Veszta-szűzek».

Van még a kötetben egy ú. n. külföldi ciklus. Rómában megihleti *Rafael* lányos arca, Firenzében *Savanarola* 400 esztendőn túli messzeségből felé komorló kemény tekintete, ugyanott *Dante* árva sorsa és *Michelangelo* komoly, kemény aszkéta-szája. E kötöttebb formájú darabok közül talán legjobban illik egyéniségéhez az a vers, amelyet *Fra Angelico*-ról írt. Túl az obligát históriai kultúráltságon, a nőies lelket érzi benne, a gyöngéd szívet és a mosolyt, mely halk, mint az álom . . . Az örök gyermeket érzi benne, aki titokban angyalokkal társalog s csak félig van itt a földön s a lelket a testért nem adja oda soha. *Gulyás Pál.*

Komáromi János Zúg a fenyvese német nyelven. A Napkelet első regénye, a *Zúg a fenyves* február 28-án 15.000 példányban jelent meg német nyelven a berlini *Buchergilde Gutenberg* kiadásában, *Teri* címmel. A könyvnek akkora sikere volt, hogy máris új kiadására kerül sor. A *Hé, kozákok!* című Komáromi-regény fordítása most van folyamatban.

«Proletárirodalom, proletárművészet.»

A *Napkelet* március 15-iki számában e cím alatt közölt írásomra egy-egy hozzászólás és válasz jelent meg *Surányi* Miklós és *Farkas* Zoltán tollából, akik mindketten állást foglaltak ama megállapításaim ellen, amelyeket a proletárvilág irodalma és — művészete kérdésében tettem. Surányi Miklós a cikk irodalommal foglalkozó részéhez szólott hozzá, Farkas Zoltán a képzőművészeti vonatkozásokat bírálta. Mondanom sem kell, hogy tanulmánykísérletem sokkal szélesebb keretek között mozgott, mint ez a két esztétikai törvényekkel mérhető terület, hiszen tanulmányvázlatom az irodalmat és képzőművészetet csak mint *jelenségeket*, mint egy nagy társadalmi és politikai küzdelem fegyvertárának harci eszközeit kezelte és egyáltalában nem volt célja a művészi értékelés, vagy a stílusproblémák stb. esztétikai elemzése. A hozzászólók így a cikket a maga egészében nem bírálták el, mert ez esetben nekik is társadalompolitikai térre kellett volna lépniök, ők csupán azt mutatták meg, hol tévedek tárgyi, vagy logikai tekintetben — az ő felfogásuk szerint. Ilyen körülmények között cikkem konkluzióját és tendenciáját most nem kell ismételnem és kizárólagosan arra szorítkozhatom, hogy a két kiváló író megjegyzéseire röviden reflektáljak.

*

Surányi Miklós válaszában a «proletárirodalom» kérdésével foglalkozott. Azt állítja, hogy a polgári irodalom korántsem mutatja a dekadenciának olyan jeleit, mint ahogy azt én látom. Ma is vannak kitűnő írók, akik tudnak úgy írni, mint a mult század klasszikusai, de a polgári társadalom nem követi, nem olvassa őket úgy, mint régen. A klasszikus irodalom az «Én» irodalma volt. Ugyanilyen azonban ma is a Hauptmann, Mereskovszkij stb. irodalma, de velük szemben a közönség esett dekadenciába, mivel nem méltányolja eléggé őket. Az olvasóközönség azért nem érdeklődik kellőképen irántuk, mert míg a XIX. század analitikus volt, a XX. századból kiveszett az egyéniség kultusza és a társadalom a maga «szintétikus jellegű kíváncsiságával» a társadalmi alakulatok kollektív élete felé fordult. És épen ezért az embereket ma elsősorban a szocializmus, fascizmus, nacionalizmus problémái érdeklik, az egyes ember problémái helyett. Így született meg tehát többek között a proletárok irodalma is. Ezek a proletártömegek azonban Surányi szerint *nem termeltek új és jellegzetes irodalmat*, sőt a meglévő irodalom se túlságosan érdekelte őket. A szocialista írókat, sőt a dadaistákat és társaikat is elsősorban a polgári társadalom fogyasztja, míg a proletárok detektívregényt, ponyvát és a polgári irodalom selejtesét olvassák kilencven százalékban, Európában és *Amerikában* egyaránt. «Ez azt mutatja, hogy nincs kollektív szocialista és nincs kollektív kapitalista irodalom, hanem van jó, vagy rossz irodalom.» Kialakult *proletárideológia még nincs*, annál kevésbbé lehet szó proletárirodalomról.

Okfejtése első részében Surányi Miklós lényegében ugyanazt állítja, amit cikkemben én is állítottam, csak azt fűzi hozzá, hogy még nem tartunk ott, ahol én gondolom. A polgári kultúra még nagyon erős, a proletárideológia még nagyon gyenge, szerinte tehát a kérdés még nem aktuális! Végső konzekvenciában tehát csak *az időt illetőleg volna eltérés a kettőnk megállapítása között*? Ha ez így van, akkor érthető Surányi álláspontja, különösen ha meggondoljuk, hogy szerény személyem ahhoz a generációhoz tartozik, amely a forradalmak után került ki az iskolából, műveltségének jelentős részét már ettől a legújabb világtól kapta, tizenötéves korában proletárdiktatúrát látott — és így természetesen sokszorosan közelebbinek érzi e legújabb világnak problémáit, mint az előtte járó generáció.

Surányi Miklós cikkével különben majdnem teljes egészében egyetértek, noha az a nézetem, hogy ő csak *jelen-*

ségeket vesz figyelembe, én pedig okokat kerestem. *A jelenség:* a közönség nem olvassa az igazi, úgynevezett «*Én*»-írókat. *Ok:* a polgári társadalom válsága. Persze, hogy nem olvassa, mert sokkal égetőbb problémái vannak. *Jelenség:* a klasszikus irodalom az «*Én*» irodalma volt. *Ok:* mert polgári volt, individuális, mert a győzelmes polgár önelégültsége volt. Itt tehát mindkettőnknek igaza van, csakhogy a *szempontban* van óriási különbség. Surányi «irodalmi szempontból» nézi a dolgokat, én pedig «társadalmi szempontból».

Surányi azonban azt mondja, hogy *nincs proletárirodalom*, a proletárok ponyvát, meg ilyesmit olvasnak. Ezzel szemben bizonyíthatóan más a felfogásom. Nem tartanám helyénvalónak, hogy a *Napkelet* hasábjait azzal terheljem, hogy *tucatjával* soroljam föl a proletárvilág új német, orosz és egyéb nemzetiségű szocialista, vagy kommunista íróit. A munkásság elvitathatatlan kultúrtörekvéseit azonban semmiesetre sem szabad a XX. század harmadik évtizedének végén azzal a megállapítással lekicsinyleni, hogy az — csak ponyvát olvas. *A proletárvilágnak van irodalma*, mert száz számra vannak proletárírók és ezeknek ezerszámra vannak olvasóik. Az aztán más kérdés, hogy Surányi mindezt irodalomnak tartja-e, vagy sem?

Megtisztelő soraival szemben azonban mindenesetre az a nézetem, hogy ezt a kérdést nem lehet elintézni az egyszerű letagadással, mert én és az én fiatal nemzedékem, akik *a polgárnál több szeretnének lenni*, távolabb állunk a szocializmustól, mint azok, akik egyszerűen csak letagadják. Épen ezért van egy nézetem, amelyet minden küzdelem alapjának tartok és ez az, hogy *az ellenfelet ismerni kell és nem szabad félreismerni!* Mert épen az a magyar történelmi osztályok legvégzetesebb betegsége, hogy olyanok ellen harcolnak, akik *nem ellenségek*, a valódi ellenséget pedig *lenézik*, jelentéktelennek tartják és a végén nem egyszer — *legyőzetnek általa* . . .

*

Farkas Zoltán rövid megjegyzésében már sokkal súlyosabban vádolt meg. Azt írta, hogy nem értek a képzőművészethez, nem ismerem annak legújabb történetét és fejlődését. Óriási módon tévedek, mikor azt mondom, hogy a futurizmus és társai proletárideológiából születtek és azok a képzőművészek, akiket felsoroltam, sohasem voltak proletárok. A proletár nem is érti meg ezeket az «izmusokat». Proletárművészet egyáltalán nincs. Azt írja Farkas Zoltán: mutassak egyetlen ici-pici ornamentikát, amely proletárlélekből született. A proletár lakását a legselejtesebb gyáripari termékekkel és «a polgárság lelki szemétdombjára került keserves olajnyomatokkal» díszíti. A futurizmus például a legféktelenebb individualizmus, hogy lehet hát proletárművészet, hiszen a szocializmus individuumellenes!

Először a legsúlyosabb vádra felelek. Cikkemben szószerint ezt írtam: «Nem véletlen az sem, hogy a képzőművészetben az új izmusok megalapítóit is majdnem kivétel nélkül a proletáriátus rezervoárja szolgáltatta, vagy legalább az ő ideológiájához tartoznak». Később felsoroltam, hogy kikre céloztam. Nos, itt az a kérdés elsősorban, hogy kit tartunk proletárnak és kit polgárnak. Én azonban, hogy könnyebben megértsük egymást, fenntartás nélkül elfogadom most a proletárság fogalmának azt, amit Farkas Zoltán annak állapít meg. Tehát vagy proletárok az említettek, vagy az ő ideológiájukat képviselik. Itt is az a helyzet, mint az irodalmi részben. Farkas Zoltán *képzőművészeti szempontból* beszélt, én *politikai szempontból*. Én igenis úgy látom, hogy Meunier, Barlach szobraiban, Carra «Galli anarchista temetése» című képében és az új izmusok *száz és száz alkotásában határozott agitáció rejlik a proletáriátus érdekében*. De, ha a születés számít, hogy megítéljük, proletár-e valaki, vagy sem — akkor is hajlandó vagyok bármikor bebizonyítani, hogy a nevesebb új képzőművészeknek legalább a fele születésileg is a proletáriátusból származik külföldön is, Magyarországon is, vagy szocialista legalább is annyira, mint a magyar *Uitz* Béla. Hogy az izmusok esztétikailag Cezanne-ban és Gaugin-ben is gyökereznek — *ez igaz*. Természetes, hiszen minden esztétikai iránynak vannak ősei. Tanulmányvázlatomban azt írtam, hogy «az expresszionizmustól a dadaizmusig terjedő korszak a proletáriátus formavilágának első fogzási láza». «A proletárok azonban kezdik otthagyni ezeket az izmusokat.» Természetes, hogy az újonnan öntudatosodott osztály művészetének kezdete egybeesik a másik osztály művészetének ugyanazon időben való életével. E korszakban tehát még vegyülve van a polgári «érzék-

arisztokratizmus» és az új proletár formavilág. A proletárok természetes formája : *az egyszerűség.* De ehhez természetszerűen *csak úgy lehetett eljutni, ha művészetük keresztülesett a legkirívóbb formalizmuson.* Ez meg is történt majdnem mindenütt. Az új esztétika *ma már nem formák után ítél, hanem a belső lázat keresi, amely a művészi alkotást létrehozta!*

Farkas Zoltán szintén *a teljes tagadás* álláspontjára helyezkedik és azt mondja : nincs proletárművészet, még ornamentika sincs! *Én tudnék mutatni ilyen ornamentikát!* A gépalkatrészből, mechanizált világból, geometriai síkból álló képarchitektura : ez a proletáriátus ornamentikája, a gyári munkás világa ez, mint a parasztság népművészetének stilizált növény- és állatvilága. Hogy a futurizmus individuális tendenciái nem férnek össze a szocializmussal? Erről vitatkozni lehetne ! A szocializmus mindenesetre sokkal szélesebb eszmekör, mintsem hogy abba a futurizmus ne férjen bele. A futurizmus anarchista szimpátiája közismert dolog. Válaszom legyen az a kérdés, hogy hát az anarchizmus vajjon nem proletárszülemény-e?

Ami az olajnyomatokat illeti, itt ugyanaz a nézetem, mint Surányi Miklóssal szemben a ponyva kérdésében. A hitvány olajnyomatokat egyként kedveli a műveletlen polgár és proletár. A műveletlenség és ízléstelenség egyetlen társadalmi osztálynak sem kiváltsága, époly kevéssé, mint a műveltség és jóízlés.

Tanulmányomban azonban egy hibát feltétlenül elkövettem : Paul *Ernst* nevét elírásból helytelenül a proletárvilág íróinak sorában szerepeltettem, amit magamtól bevallok. Mindenesetre vigasztaló számomra, hogy míg a jobboldalon ilyen kifogások merültek fel szerény cikkem ellen, addig a másik oldalon helyeslik ugyan azt, ami az ő ideológiájukba abból belemagyarázható, de még jobban támadnak azért, hogy romantikus és «végeredményben mégis reakciós» vagyok.

Makkai János.

Rákosi Szidi.

Prielle Kornéliáról pályája végén azt írta egyik kritikusa, hogy legifjabb nézői sem szorultak rá apáik vagy épen nagyapáik becsületszavára, hogy elhigyjék : milyen nagy színésznőt látnak maguk előtt. Öreg szerepein is átizzott az egyéni jelentékenységnek, a szív és értelem előkelőségének varázsa s ezekben az ezüsthajú figurákban mintegy összegeződött egész félszázados művészete, gyermeklányalakjainak gráciája, hódító fiatal asszonyainak fölényes szellemessége — s mindehhez egy hosszú élet finom bölcseséggé érett tapasztalata.

Rákosi Szidi tekintélye és hatása sem szorul rá, hogy afféle kegyeletes multon-merengéssel, régi (ránk nézve már nem egyszer ellenőrizhetetlen) sikerek lexikális felsorolásával támogassuk és bizonygassuk. Hatvan esztendei működése után nagy színésznő ma is, e hatvan évnek abban a második felében, melyet már a magunk megfigyeléséből ismerünk, művészete mintegy a szemünk láttára gazdagodott, ízesedett s nyert egyre nyilvánvalóbb történeti jelentőséget. Színészetünk haladásával nemcsak lépést tartott : a nagy tehetség bátorságával jóformán elébevágott annak. Elébe különösen akkor, amikor — pályája derekán, a naiva- és fiatal hősnő-szerepeknek búcsút mondva — egy ideig jóformán kizárólag az ú. n. «komika»-szerepkörben működött. Ez a terület meglehetősen a külső hatások birodalma, a férfiak után loholó «aggszűz» ősrégi figuráját az írók maguk is jobbára egy-két konvencionális vonásra szorították, részletjellemzéssel nem igen bibelődtek, az alakot mintegy rábízták a groteszk külsőre : öltözködjék életkorának ellentmondó fiatalossággal s kerüljön minél több olyan helyzetbe, mikor a férfiak felültetik vagy menekülnek előle. E tekintetben Kisfaludy Károly Luca kisasszonyától Csiky Gergely Langó Szerafinájáig alig látni valami gazdagodást vagy épen mélyülést. Rákosi Szidi ezen a területen is ki bírta bontani az egyéniség színeit : alakjait többrétűekké tette, a külső groteszkségnek valami benső visszhangját, néha szinte melancholikus aláfestését éreztette, a pusztán komikumra kiélezett alak az ő kezén bizonyos belső életet nyert, az epizódból az előtérbe lépett, nem rikító színezés vagy túlhangsúlyozás által, inkább a fonák külső alatt mélyebb, gazdagabban színeződött lelki valóságot sejtető diszkréciója következtében. Az újszerű színjátszás fő büszkesége az, hogy felfedezte a lelki összetettséget, hogy a szóhoz a gondolatot vagy néha félgondolatot, a gesztushoz az idegéletet, a helyzethez az életsorsot érezteti hozzá. Ennek is megvannak a

lélektelen manieristái, nagyképű technikázói. Rákosi Szidi a külsőségekben egyszerűen rábízta magát kitűnő megfigyelésére, hibátlan mesterségtudására, a külsőségek alatt pedig szabadjára engedte kedélyét és humorát. Ez a kedély nem csupa verőfény, ez a humor nem cseppentett méz : van benne egy szemernyi érdesség és fanyarság, — de tökéletes színpadi hitelét épen ez adja meg, a nevetségességnek vagy a jóságnak tőle nem afféle «in vacuo» fogalmát kapjuk, hanem a valódi élettel pontosan egybevágó megjelenési formáját.

Ezért is mutatkozott művészete legérdekesebbnek és minden «szerepkör»-ön leginkább felülemelkedőnek azoknak az alakoknak megformálásában, melyeknél a jellem magvát csalóka külszín takarja. A *Himfy dalai*-ban Bíróné nemzetesasszony örökös zsémbelése alatt remekül éreztette az elvakulásig menő lágyszívűséget, a Pierre Wolf-féle *Titok* Jauvenelnéjában az erkölcsi szigor mögé rejtőző megértést és megbocsájtást.

Ma leginkább genrefigurákban láthatjuk, szerepei ritkán haladják meg az epizódok méreteit. De az epizódot az élet akkora gazdagságával megtölteni s a dráma egészével olyan szerves kapcsolatba hozni jóformán senki sem tudja, mint ő. Ibsen *Hedda Gabler*-ében Tesman Juliája a megalázkodás és önérzet egymáson át- meg átütő színeivel ejt bámulatba, az *Elzevir* Ginette kisasszonyában egy egész életnek ad melancholikus kihangzást, csakúgy, mint a *Vén gazember* Perkálnéjában. S a legutóbbi két játékidényben megint két remekét teremtette meg a kicsinyben nagyot alkotásnak, mind a kettőt Zilahy Lajos drámájában : a *Szibériá*-ban a büntető fogolytábor jólelkét, az energikus és csupa-szív Ódgyotát, a *Tábornok*-ban pedig a katonafiáért könyörgő, gyámoltalanságában is hősi lelkű öreg Pásztornét. Erről egyik birálója azt mondta : valóságos élő szobra a «névtelen katona» édesanyjának. A művészetnek ezt a nagy egyetemesítő varázsát, szimbolikus mélységét érzi ebben az alakításában a közönség is, ez a szövegre ugyancsak kurta szerep akármily szerényen húzódik is meg a második vonalban : izgatott érdeklődésünknek, kitáruló szeretetünknek kellős közepébe kerül.

Szeretet és érdeklődés övezi Rákosi Szidi alakját hat évtized óta, mely a magyar színészet történetének felét jelenti. A szeretet és megbecsülés e hosszú mult felé fordul, de az érdeklődés és a várakozás még a jövő felé is bizakvóan tekint. *R. T.*

Tudományos élet.

A magyar irodalmi nyelv kialakulásának pszichológiai hátterét igyekezett megvilágítani *Gál János* a Magyar Nyelvtudományi Társaság legutóbbi ülésén. Tudvalevő, hogy a magyar irodalom eleven élete a XV. század végén és a XVI. század elején a kéziratban megőrzött vallásos művek sorozatával kezdődik, amelyet az irodalomtörténetben közönségesen kódexirodalomnak szokás nevezni. Ez a jelentékeny kéziratтömeg csupa fordítás latinból és pontosan a középkori vallásos termelés anyagát nyujtja a magyarul olvasó szerzeteseknek. Gál János szépen fejtette ki ennek az irodalomnak lelki rúgóit, az írók rajongó miszticizmusát, lírai emelkedettségét, naiv, tiszta hitét; éreztette mennyi élet van ezeken a látszólag száraz és avult lapokon. Természetesen a fordítók csak az eredeti latin írók lendületét érezték át újra fordításaikban, de a középkori katholikus vallás univerzális szellemét tekintve, kétségtelen, hogy a magyar írók és fordítók egyaránt csak úgy átérezték a szövegekben rejlő lelki tartalmat, mint az eredeti művek írói. A szellemtörténelmi problémát : miért keletkezett épen ekkor és nem korábban a magyar fordítási irodalom, ezúttal nem vetette fel az előadó, pedig ettől sok tekintetben függ a pszichológiai magyarázat is. Csak minap mutattunk rá más helyen a XVI. század elején élt Gosztonyi János győri és erdélyi püspök párizsi szereplésére, kimutatva, hogyan jut bele ez a szentéletű magyar főpap a párizsi misztikus mozgalom forgatagába és hogyan ösztönzi párizsi humanista barátait, hogy papjai számára a liturgiát és erkölcstant népszerűen magyarázó műveket írjanak. Nem hisszük, hogy ez a szórványosnak tetsző eset véletlenül esik egybe a magyar vallásos irodalom megindulásával, mert ennek kétségtelenül ugyanabból az általános európai szellemi mozgalomból kellett kiindulnia, mely a vallásos életnek a papság körében való mélyítését tűzte ki legfőbb feladatául. A XVI. századi magyar irodalom megindulásának titka a vallásos érzés történetében keresendő ! . . .

A magyarok honfoglaláselőtti életéről tudvalevőleg az arab írók őriztek meg egy s más érdekes adatot. *Janicsek István* teljes lendülettel vetette bele magát a nagyon hiányosan ismert arab kéziratok áttanulmányozásába és ezúttal az araboknál előforduló és a magyarok hazájával kapcsolatban említett *Etil* és *Duba* folyónevekről tartott előadást, azt bizonyítva, hogy a Duba folyónév íráshiba Don helyett (az Etil a Volga, mint az eddig is ismeretes volt).

A magyar régészek mindig érdekes előadásai során Pigler Andor mutatta be tanulmányát *A barokk tárgyválasztás és formanyelv* címen. Abból indult ki, hogy mindezideig nem eléggé vizsgálták meg a barokkfestészet tárgyválasztását az általános barokkszellem szempontjából, holott ez már a tárgyválasztásban is csodálatos híven tükröződik. A könyvek, melyekből a festők tárgyukat merítik, ugyanazok ugyan, mint a renaissance idején: a biblia, Ovidius Változásai, Boccaccio Decameronja, Guarini Pastor fido-ja, és mégis igen nagy különbség van a kiválasztás szellemében. Mert míg a renaissance idején epikusan mesélnek, egymás mellé rakva a különböző típikus és lehetőleg átfogó jeleneteket, a barokkfestő egy különösen drámai mozzanatot ragad ki a meséből, sokszor olyat, melyben az alakok csak pillanatnyi átmenetet jelentő, de drámai feszültséggel telített helyzetekben ábrázolhatók. Így választja ki Bassano a bibliai Jephte történetéből a legdrámaibb jelenetet. Jephte, ki fogadalmat tett, hogy Istennek áldozza azt, akivel a harcból hazatérve először találkozik, megpillantja leányát, ki örvendezve, muzsikálva szalad elébe. Az apa arcára a megrettenést, a fájdalmat, a leányéra az örömöt, de egyúttal már a jövendő baljóslatú érzését festette. A mély lelki drámát fejezi ki az éles fényfoltok és sötét árnyékok szembeállítása is. A jelenetezés típikus barokk szellemét felismerve sikerült aztán Piglernek több meghatározatlan vagy allegóriának minősített kép tárgyát pontosan meghatároznia. Az, hogy a modern kritika előtt számos barokk kép tárgya ismeretlen maradt, bizonyítja épen, mennyire nem az ismert nyugodt pose-ok, hanem a kevésbbé típikus pillanatnyi mozzanatok szóltak képzeletükhöz.

Ugyanekkor Tóth Kurucz János számolt be már évtizedek óta folyó ásatásairól, melyek folyamán a komárom-megyei leányvári római castellumot tárta fel. Leányvár, melyet Finály Gábor Celamantia római teleppel azonosít, a nagy római táborral, Brigetióval (Ószőny) szemben a Duna túlsó (ma cseh-tót) partján fekszik. Óriási méretű kaszárnya lehetett, melyben a légiónáriusok maguknak és lovaiknak roppant épületeket emeltek és amely a quadok elleni harcokban bizonyára fontos operációs bázisul szolgálhatott. A várnak azonban jóformán csak az alapjai maradtak meg, hiszen már Mátyás király korában kezdik az épület anyagát Komárom építéséhez elhordani; utóbb a császári katonaság is kőbányául használta a komáromi vár építéséhez, úgy hogy igen mélyen a föld alól kellett az alapfalakat kiásni. A kőben szegény magyar Alföldön a lakosság és nem az idő vagy a háború volt a legnagyobb műemlékpusztító. Ez alkalommal meg kell emlékeznünk a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának remek kiadványáról, az Archaeologia Hungaricáról is, melynek most újabb kötete jelent meg. *Hillebrand Jenő*, a legkiválóbb magyar palaeontológus ismerteti benne a körösmenti pusztaistvánházi korarézkori temetőásatási eredményeit, melyet ő maga tárt fel. Sikerül is neki a tanulságos fényképekkel gazdagon megrakott tanulmányban kimutatnia egy külön rézkort, melyről az európai régészek idáig nem beszéltek. Hazánk földje, mely a réz- és bronzkor leggazdagabb lelőhelye, bőséges anyagot nyujt még ahhoz is, hogy magát ezt az újonnan felfedezett rézkort is kellően tagolhassuk kőrézkorra, korarézkorra és javarézkorra. Fettich Nándornak az avarkori műiparról és a zöldhalompusztai szkíta aranyszarvasleletről irott tanulmányai és Paulovics Istvánnak a dunapentelei (intercisa) római telepről írt nagy műve után Hillebrand jelentése bizonyítja azt a hatalmas és európai arányú munkát, ami ma a magyar régészetben folyik és kizárólag a maradék ország területéből táplálkozik.

A Philologiai Társaságban a tudós ciszterci szerzetes: *Schwarz Elemér* előadása keltett méltó feltűnést. A pozsonyi gettó nyelvét ismertette és megállapította annak helyét a német nyelvhez való viszonyában. A pozsonyi zsidókat Nagy Lajos kényszerítette külön lakásra és megkülönböztető viseletre. II. Lajos megszűntette a korlátozó rendelkezéseket, de végre is a lakosság egyhangú követelésére ki kellett költözniök a városból. Ekkor telepedtek

le a Várhegy tövében, ahol ma is élnek. A pozsonyi gettó jiddisch-nyelve már most úgy alakult ki, hogy az oda telepedett zsidók a pozsonyi középkori német nyelvet sajátították el, de nem teljes mértékben. A szókincsben számos héber szó maradt meg és több szláv szó keveredett a német nyelv szóanyagához, de a német nyelv elsajátítása különösen tökéletlen maradt a zenei hanglejtésben és egyes hangok artikulációjában, minek folytán pl. az *ich*-szóból *jach*, a *milch*-szóból *mülach*, a *fertig*-ből *fatlich* lett. Schwarz Elemér különösen Mieses elméletét cáfolta, mely a vallási elkülönülésből magyarázza a jiddisch-nyelv kialakulását. Szerinte a pozsonyi példa is azt bizonyítja, hogy itt csak tökéletlen nyelvelsajátításról van szó, melyet az eredetileg beszélt nyelv öröklött ejtésmódja befolyásolt.

Schwarz Elemér tanulmányának szerintünk az a fontossága, hogy megnyitotta a magyarországi zsidó zsargon tudományos tanulmányozását. Nyelvészeink, kiknek érdeklődése jóformán csak az őskorra és a nyelvújításra szorítkozik, sajátságos módon mindeddig csak nyelvhelyességi szempontból foglalkoztak a magyar zsidó zsargon szerepével. Pedig tapasztalásból tudjuk, mily széles távlatokra vezet ez a kérdés. A magyar főváros, sőt számos vidéki város nyelve is a zsidó zsargon állandó ostromának van kitéve és a pesti zsidó zsargonnal erősen telített jassznyelv, melynek tréfás cinizmusa igen szuggesztív hatású mint minden fővárosi argot, orfeumok, kuplék, színházak, zsidózó vicclapok, szóbeszéd és az alacsonyabb néposztályok révén állandó áramlásban van az iskolai vagy a paraszti magyarság felé. Nemcsak a budapesti cselédek, hanem a művelt vagy félművelt középosztálybeliek nyelvében is hallunk számtalanszor zsargonhanghordozást, zsargonszavakat (fattig, Te jó Isten! stb.) Mindez természetesen a magyar nyelv szempontjából nyelvromlás, de mindamellett vagy talán ép ezért megérdemelné a tudományos tanulmányozást. Hangtani, mondattani, szótári érdeklődés megtalálná benne számadását, de főleg a nyelvi élet társadalmi tényezőinek kinyomozása volna lebilincselő feladat, melynek megoldása a magyar nyelv élete szempontjából mindenesetre elsőrangú fontosságú volna. Reméljük, mihamar akad rá vállalkozó!

Eckhardt Sándor.

Színházi szemle.

Csiky Gergely *Nagymamá*-ját parádés címszerepe tartja műsoron, valameddig ennek kellő tekintélyű gazdája akad. Az alakot Prielle Kornélia finom lénye, öregkori gráciája ihlette, utána Blaha Lujza kedvessége ragyogott fel vele az ősz verőfényében, majd pedig — immár csaknem félszáz előadás során — Rákosi Szidi adott neki a szöveg némi fakultasságán diadalmaskodó életet. Kettős jubileumán is ebben lépett most a közönség elé. Az ünnepi előadás a kilencvenes évek viseletébe öltöztette a szereplőket, ezzel a darab külsőleg is megkapta azt a kis patinát, amely mesebonyolítására és dialógusaira már amúgy is jócskán lerakódott. Rákosi Szidi ezúttal rácáfolt arra a tapasztalatra, hogy az ilyen, hosszadalmas nyiltszíni ünnepléssel bevezetett estéken a kifárasztott jubilánsnak rendszerint már csak félereje marad a játékra: frissebb volt, mint valaha. Sőt mély meghatottsága mintha még valami külön zamatot vitt volna alakításába. A szép, harmonikus estének hangulata különben magával sodorta valamennyi játéktársát. Bajor Gizi, ki Márta szerepét már színpadi novicia korában is játszotta, megint alkalmat adott rá, hogy művészetének nemessé, bensővé érését mintegy nyomon kövessük: mennyi mindenről lemondott ebben a szerepben, amit korábban *csinált*, mennyire az alak lelkét keresi most, kezdőkorához képest, amikor a szerep lehetőségeit igyekezett kimeríteni. Uray, Horváth, Kiss Irén, Pethes, Gabányi egytől-egyig becsülettel állnak a maguk helyén, a szereposztásnak csak egy tévedése van: a katonás, tűzről pattant Piroska alakja szöges ellentétben áll Radó Mária elmosódó egyéniségével.

*

Schiller ifjonti szomorújátékának, az *Ármány és szerelem*-nek felújításán új szereplő csak egy volt: a Nemzeti Színház nemrég felszerelt forgószínpada. Ez most is jól bevált, a kilenc kép egymásutánjába nagy elevenség került s ez kihatott a játék ütemére is, melybe csupán a próbák elégtelen számával magyarázható szerep-akadozások vittek valami vontatottságot. S a szöveg is nagyon rászorulna a felfrissítésre, Paulay Edének a maga korában elfogadható fordítása ma már sehogy sem alkalmas rá, hogy Schiller

páthoszáról valódi fogalmat adjon. Pedig a nagyon avult műnek épen ez a páthosz ad ma is értéket, benne az emberi egyenlőség láza s a fiatalos szerelem heve perzsel, ide költő szava kellene s Paulay költő nem volt. Az előadás a Nemzeti Színház átlag színvonalán mozog, ezen felül csak két nőszereplő emelkedik, kivált Ághy Erzsi, kinek tartózkodó, de nagyon mélyérzésű lényéhez kitünően talál a boldogtalan kis Miller Lujza alakja s mellette Aczél Ilona, ki Lady Milfordban nagy művészi erővel érezteti a szerelmi féltékenység és emberi jóság tusáját. A háttérből még bensőségével és finom mértéktartásával nagyon kiemelkedett Bodnár Jenő miniszterelnöki szolgája, ki megrázóan éreztette ennek a nagy költő szívéből támadt alaknak tiborci vonásait.

*

A Vígszínháznak időrendben ezideig visszafelé haladó Molnár Ferenc-sorozatában most *Az ördög*-re került a sor. Egy negyedszázados írói pályának küszöbén áll ez a darab, stílusok nagy változása következett rá, ezeken átment maga a szerzője is, de ez a régi stílus ma is igazabb megnyilatkozási formája legújabb újdonságai javarészének stílusánál. Azóta rengeteget tanult, de nagyon is elfelejtette — önmagát. *Az ördög*-ben erős lírai alap van, mely lépten-nyomon átüt az agyondekorált külsőn s ami benne ma is hat, az ennek a szívnek egy-egy dobbanása. Mert a virtuóz fogásokban a virtuozitást ma már alig látjuk, a fogásokat annál inkább. A híres levélírási jelenetnél most önkéntelenül arra gondolunk, hogy ilyesfélét már Schiller is megcsinált, épen az *Ármány és szerelem*-ben, hol az ármányos Wurm diktálja az «ördögi» levelet, mely mássá sül el, mint aminek indul. A második felvonás nagy «kiseprési» jelenete pedig ma már époly kényszeredettnek hat, mint akár mintái : Wilde színdarabjainak tüzijáték-produkciói. Hegedüs Gyula— ki erre a híres szerepre visszalátogatott három évtizedes régi szállására — most is lelke volt a játéknak. Nem csoda, hogy oly kiválólag *beszélő*-művésznek, amilyen ő, annyira szívéhez nőtt ez az alak, mely a maga fantomszerűségében voltaképen nem is egyéb szóhoz jutott érzésnél és gondolatnál ; Hegedüs amazt is, ezt is ragyogóan szólaltatja meg : az ő ajkán még fényt kap az is, ami a könyv lapján már foncsorát veszti s vakulni kezd, mint a vásári tükör. Makay Margit Jolánja igen előkelő tónusú alakítás, a színház új tagja, Vértess Lajos, pedig a festőben bizonyult ismét pompásan beszélő, valóban férfias, minden primadonnáskodástól jólesően mentes színésznek. Gárdonyi megérezte, hogy a férj alakjához a maga kissé nyers színeit nem használhatja, nagy tartózkodásában aztán egy kissé színtelenné is vált. Simon Gizi a «szemtelen Elza» eljátszásához még túlságosan kezdő. Ez Molnárnak egyik legjobban meglátott alakja, jellemét két ágból sodorja, ezek közül Simon Gizi csak az egyiket fogta meg. Jó kislányt játszott, de a magára erőltetett «szemtelen»-séget sehogy sem láttuk rajta, akárhogy panaszkodott is e hibája miatt. Annál jobb volt Lázár Mária a modell szerepében, ennyire a maga helyén talán még sohasem láttuk. Most nem volt benne semmi merevség, eggyé bírt válni a rábízott alakkal s kiderült, hogy csendes humor is van benne. Róla a minap azt írtuk : bárcsak kapna olyan feladatot, melyben sokat dicsért szépségén túl tehetségét is megmutathatja ; ez a feladat nem is váratott magára sokáig.

*

Bethlen Margit grófnő egyik meséjében azt mondja, hogy a pokolban a szerelmet csak arra használják, hogy édességének emlékével gyötörjék az elkárhozottak lelkeit. A Vígszínházban most bemutatott első színdarabja, *A szürke ruha*, arról a szerelemről beszél, mely itt a földön dúl és pusztít, mely biztos útja az elkárhozásnak s mely talán a pokol számára is csak gyötrelmes emléket termel.

Az a szomorú írónő, kit eddig meséiből és novelláiból ismertünk, a színpadon már nem is szomorú, hanem szinte a kétségbeesésig dezilluzionált. Darabjának tengelyébe egy olyan asszonyt állít, aki megalkuvást, egyezkedést nem ismer, valami cserepesajkú szomjúsággal, elcsitíthatatlan belső nyugtalansággal vágyakozik arra a bizonyos «grande passion»-ra, mely a hetedik mennyországba röpíthetné köznapi szürkeségű és élménytelenségű kalitkájából s amikor a gyilkos valóságra döbbenve még a vágy éltető hazugságát is elveszti : halálra ítéli magát. Ez a boldogtalan Klára a határozatlan tartalmú, gomolygó körvonalú «várakozások» asszonya, útálja a kalendáriumi évszakokhoz igazodó érzelmi

ellágyulásokat, ő — mondja magáról — nem akkor várja a nagy és szép fordulatokat, amikor tavasz van: neki akkor van tavasz, amikor vár valamit. S elpusztul, mihelyt nincs többé mit várnia.

Ezt az asszonytípust váltig ismerjük, inkább az irodalomból, mint az életből. Az irodalom azért alkalmasabb talaja, mert itt el lehet hanyagolni azt a százféle életviszonylatot, mely a valóságban rendszerint mégis csak gátat vet e női típus végletes maga-kiélése elé. Bethlen Margit a maga hősnőjét szinte merőben kiemeli minden életviszonylatból, csak a belső életét figyeli, erre kívánja közönségének teljes figyelmét is irányítani. Színpadon ez kegyetlenül nehéz feladat s az írónő úgy fog hozzá, ahogy megoldása a legnehezebb: csekély változatú helyzetekben, Janusarcú szimbolikus mondatokban nyit egy-egy rést Klára ösztönéletébe, hol az önmaga felszabadításáért való lázadozás az önmagán való ítélkezéssel egy tövön sarjad. Romain Rolland írta egyszer, hogy a «jogot a boldogsághoz!» közkeletű jelszavának ő mindig valami kelletlen mellékzöngéjét is hallja: «jogot a mások boldogtalanságához!» *A szürke ruha* Klárája is valami ilyesfélének megsejtésével teszi le a maga belső szabadságharcának fegyvereit.

Hogy itt ütközetre valójában sor sem kerül, hogy a küzdelem még a világos gondolatok rétegébe sem igen jut fel, annyira a lélek homályos mélyén csirázik és érlelődik, abban az írónőnek a férj alakjáról való elgondolása is részes. Benne a férfi szerelmi kiszolgáltatottságának szimbolikus megtestesítőjét rajzolja, azt a minden másban tisztán és józanul látó, de ebben az egy vonatkozásban vakságra ítélt, sőt vakságra vágyó embert, aki refrénszerűen hajtogatja: az asszonyban sohasem lehetünk egészen bizonyosak — s legkevésbbé ő maga akar bizonyos lenni. A bizonytalansággal lépten-nyomon alkuba bocsátkozik, szüksége van rá s ezt a darab döntő fordulatán az asszony is mintegy megérzi; már az ajkán lebeg a vallomás, zaklatja a mindent meggyónás vágya, de elnémítja annak ösztönös megsejtése, hogy a férjnek «tiszta helyzet» teremtésére irányuló erőfeszítése voltakép nem egyéb bármiféle tiszta helyzet teremtése ellen való tiltakozásnál. Ezért megy el Klára úgy, ahogy egy Kosztolányi-vers mondja: «csendbe, lopakodva, élő titok egy még nagyobb titokba». A darab végén Béla, a férj, tehetetlenül dörömböl ennek a legvégső és legnagyobb titoknak kapuján.

A «harmadik»-nak, Károlynak alakját Bethlen Margit meglehetősen elnagyolta, ez alig egyéb afféle botlatókőnél, mely a másik kettőnek útjába gördül. Az ő színpadi életében csak egyetlen drámai mozzanat akad, a darab zárószakaszában, az, hogy — hallgatnia kell, hogy megrendülésén nem könnyíthet szóval.

Az egész színmű tisztára szókra van bízva s a szók sem szabadulnak ki soha teljes lélegzetvétellel. Ez kemény próbája a beszéltetés készségének, kivált mivel külső motívumokkal, színpadi jövés-menéssel sincs alkalom újabb meg újabb táplálékot adni a dialógusnak. Ezért a szerző akárhányszor az élettelen tárgyakat vonja be mintegy cselekvő személyekül, ezekből teremt szimbolikus kaptatókat lelki problémáinak továbblendítéséhez. E szimbolumok bekapcsolásában, a megfelelő időpontban való, diszkrét és természetességgel adódó felhasználásában az írónő sok rátermettséget mutat.

A Vígszínház a maga nagy színpadán is meg bírta teremteni a darab hatásához múlhatatlanul szükséges kamaraelőadás-hangulatot. Az előadók valóságos iskolapéldáit nyujtották a színészi befelé-dolgozás művészetének. Gombaszögi Frida hajszálfinom árnyalatokkal rajzolta meg Klára alakját s azt is megvalósította, hogy ezekkel az árnyalatokkal a fejlődésnek és fokozatnak hatását keltse, midőn szólamát az érzelem elvi makacsságának egyetlen húrján kellett végigjátszania. A férj alakja színészileg sokkal gazdagabb, Törzs Jenő egyéniségéhez meg épen kitűnően talál. Ezt a nagytehetségű művészt vígszínházi tagsága óta alig láttuk ennyire nekivaló feladatban, egyszerű volt és mélyérzésű, arcjátékában, szava-ejtésében mélyen meggyőző. Somlay tartózkodása is helyénvaló volt, ennek az alaknak a színmű terve értelmében is egy fél lépéssel a két protagonista mögött kell maradnia.

•

A Magyar Színház jól tette, hogy az eddig igen kevéssé ismert nevű Ujházy Györgynek *A Beleznay asszonyok* című vígjátékát bemutatta, nemcsak azért, mert a darab a kitünő, csupa-lélek előadásban nyilvánvalóan «beüt», hanem azért is, mert szerzője érdemesnek

mutatkozik rá, hogy bemutatkozásának tapasztalatai átsegítsék a kezdő színpadi író nem egy tanácstalanságán. A vígjátéki s még inkább a bohózat felé hajló helyzetek iránt már most is szembetűnően fogékony; van természetes kedélye, szívből fakadó kedvessége; szinte érezzük, hogy fordulatainak valami diákos frisseséggel ő maga örül legjobban, nem a közönségből akarja a jókedvet kierőszakolni — verejtékezve és egy szikrányi meggyőződés nélkül, mint «beérkezett» színpadi írótársainak legtöbbje.

Másik, fölöttébb rokonszenves vonása keresetlen magyarlelkűsége, képzelmének és nyelvének fitogtatás nélküli gyökeressége. Magyar figuráit elfogultságig menő szeretettel szemlélgeti, beszédüket áhitattal figyeli és hitelesen adja vissza, csak — egyelőre — a jellemük gyökeréig nem bír aláásni. Általán: az alakjai túlságosan egysíkúak és egyszólamúak, nincs lelki rétegeződésük, ezért nincs valódi konfliktusuk sem, az ily egyszerű színeket igen könnyű összebékíteni, az írónak inkább azon kell mesterkednie, hogy ez a harmóniába-simulás túlságosan hamar be ne következzék.

A Beleznay-Bán-család — anya, fiú és leány — csupa derék emberből áll. Egy rimini nyaralásuk kettős eljegyzéssel végződik: Pista egy angol ladyt szerez magának, Évi egy német ifjat. Édesanyjuk, kit özvegységre jutása óta régi udvarlója, a család legtekintélyesebb tagja, Beleznay-Bán András alispán úr, Júlia-napján évről-évre megkér, eddig azért nem mehetett férjhez, mert a gyermekek sorsát nem biztosította, most meg, hogy a kitartó kérő megint pontosan jelentkezik, kiderül, hogy ennek az akadálynak megszüntéből támadt még csak igazában akadály: mert hiába derék kislány az angol lady, hiába derék legény a német fiú, — nem magyarok, csak olyan jött-mentek s ebbe András úr bele nem törődhet. Ha az alispánnak ez a bogaras hajthatatlansága nem volna, az első felvonás végén szerencsésen révbe érnénk. A második felvonás végére a szívvel-lélekkel magyarosodó jött-mentek már erősen megingatják András bátyánk hadállását, teljes kapitulációra nyilván csak azért nem kerül sor, mert akkor meg itt végződnék a darab. De az újabb Júlia-nap csak a harmadik felvonásban következik el, vele az újabb, most már eredményes megkérés s végül — az útban lévő kis magyar-német unoka főkötőjének készítése közben — a mama is beléphet a Beleznaynék sorába.

Ezek a «nemzetközi» bonyodalmak valami komolyabb drámai vihart nem kavarnak, a békés megoldást a szerző szerint ennek az áldott magyar földnek átalakító ereje segíti elő, de mi bizony — épen a szerző jóvoltából — már olasz ég alatt is olyannak ismerjük meg a Beleznay-családba cseppent két idegent, mint akiket a jó Isten is az alispán úr vejének-menyének teremtett.

Nem is erősen vitatható «tétel»-ében van az új író ereje, inkább az ahhoz fűzött sok kedves ötletben, mulatságos fordulatban. Technikája is szinte a vakmerőségig egyszerű: jóformán pusztán abból áll, hogy váltogatva hozza be párocskáit, de színpada mégis mindig eleven, közben pedig ügyesen, egykét gyorsan felrakott, de találó színnel a háttérbe is el tud helyezni néhány friss epizódfigurát.

Mélyebbre hatolni a színészeknek sem igen nyílik alkalmuk, de valamennyien hálás játékszerepet kapnak. A Magyar Színház művészei kitűnően ki is aknázzák, amit kire-kire rábíztak. A hibátlanul egybevágó együttesben Berky Lili vezet a szépen elgondolt anyaszerepben. A szép elgondolást ő gyönyörű megjelenésével, okosságot és szívet sugárzó beszédével még szebbé teszi. A harmadik felvonás melankolikus mozzanataiban könnyűszerrel véghez viszi a nem mindennapi színpadi csodatételt: a nézőközönség «vígjátéki könnyeinek» előcsalogatását. Hegedüs Gyula is magában hordja a gondjaira bízott alispánnak valamennyi hatásfeltételét: az úrias eleganciát, férfias magyarosságot és a túlságos komolyan nem veendő szigort. Kiss Ferenc — mondani is felesleges — teljes hitelű hordozója a szittya-indulatoknak. Dénes György szeretetreméltó «német sógor». Tőkés Annából már Riminiben is erősen kiütközik a kedves magyar menyecske, ha az alispán úr jobban szemügyre venné, nyomban eloszolhatna minden elvi aggodalma. Viszont a kis Beleznay Éva a fiatal, tehetséges Neményi Lili ábrázolásában akármilyen temperamentumos aszszonyka is, külsőre valahogyan nagyon kirí a származására annyira rátartós familiából. Az ilyesmit szóvátenni talán kritikusi udvariatlanság, de hiába, a színpadon a szem is azt kívánja látni, amit olyan hangsúlyosan emlegetnek.

Z. Molnár és Körmendy a második sorban is hozzájárultak ahhoz, hogy ebben a magyar ihletű darabban kabarézás helyett csakugyan magyar levegőt kapjunk.

Rédey Tivadar.

Pantomim-előadás. R. Szentpál Olga mozgásművészeti iskolája, melynek jeles színvonalát az állami színházak előadásain is nem egyszer alkalmunk volt megállapítani, most gazdag műsorú matinén mutatkozott be. Megint méltányoltuk az intézet vezetőjének koreográfiai fantáziáját, melyet szerencsésen támogatott Jaschik Álmos és Timár János jelmez-, maszk- és díszlettervező művészete. A közreműködők élén Bokor Kata, Pál Rózsi és Botka Lola halad, figyelemreméltó tehetség az egyetlen férfiszereplő, Sümeghy László is. A két utóbbinak *Arany maszkok* című száma egyike legeredetibb produkcióiknak. A Corelli-zenével alátestett *Haláltánc* is finom elképzelésnek egyenértékű megoldása. Korb Flóra — az előadás vendége — öt új tánckompozícióját mutatta be, jórészt Chopin-értelmezéseket, ezekben a technikai készség meghaladta az egyénibb lelemény: Chopint itt inkább csak ritmikai ürügynek éreztük, semmint valódi ihletőnek. Nagy figyelmet keltett a műsor két pantomim-száma, ezek egyikét a *Háromszög* című bábjátékot mintha Jushnij Kék Madár-kabaréjából hozták volna, benne az ötlet uralkodik, egy kissé a mozgásművészet rovására. Koreográfiai alapul ennél alkalmasabb a *Holdleányok* című két jelenetes pantomimnak Dallos Sándortól, a tehetséges fiatal novellistától származó, megkapó szövege. Első szakasza az ember örök vágyódását szimbolizálja a titokzatos, idegen magasságok után, a második szakasz a Holdleányok epedő szomjúságában az irrealitás vergődését a földi, emberi valóság által való megváltódás után. Az egyik vágy époly hiábavaló, mint a másik: az ember elpusztul s vérével nem képes a dermedt lényeket megváltani, sőt a maga emberi szomorúságával megmérgezi őket. A kompozició koreográfiai súlypontja a Holdleányok csoportjelenetein van, ezeket Szentpál Olga gazdag vonaljátékkal és képváltozattal oldotta meg, a könyörgő körmenet reliefszépsége vagy a vérrel telt serlegek kiürítésének harmónikus összefogottsága a Dalcrose-irány legjobb színvonalán áll. —*r.*

A pesti magyar és német színészet harca a Bach-korszakban.

A szabadságharc idején a pesti német színészet már lefelé menőben volt a lejtőn. Az utolsó csapást ép a szabadságharc mérte rá. Pest magyar és német színészete már rég harcban állott egymással; a harc most dőlt el épen; de itt már a magyarságé a diadal.

Mikor a Nemzeti Színház 1837-ben megnyílt, a német sajtó jóakaratú vállveregetéssel kezelte a magyar színészetet. A német társulat egyáltalában nem látott benne vetélytársat. Hisz' a német színészet ép ekkor a dicsőség és fény tetőpontján van. Operai előadásai naponta zsúfolt ház mellett folynak. Carl Henrietta vendégszerepel itt, a kor egyik legünnepeltebb énekesnője, akit Lisszabontól Szentpéterváig minden nagy színpadon virágeső fogadott; ugyanez év októberében már a pesti német színház szerződött tagja. A pesti német operai előadások egykorúak állítása szerint bármelyik udvari színházban megállották volna helyüket. Carl Henriettán kívül itt van Oberhoffer, az európai hírű énekes. A drámai személyzet is kitűnő: itt találjuk Wagner Józsefet és Dettoir Lajost akik a kor legjobb német Shakespeare-színészei közé tartoztak. A közönség szélesebb rétegeit leginkább vonzó bécsi bohózat virágjában van. Pest utcái azoktól a kupléktól hangosak, amelyeket esténként az ötletes, kifogyhatatlan humorú komikus, a népszerű Rott énekel a német színházban s a legkedvesebb bohózatok mondásai járják a magyar társaságokban is. Mert ha az előkelőbb családok béreltek is páholyt a Nemzeti Színházban, nem igen jártak oda; Déryné azt jegyezte fel róluk, hogy a szobaleányokat küldik a páholyukba, a dámák maguk a német színházba mennek; Széchenyi István grófnak is van itt páholya s idejár esténként, de felesége a Nemzeti Színházat látogatja. A magyar előadásokra járni hazafias áldozat, s ha egyszer rászánják magukat az elmenésre a jó társaság nőtagjai, már számottartanak a «honleány» névre s a költők dalban dicsőítik az áldozatért. Ha akkor azt mondja valaki, hogy pár esztendő multva a nézőtér a német színházban üres lesz esténként és a hangadó ifjúság a magyar színházban dobálja a divatos énekesnők elé a nemzetiszínű szalagos babérkoszorúkat, nem hitte volna el senki.

Ha az egykorú költészet szókincsével akarnék élni, azt mondanám, hogy a magyarok istene jött a magyar színészet ügyének segítségére. Az elemi csapásokból, amelyek a fejlődő Pestet érték, legalább valami haszna is van a magyar ügynek; mert ezek segítették elő leginkább a pesti német színészet hanyatlását. Az első az 1838-i árvíz. Az előadásoknak sokáig szünetelniök kellett, a ház maga is szenvedett, a közönség nem szívesen jelent meg a nedvesfalú épületben. A nagy anyagi veszteség következtében a kitűnő Schmidt igazgató megvált a színház vezetésétől, amely alatta élte fénykorát. — 1847 február 4-én leég a dunaparti színház. 1849 májusában, mikor Hentzi Pestet löveti a német színészet tanyája ismét a lángok martalékává lesz. A német színészet Pesten hontalan. Büszkesége, a fényes dunaparti színház, amely a legnagyobb német színpadok közé tartozott, oda van. Magáért az épületért ugyan nem kár, mert nagynak nagy volt, de a mostani pesti Városi Színházhoz hasonló barátságtalan rossz akusztikájú és rettentően hideg hely volt. Ott van inkább a baj, hogy nem tudják sem jobbal, sem rosszabbal pótolni, nincs hozzá tőke. Albrecht főherceg parancsára augusztus 9-től november 13-ig a Nemzeti Színházban játszanak a németek. A színészek egyike, *Kalis*, saját pénzéből építteti fel az ideiglenes faszínházat. De ez már nem alkalmas nagy operák káprázatos szépségű díszleteinek elhelyezésére; minden szűk és szegényes. És a jövedelmek nem valami busásak. Pest felerészben német város, s a német színháznak még sincs most közönsége. A lakosság nem meri a színházat látogatni. A szilárd kőszínház kétszer is leégett, ki ne félne most a gyúlékony faszínházban? A német színészet legnagyobb ellensége most a pánik, amely elnépteleníti. 1851 februárjában Herrmann bűvész előadásai alkalmával kopogás hangzott fel egy ajtón; futár jött levéllel az előadó számára; ez elég volt arra, hogy a közönség «Feuer» kiáltással a kijáratok felé tóduljon. 1851 június 23-án Dessoir vendégszereplésekor a forgószél porfelhőt sodort be a faépület résein, amit hirtelen füstgomolynak néztek s újra kitört a pánik. De az erősebb szívűek, akik a tűztől nem féltek, szintén nem szívesen tették kockára egészségüket ebben a légvonatos, esőtől, széltől alig védett helyiségben. Hisz' városszerte beszélték 1852-ben, hogy a vendégszereplő Heinefetter Katalin ezen a hideg színpadon hűlt meg, úgyhogy betegen feküdt egy ideig.

A bukás másik főoka, hogy a szabadságharc után a magyar közönség, amely a nevezetes vendégszereplések alkalmával a már hanyatló német színházat is látogatta, most gyűlölettel fordult el mindentől, ami osztrák s az itteni német színészet a bécsi kisugárzása. Jól esik neki, hogy a Nemzeti Színházban nem hangozhatik fel az ellenséges idegen szó. Az ifjúság itt önti ki hazafias hevét, amikor zajos lelkesedéssel ünnepli Lesniewska kisasszonyt, az olaszul éneklő lengyel énekesnőt. A kortinán a nemzeti lobogót láthatja. A kardalosnők ruhái a nemzeti színekben pompáznak, akármilyen darab legyen is az. A bölcs kormány erre 1850-ben jónak látja megtiltani a színpadon a nemzeti színek viselését — mint a bécsi Theaterzeitung írja — aesthetikai okokból. A német elem pedig egymaga nem bír színházat fenntartani, ha bírna is, nem hajlandó német nemzeti öntudatból drágán megfizetni a rosszabb előadást, egyszerűen ezért, mert ilyen német nemzeti öntudat Pesten nincs is, csak egyes körök és a sajtó egy része — mint a Pesther Zeitung — akarnak ilyet csinálni. A német színház így önfenntartási ösztönből erre az elemre támaszkodik. S mikor a pesti német társulat 1849 augusztus 31-én a bevonuló Haynau tiszteletére díszelőadást rendez, pártfogást keres az új hatalomnál, mert érzi, hogy a régi talaj kisiklott lábai alól. Így lesz a pesti német színészet a Bach-korszakban az osztrák kormány eszköze a germanizációban, bármennyire is távol állott eddig ettől a törekvéstől. Most az új kormánytól remél, kér és kap szubvenciót. Idáig minden támogatás nélkül túlnyomó részben a magyar közönség tartotta. Csak pár nevet ragadok ki a pesti német színház 1816-i bérlőinek névsorából: Széchenyi, Semsey, Nádasdy, Teleky, Hadik, Ráday, Festetich, Csáky, Batthyány Sándor, Orczy, Almássy, Jankovich, Kovacsóczy — és hasonló nevek szerepelnek túlnyomóan a listán. S azóta Pest sokat magyarosodott. Így a német színészeknek Pesten — amelyet II. József valóban németesítő célzattal erősített itt meg — nem is lehettek germanizáló törekvései. Mert támogatás nélküli színház csak azt adhat, amit a közönség

akar. Igy a pesti német színészek magasztalják a nemes magyar nemzetet s alkalomadtán megörvendeztetik közönségünket egy-egy magyar tárgyú darabbal, színrehozzák Kisfaludy drámáit s egy-egy magyar dal is felhangzik bohózati betétként. Igaz, hogy Bécset úgy emlegetik mindig: *Die Residenz* s színpadjukat szerényen *Provinztheater*-nek nevezik. De ebben utóvégre a maguk szempontjából igazuk van, hisz' az az ő szellemi fővárosuk s ott van művészetük mintája. Nem a magyarok ellenségei ők, csak idegenek, akik nem értik a magyar nemzet lelkét s ideáljaival szemben értetlenül állnak. A szabadságharc után azonban a magyarság elfordulását valóban az idegen elemre való támaszkodás követte. Nem égetnek ugyan fel minden hidat maguk megett s olykor még keresik a magyarság szimpátiáját. Voltaképen most se a magyarságot gyűlölik, hanem a vele azonosított Nemzeti Színházat, amely immár túlnőtt rajtuk.

1837-ben még szépen megélt egymás mellett a két színház. A Bienerle-féle Wiener Allgemeine Theaterzeitung pesti német színházi tudósítója azt írja ekkor, hogy Pest-Budának a két nyári színházzal együtt immár négy színháza játszik egyszerre s olykor haboznunk kell, hogy vajjon melyikbe menjünk: a kolosszális pesti német színházba-e, ahol épen elsőrangú erőkkel adnak egy nagy operát, vagy az ízléses magyar színházba, ahol Kotzebue Raupach és Birch-Pfeifer, vagy Scribe, olykor meg Kisfaludy és Fáy egy-egy darabja van napirenden. Igen, békével megvoltak addig, amíg a Nemzeti Színház csak Kotzebue, meg Raupach, Birch-Pfeifer és Scribe, olykor meg Kisfaludy és Fáy darabjait játssza; a küzdés és gyűlölködő vetélykedés csak ott kezdődik, amikor a Nemzeti Színház operai színházzá kezd alakulni.

A német színháznak Pesten az új épület felépülése, 1812 óta az opera volt a súlypontja. Maga az épület, ez a kolosszális színpad és nagy nézőtér a fényes díszletű operai előadásokra praedestinálta. Ezek mellett látványos darabok arattak itt zajos sikereket. A csendesebb eszközökkel dolgozó dráma a meghitt, kedves budai várszínházba menekült. De már előbb is nagy multja volt itt az operának. Bécs Glück, Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert működésének színtere; a zenei kultúrája teljes pompájában virágzott és Pesten is érezteti hatását. Ennek a zenei műveltségnek nagyon érdemes terjesztője volt itt a német opera. — A magyar közönség, különösen a főúri osztály a nemzeti műveltséggel még idegenül állott szemben. De a mágnáscsaládok Bécsből magukkal hozták a zene iránti erős érdeklődést s Fáy Bélteky házában és más nemesházi rajzolatokban operaáriákat zongoráznak és énekelnek a középnemesség leányai is. A művelt magyar ember számára nélkülözhetetlen élvezetté lett az opera. Bajzának igaza lehetett, mikor az internacionális operától a nemzeti dráma jövőjét féltette s nem akart neki a Nemzeti Színház műsorában túlságos teret adni. De a Nemzeti Színház fennmaradása és virágzásra juttatása szempontjából ellenfeleinek volt igazuk. Az ellenséget abban támadjuk meg, ami főereje. A pesti német színészetet csakis operával lehetett tönkretenni. Nem lett volna semmi hatalom, ami a magyar közönséget tartósan a Nemzeti Színház drámai előadásaira csábítsa, ha a németek operát játszanak. Még a nemzeti gyűlölet sem lett volna ehhez elég erős, annál is inkább, mert az operában nem érezték a par excellence német műveltséget. Ha Nyáry Pálék kissé tapintatlanul és nem mindig tiszta szándékkal csinálták is az operakultuszt, végeredményben jól csinálták. A pesti német színészet bukásának legfőbb oka a Nemzeti Színház operájának konkurrenciája. — 1850-ben a magyar opera, hála a segítő külső körülményeknek is, a német fölé kerekedett. A Nemzeti Színházban a legszebb magyar opera, a Hunyadi László előadásain lelkesedve tapsol a közönség, telt házaknál adják Ilkát és Báthori Máriát. Erkel vezeti a zenekart, amelynek tagjai a két kitűnő komponista, Doppler Károly és Ferenc. Most ép La Grauge asszonyt várják itt, aki Fidest énekli majd, mint vendég, Meyerbeer Prófétájában, a párisi opera utolsó nagysikerű újdonságában.

A német ideiglenes színház saját személyzetével egy nagy operát sem tud eljátszani és vendégekre van utalva. Az európai hírű *Erl* vendégszerepel januárban, májusban Zerr kisasszony, mindketten a bécsi operától. De a vendégszereplés nagyon keveset segít a dolgon. Nincs annyi énekes se, hogy a vendég fellépéséhez szükséges operát eljátszhassák. Ekkor kénytelenek a gyűlölt és lekicsinyelt Nemzeti Színház támogatását igénybevenni. *Gehringer* báró udvari biztos, közbenjár érdekükben

Simoncsicsnál, a Nemzeti Színház intendánsánál és így felsőbb felszólításra *Farkas* vagy eredeti nevén *Wolf*, a magyar opera tenoristája játssza *Almavivát* és *Elvinot*, hogy a német színház vendége felléphessen. A Theaterzeitung kritikusa szerint kettejükön kívül a környezet szánalmas, a zenekar rossz. Pedig talán, mint ahogy az kevésbbé kegyetlen pillanataikban az egykorú kritikusoknak is eszükbe jut, nem rosszabb egy német átlagos operai előadásnál. De a pesti közönség igényei túl nagyok. Elkényeztette a mult, amikor Mink Lina, a «Nachtigall-Mink» Schebest Ágnes versenyeztek az elsőségért ugyanennek a színháznak a deszkáin. Most folyton feltámad a régi dicsőség képe. Ha vendég nincs, ki sem látogatja a színházat s a közönség a magyar operai előadásokra tódul. 1850 júniusában Kalis igazgató már nem tudja a társulat tagjait kifizetni, mire a színészek nem akarnak kisebb fizetésért játszani. A bölcs kormány radikálisan segít a bajon. Az elégedetlenek élén álló komikust hatóságilag eltávolítják Pestről. Sőt a művészi vezetésben is segítségére van az igazgatónak s az egyik komikust extemporálásért az Újépületbe csukja. De közönséget nem vezényelhet a színházba rendelettel. Hiába hívja meg Kalis igazgató vendégszereplésre a bécsi bohózatokban tündöklő Braunecker-Schäfer asszonyt, hiába adják pompás új díszletekkel, amilyen csak tőlük kitelik. Feldmannak Bécsben nagy sikert aratott bohózatát, Die beiden Fassbindert, a színház üres marad. Ez csak nem opera. 1850 novemberében *Haimer* tenorista veszi át az igazgatást. Erre a bécsi és a pesti német sajtó Kalist a német ügy martírjának tünteti fel. A németség szent ügyének áldozta vagyonát s ez rútul cserbenhagyta küzdelmeiben — mondják. Pedig ő egyszerűen csalódott üzleti számításában és csak megélhetést keresett. Haimer rögtön operai vendéggel vonul be, Heinefetter Katalinnal. Német operával akar fellépni, mert itt nem találkozik a Nemzeti Színház versenyével, mert ez a német szellemi befolyástól való tudatos elfordulásban a szabadságharc óta Flottow Mártáján kívül csak olasz, francia és magyar operákat játszik. De Haimer első kísérletével kudarcot vall; a bassista megbetegszik s így Kaspart a bariton Haimer énekli; az Erbförstert énekes híján a korcsmároskülsejű Berg komikus adta, Neudolt pedig egyenesen belesült az Ottokar szerepébe. A közönség ilyen előadásért nem hajlandó többé felemelt helyárakat fizetni. Haimer más eszközökhöz fordul; 1851 januárban Hermann bűvészt szerepelteti, aki egy hónapig telt házakat csinál. Majd kormánysegélyért folyamodik s meg is kapja. De ez nem elég, ha a ház napról-napra üresebb. A nyomorúságos környezet miatt Hasselt-Barth asszony, korának talán legnagyobb német énekesnője sem képes az operába közönséget vonzani. Erre Haimer a drámával próbálkozik. De a Nemzeti Színházban annyira látogatott Scribe-darabok nem vonzzák itt a közönséget, mert a komikai személyzet külvárosi bohózatokon gyakorolta stílusát és nagyon bárdolatlanul mozog a finom szalonszerepekben. A bohózatokat pedig csak a díszlet, zene és változatosság tarthatják műsoron. Az első két eszközt pedig az elemi csapások kiverték a kezükből. De nincs jó vaudeville énekesnő sem s a bohózatoknak csak Braunecker-Schäfer asszony szereplése szerez némi közönséget. Haimer most már a klasszikus darabokhoz folyamodik. Előadja a Maria Stuartot, Donna Dianát, sőt a Faustot is. Csak a karzaton van némi közönség. De ezt nem kell egészen a közönség műveletlenségének felróni. Ha a Spiegel-színházi referensének szavai szerint a darab inscenirozására csak harmadrész annyi fáradságot is fordítottak volna, mint a Die beiden Fassbinderére, a siker bizonyára nagyobb lett volna. Minden téren sikertelenség. Itt már csak a visszavonulás segít. A helyárak leszállítása már csak eső után köpenyeg. 1851 június 29-én megjelenik a hirdetés, hogy váratlan körülmények közbejötte miatt a színház további intézkedésig zárva marad. Júniustól novemberig nincs Pesten német színház, csak a kis Aréna a Városligetben, ahol Toldy János, a világot járt atléta birkózik s a társaság egyik legnépszerűbb tagja, egy Nero nevű fekete kutya, aki sikerrel játszik a *Der Hund des Aubry*ban. A színészek elszéledtek, csak az bohóckodik a kis arénában, aki már sehol sem kapott szerződést. Pest Város tanácsülésén heves vita tárgya, hogy vajjon kell-e Pesten német színház? Hosszú huzavona után megengedik a társulat egy színészének, Wittenek, hogy a leégett Vigadó belsejében felállított ideiglenes faszínházat ismét megnyithassa.

Witte igazgató belátja, hogy elődei mind az operába buktak bele, mert az

opera rengeteg költséget emészt fel és teljes reorganizáció nélkül nem jövedelmező. Míg az ehhez szükséges tőkét előteremti, működését tisztán a drámai személyzet szervezésére és a bohózat tökéletesítésére irányítja.

A német dráma az egyetlen terület, amelyen nem éri a Nemzeti Színház konkurrenciája. A Nemzeti Színház a szabadságharc leveretése után tudatosan kiveti műsorából a német darabokat. A hét két estéjén, amikor nincs sem opera, sem népszínmű vagy ballet, a francia társadalmi drámát és vígjátékot és a nyomán haladó magyar színművet ápolja. 1851 első felében összevissza két német darabot játszanak három előadásban. — Wittenek a német klasszikus dráma kellő színvonalú előadása mellett a bohózattal váltakozva, kisebb költséggel jár, mint az opera és közepes látogatottságú ház is megtéríti a költségeket. A drámai személyzet kicsiny, de ép elég arra, hogy a vendégszereplőnek kerete legyen. De a jövedelem ismét nem elég ; 1852-ben részvénytársaság alakul egy új német színház építésére. Ennek a részvénytársaságnak a német színház igazgatója köteles az épület használata fejében nyáron a bruttójövedelem tíz százalékát, télen tizenöt százalékát fizetni. Witte igazgatónak telt házak kellenek. Ezért kísérletezik újra az operával.

1853 március 13-án színrehozza a *Lucrezia Borgia-t*, de az előadást csak négy vendégszereplő segítségével üthetik nyélbe. Ez az első operai előadás a pesti német opera jövőjének szimboluma : az egész operát mindvégig vendégszereplők tartják.

Megindul ismét a régi harc a Nemzeti Színház operája ellen. Egy estén adják a magyar színházzal a *Szevillai borbély*-t és kénytelenek a csatavesztést elismerni. *Lesniewska k. a.* vonzóereje nagyobb, mint *Burg k. a.-é*, a német színház primadonnájáé. Szeretnék részrehajlásnak betudni, ami pedig csak a jobb előadás fejleménye. Hogyne lenne siker, mondják, ha a *magyar* színházban *lengyel* énekesnő *olaszul* énekel. A Nemzeti Színház szerintük : «Ein Tummelplatz für magyarische Exaltados». Fáj nekik, hogy a legkiválóbb német énekesnők is megtanulnak magyarul, hogy felléphessenek a Nemzeti Színházban. Legnagyobb diadaluk, hogy az énekes tagok nagy része német nemzetiségű. Pedig a pesti német színháznak ép az a szerencséje, hogy a német nyelvet száműzték a Nemzeti Színházból s így fellépnek itt a francia, sőt angol színjátszás nagy képviselői, de a németek a német színháznak maradnak.

Witte már az első operai előadás után érzi, hogy ez az eszköz elesett hatalmából s az új színházat 1853 április 30-án drámával, a *Jungfrau von Orleanssal* nyitja meg. A Theaterzeitung örömmel jelenti, hogy a színház berendezése tökéletes s így megszűnt az ok a kerülésére. Igaz, hogy az előadás viszont nem valami tökéletes, de — úgymond — a németség szent kötelessége szemet húnyni ennek, nehogy az ellenséges elem teret hódítson. De erre a németség nem hajlandó. Az új házat épúgy, mint a régit, a közönség csak vendégszereplések alkalmával tölti meg. Nincs hősszerelmes és nincs naiva. A bohózat is vesztett varázsából, nincs «Lokalsängerin», énekesnő a bécsi zenés-bohózatok számára. Azaz, hogy kettő is van, de egyik sem tudja kielégíteni az elkényeztetett pestieket. De amikor Haizinger Amália, Meixner Neumann Adél, vagy Franz, a Burgtheater művészei megjelennek, virágesővel borítják el őket. *Davison* ismét szívesen látott vendég s *Deorient Károly* és *Wagner József* is eljönnek újra. *Zerline Würzburg* fellépései alkalmával a színház a felemelt helyárak ellenére is megtelik. A Burgszínháznak jóformán minden jeles tagja lerándul ide ; *Seebach Mária* zsúfolt háznak játssza *Gretchent* a *Faust-ban*. 1855-ben, amikor már kissé enyhült a magyarság szívében az első gyűlölet és első keserűség, a művésznőnek hullatott koszorúhalomból nagy számmal világlanak ki a nemzetiszínű szalagok ; s a német referens meghatva ismeri el : «Es sind eben die Magyaren, die wo es den echten Genius gilt, nicht nach Pass und Patria fragen». A nagy német drámai művészeket megnézni eljönnek a német színházba is, mert ezek előtt zárva vannak a Nemzeti Színház kapui.

Pukánszkyné Kádár Jolán.

Képzőművészeti szemle.

Fáy Dezső, a festő és illusztrátor. Szerény visszavonultságban, szinte félve a nyilvánosságtól él közöttünk egy javakorbeli művészünk, *fáji Fáy* Dezső. Egyike legjelesebbjeinknek, mélyérzésű, fölötte gazdaglelkű ember, aki mint alkotó is a legkiválóbbak közül való, annyira, hogy európai mértékkel mérve is a legelsők közé tartozik. Ha nem a magyar művész sorsa

jut osztályrészeül, hanem valamelyik hatalmas nyugati nemzet fiának születik, nevét ma már szerte az egész világon ismernék, becsülnék és a legkiválóbb illusztrátorokkal együtt emlegetnék. Sajnos azonban, még idehaza sem jut ki neki annyi megbecsülés, annyi szeretet és elismerés, amennyi méltán megilletné. Kiadóink szívesen foglalkoztatják ugyan és közönségünk legmegértőbb rétege régen kedveltjei sorába fogadta, de egy olyan országban, amelynek közönsége minimális grafikai és könyvkiállítási igényekkel rendelkezik, amely az illusztrációt túlnyomó részében csupán tartalmi oldaláról nézi és nem a benne megnyilvánuló művészi újjáteremtő erőnek örül, még az ilyen nagyszerű tehetségnek is sovány a talaja.

Elek Arthúr, kiváló művészeti írónk, a napokban megjelent kis monográfiájában, melyet 41 képmelléklettel és valóban művészi köntösben az *Amicus* könyvkiadócég adott ki, röviden összefoglalta Fáy Dezső életének és művészetének történetét. Könyve megismertet a festővel is, aki az illusztrátor mellett eddig jórészt a háttérbe szorult. Mindenesetre hálásak lehetünk ezért Eleknek, hogy most ráirányította figyelmünket Fáy teljes művészi egyéniségére, amelynek illusztrátori tevékenysége csak egyik, bár nézetünk szerint legjelentősebb megnyilatkozása. Elek írásából egy bensőséges elmélyedésben elzárkozó, szinte mimóza érzékenységű művészlélek küzdelmes élete bontakozik ki előttünk, amely szinte a gyermekkortól kezdve telve volt az elmerülő alkotás lázas gyönyörűségeivel. Elek lelkesen megértő szeretettel rajzolja meg Fáy Dezső tehetségének kibontakozását, írása valóságos mintaképe annak, hogy a képzőművészettel foglalkozó írónak miképen kell magát egy képzőművész egyéniségébe belélnie. Végül ahhoz a megállapításhoz jut el, amelynek hovatovább át kell mennie a köztudatba, hogy Fáy Dezső korunk legkiválóbb illusztrátorai közé tartozik. Sajnos, a kiadvány képanyaga erről az oldaláról kissé szűkösen ismerteti a művészt, aki jelenleg különben a Babits Mihály fordította *Divina Comoediát* illusztrálja. Alkalmunk volt ezeket a rajzait, melyek a legközelébb a nyilvánosság előtt is megjelennek, már megjelenésük előtt látni. Nagyszerű alkotások, amelyekhez vezető kifejlődés útját kitünően világítja meg Elek Arthúr könyve.

Magyar-Mannheimer Gusztáv kiállítása. Ez az Ernst-múzeumban rendezett kiállítás kettős jubileum számába ment, mert Magyar-Mannheimer Gusztáv a napokban érte el hetvenedik életévét és épen ötven esztendeje működik a képzőművészet mezején. E hosszú pálya alatt képzőművészetünk életének nem egy korszaka kezdődött, sőt több le is zárult; eltünt az egykor diadalmas történelmi festészet, a kedvelt zsánerkép, csak a leggyöngébb epigonokban él tovább a naturalizmus és impresszionizmus levével felhigítva a müncheni atelier-realizmus, nyoma sincs már a bécsi neobarokkban gyökeredző dekoratív próbálkozásnak, megszületett és végét járja a diadalmas magyar impresszionista festészet, jöttek a nyolcasok és utánuk a többi természetátalakítók, megismerkedtünk a konstruktivizmussal is és így tovább.

A kiállításon, mely csak kisebb részében volt visszatekintő, a mai Magyar-Mannheimer Gusztáv teljes frisseségében mutatkozott be. Különállóan és majdnem teljesen érintetlenül attól a sok hányódástól, amelyet a művészet mezején maga előtt lejátszódni látott, mert érett férfikorától kezdve óvatos tartózkodással mindig megmaradt egyéniségének keretei között s ha kísérletképen néha tett is egy-egy kirándulást másféle mezőkre, mint amelyeken elmélyedő gyönyörködéssel rendszerint járni szokott, hamar visszatért a saját maga nem nagyon kiterjedt, de művészi szenzációkban mégis gazdag világához. Igy szállt ki egy időben fürdőző gyermekeket ábrázoló képsorozatával az impresszionizmus vizeire is, anélkül, hogy annak végső következményeit elfogadta volna.

Tulajdonképen Bécs neobarokk realizmusából indult ki, ott sajátította el a festés és rajzolás technikájának döntő elemeit, ott szítta magát teli dekoratív vágyakkal és hajlandóságokkal. A neobarokkon keresztül ismerte meg a barokk, majd a renaissance világát, amelynek finom megértőjévé vált. A döntő művészeti benyomásokat azonban nem Bécsben, nem Németországban, hanem az olasz földdel és a régi olasz művészettel való közvetlen érintkezésben szerezte. A Campagna tájaiban benne élő és még inkább a művészetektől rávetített egyszer klasszicizáló, másszor regényeskedő heroizmus kapta meg a lelkét, ennek lett festőjévé és ennek festője még ma is. Részben az impresszionizmus atmoszferikus

gazdag tanulságaiból, részben a művészettörténet nagy klasszikusainak sommázva összefoglaló tájképháttereiből egészen különálló, zárt, egyénivé váló ábrázolásmódot fejlesztett ki magának.

A messzeség páráiban elvesző kékellő háttér előtt bizonytalanul odahányt, gyakran drágakövekként, vagy zománcosan csillogó épületcsoportokat, eltévedt napsugarakban telt színeivel felharsogó növényzetet, pázsitfoltokat látunk, az elborult égre sejtelmesen gomolygó, de még sem viharos felhők tornyosulnak. Rendszerint úgy érezzük, hogy a hétköznapitól csak a hangulatok világán át elérhető földre jutottunk, ahol a meglátás és az érzékek finomsága szinte heroikus emelkedettségig jut el.

Ez a választékos átköltés meglehetősen távol esik minden naturalizmustól, de viszont nagyon ügyesen használja föl, túlozza, összevonja és csoportosítja a naturalizmus számos olyan megfigyelését, amely csak külön, de nem együtt jelentkező tüneményeken alapul. Az így ábrázolt természet már a téma szinte folytonos ismétlődése miatt sem nyujt valami gazdag regisztert, de mindenesetre egy olyan átírást, amelyen belül meglepő finomságokig tudott művészünk eljutni. Az a néha kissé barokkos heroizmus pedig, amelyet magára szeret ölteni, nem a legvégső lényege művészetének és különben is csak a nyers optikai kép elől elburkolódzó művészieskedés színpadias gesztusa, mert e lelki kosztüm alatt az egymással szembeállított színeknek pompás érzékiségű gazdag élete rejtezik. És jóllehet Mannheimer az utolsó évtizedekben mindjobban elhagyta Bécsre és Münchenre épülő, majdnem teljesen meleg színskáláját és azt zománcosan csillogó kékekkel és harsogóan hideg zöldekkel is felfrissítette, tájképábrázolása mögött fölötte sok érzékiség rejlik, amely valóságos szerelmi álmodozásba ringatja a meztelenségét párákba burkoló szégyenlős és mégis kacérkodó táj lomhán elterülő buja testét.

A Nemzeti Szalon kiállítása. Ezt a kiállítást mindenképen nagyjelentőségűvé tette az, hogy *Nagy* István is részt vett rajta, akivel külön foglalkozunk.

A többi kiállítók közül *Benyovits-Vajda* Klára a magyar női festőknél megszokott ügyes jelentéktelenség színvonalán mozog. Valamivel frissebb tehetséggel jelentkezik *Bánd* Viktória, aki a müncheni Angelo Jank körül kialakult, sokszor kellemetlenül modoros széles ecsetűség szétdobált futamaival szeret elszórakozni. Mondanivalója alapjában legtöbbnyire szintén csak nőies édeskésség, zavarosan férfiaskodó külsőségek alá rejtve. Sokatmondani akarás, jókora bizonytalansággal párosulva.

Bokor Vilmos, akinek képeiről valósággal lerí, hogy valamikor Iványi-Grünvald Béla tanítványa volt, kellemes és meglehetősen kiegyenlített piktortehetség. Alapjában szintén szentimentális lélek, akinek ez a hajlandósága lágy muzsikájú színakkordokban szeret kicsendülni. De mindig elfogadhatóan, mert élményeinek melegségével szépen kitölti őket.

Molnár Tibor nyilván a legtöbbet akaró a fiatalok e társaságában. Amint a tárgymutatóban közölt életrajzából és képeiről is megállapítható, elsőrangú művészeti nevelésben részesült, mely nem nyomtalanul suhant el felette. De Molnár Tibor ma még csak az ingadozva keresők közé tartozik, aki nehéz feladatok nehéz megoldásait állítja maga elé. Tartalmas és határozottan tehetséges ember, de azt a sok mindent, ami lelkében forr, még nem tudja biztos és határozottan egyéni formákba önteni, olyan befejezett képpé alakítani, amely kizárólagosan csak az övé volna. De törekvéseinek komolyságával már ma is rokonszenves és idők multával alkalmasint készebb, sikeresebb alkotásokkal fog közönségünk elé lépni.

Nagy István kiállítása. A Nemzeti Szalonban három év előtt rendezett gyüjteményes kiállítása óta Nagy István csak ritkán jelent meg egy-egy képével a nyilvánosság előtt. Fanatikus visszavonultságában azonban annál többet dolgozott, lakásán százszámra vannak felhalmozva pastelljei, krétarajzai. Néhanapján meg-megmutatja ezeket barátainak és tisztelőinek, aztán eltűnik és hónapokig nem hallat magáról. Hóna alatt óriási mappával, kezében rajzeszközeivel valahol a szabad természetben barangol és lázas dühvel dolgozik addig, míg csak majdnem össze nem roskad és halálra fáradtan, sőt betegen haza nem kell térnie. Ilyenkor itthon csillogó szemmel mondja el művészi küzdelmeinek történetét. Egy kis erőt gyüjt össze, hogy ismét elbujdokoljon a természet csodás világába. Egy ilyen hazatérése alkalmá-

val sikerült őt nagy nehezen rábírni arra, hogy ismét kiállítson. A hír és a dicsőség nem valami nagyon izgatják, amiben nyilván nem kis része van sértődöttségének is. Mert Nagy István nem tartozik az úgynevezett beérkezettek közé. Nem keresi az emberek kegyét, kiállításai elől megszökik, ahelyett, hogy amint az illik, hajbókolva fogadná a nagyérdemű közönséget és a kegyesen leereszkedő vásárlókat. Művésztársaságokban sem igen fordul meg, nem vesz részt a művészet kávéházi vitáiban, egyesületeknek sem tagja. Egyszóval vad ember.

De ebben a vad emberben olyan tiszta művészlélek él, amely valóban ritkítja párját. Nem érdekli semmi egyéb az egész világon, csak az az egy, hogy legbelsejét és a természet nagyságát valamiképen egybekovácsolja, hogy megmarkolja azt, amiért annyit kell szenvednie és gyötrődnie, a világ végtelenségét. Hogy dühödt szenvedélyességgel felrajzolt látományait valahogyan közelébb hozza azokhoz a lázas víziókhoz, amelyek benne a világ csodálatos nagyságának megérzéséből származtak. Fanatikus ember, a legkonokabbak, a legfanatikusabbak közül való. Három évtized óta küzd, rajong, szenved, de vannak másnak tán elképzelhetetlen gyönyörűségei is. Ha azonban néha kinyitja szemét és körülnéz, hogy vajjon sereglenek-e már körülötte, akik megértik és szeretik, alkalmasint mindig egy kissé magányosnak érzi magát. Mert vannak ugyan barátai, vannak tisztelői is, de az a nagy siker, az a nagy visszhang, amely még a magasabb rendű művészi munkának is jól eső jutalma és amelyről még a legbüszkébb művész is álmodik, eddig elmaradt. De ha elmaradt, nem Nagy István bűne volt ez, hanem azoké, akik nem értették meg, akiknek túlságosan súlyos volt az a művészet, melyet nyujtott. A művészet ideje azonban igazságos idő. Ha néha lassan jár is, igazságszolgáltatásával nem marad el. Nem fog elmaradni Nagy István esetében sem, legfeljebb csak egy kissé keserűbbé tesz egy több derűre méltó emberéletet, de viszont annál nagyobb ellenállásra és küzdelemre serkenti azt, akitől sokáig megtagadja a népszerűséget.

Nagy István kemény ember és művészete is kemény művészet. Ha egy faluvégi házsort a felette ívelődő égbolttal együtt lerajzol, eszébe sem jutnak holmi idyllikus hangulatok. Valami komor erő harsog fel képeiről, még a legigénytelenebb témák köntöse alól is, dörgő, zúgó, zsoltáros ének, amelyben himnusszá válik minden olyan érzelem, amely mást talán csak egy kis melodikus dalra ihletne. Nem tárja fel a szívét kecsesen kínálkozó mozdulatokkal, hanem belémarkol a néző karjába és mohón magával rántja. Csodákat akar mutatni a legkisebb dolgokon is, a végtelenség és az örökkévalóság csodáit. Az ő természete nem a nevető nap, nem a tavasz mosolyának világa. Ez a világ tragikus gyötrődésben nyujtózkodik, megváltásért sóvárog és mintha mindenáron menekülni szeretne önmaga elől. Nem ismeri a tetszetősség olcsó játékait, sőt mintha még neheztelne is arra, aki titkait ellesni próbálja.

Alig van, sőt az idősebb generációban nincs is, még egy olyan művészünk, aki ilyen tragikus, haragvó természeti világban élne, akinek a kis dolgok belső monumentalitása olyannyira feltárulna, mint amennyire Nagy Istvánnak. Tájképfestő és mégis monumentalis, mondjuk ma az impresszionizmus finomságai után, pedig a tájkép és a nagyvonalúság, a monumentalitás épenséggel nem egymást kizáró dolgok, amint azt épen Nagy István példája mutatja. Csak nem kell elveszni részleteiben, nem csupán finomságait látni, de ki kell ragadni belőle az éltető őserőt és máris megvan az igazi nagyság, az, amelyet az expresszionizmus teoretikusai követeltek. Nem csak az elfutót látni és csak azért rajongani, hanem ellenkezően azért, ami mögötte a jelenségek százezernyi változatosságát mozgatja.

Az ilyen művészet persze külsőségeiben is egészen másképen jelentkezik. Csak kevés, de annál koncentráltabb eszköze lehet. Nem részletezgethet, nem játszhatik a nüanszok finom skáláin, kevés és nagy ellentétekkel kell dolgoznia; harsogó hangokhoz nem kell nagy változatosság. Ez vitte Nagy Istvánt mind távolabb a színességtől, amelyet legszívesebben a fehér és fekete legharsányabb ellentéteivel szeret pótolni. A legnagyobb szenvedélyességet, a világgal való leglázasabb összeolvadást krétarajzain kergeti, ahol csupán néhány ordítva fehér színfolt modellálja az egész teret és biztosítja a kifejezés szinte páratlan erejét. A legegyszerűsítésnek egészen végletes fokaival találkozunk Nagy Istvánnál. Feketén felmázolt vetésben egy ka-

száló férfinak fehér ing takarta törzse és vágásra emelt karja villan elő és íme itt ég előttünk a lázas emberi munka, amely leigázza a földet. A képen úgyszólván semmi egyéb ; csak ennyi harsog elő a nagy feketeségből, de a szimbolumban megelevenedik minden, ami a hétköznapi valóságban ehhez az ügyhöz tartozik.

A domboldalon néhány tehén legel. De nem kapunk mást e képből, csak a hátukon elsikló napsugár harsány erejét, amely beosztja a történést és messzire kiragadja az optikai látomány százféle szín- és vonaltömegéből. Nagy István alkotásai, különösen a krétarajzok, ekképen mindig a lényeget adják, annak lényegét, ami a művész lelkét megfogta.

Ami pedig őt érdekli, az messzire túl van a hétköznapiságon. A nagyság, a magasztosság érdekli, a magányosság nagy és örök szavai, amelyeket csak az hall meg, akiben mély ájtatosság él. Ez az ájtatosság félreáll a hétköznapi élet vásáros útjáról és csak a természet mohó csodálatában tud valamennyire kielégülni ; csak valamennyire, mert az ember kicsiny, véges és összeomlik a világ megmérhetetlen ereje előtt. Megfeledkezik maga-magáról és esengve emeli fel karját, hogy magához ölelje a meg nem foghatót, hogy így végül is megértse az örök érthetetlent. Ez a tragikum komor színt ad Nagy István művészetének, amely ezért sohasem lehet a könnyű lelkek művészetévé. Egyhangúvá és egyoldalúvá is teszi, mert úgyszólván csak egy hangneme van, de ez az egyhangúság sokkal több a felszínes változatosságnál, mert mély és magasztos. *Farkas Zoltán.*

Zenei szemle.

† Mihalovich Ödön.

A magyar zeneéletnek egyik legtiszteletreméltóbb, legelőkelőbb alakja dőlt ki az élők sorából. Igazi jellem, akit minden nemzedék elé mint a művészi becsületesség követendő mintaképét lehetne odaállítani.

Fiatal korától kezdve Wagner rajongó híve és ehhez a választott művészi ideálhoz egész életén át ragaszkodott, mert igaznak találta. Az volt a meggyőződése, hogy Wagner magasan fölötte áll azoknak, akik a sablont kultiválják, akik banális, olcsó hatásokat keresnek. Wagner ideálokat tart szem előtt, Wagner a lélekhez beszél, igazi költő, aki nem törődik a divattal, nem vágyik olcsó népszerűségre, hanem megy a maga fényes útján és büszkén fölebbez egy nemesebb izlésű, mélyebb felfogású korszak igazságszolgáltatásához.

Mihalovich művészi pályafutását hasonló elvek vezérlik. Inkább az ideiglenes népszerűtlenséget választja, mint a tartós megalkuvást ; inkább elkülöníti magát, semhogy azokkal barátkozzék, akiket nem becsül ; inkább akar ridegnek látszani, mint nyájas kapaszkodónak. Nem a siker a fő előtte, hanem a művészi lelkiismeret. Tartózkodását sokan kevélységre magyarázták. Pedig csak előkelő és igazmondó volt : bízott magában és a jövőben.

Elégtételül szolgálhatott várakozásának beteljesedése. Sok elfogult szem megnyílt és azok is, akik azelőtt kozmopolitizmussal, germanizmussal vádolták, elismerték, hogy bár Mihalovich Ödön sohasem hivalkodott a hazafiságával és csendesen írta egymásután nagy partituráit, mégis csak odatartozik a magyar művészet díszes, a magyar alkotóerő bizonysága közé.

Mihalovichot összes hajlamai a drámai zene felé vonzották. Itt nyilvánul meg igazi tehetsége. Wagner reformjaihoz való ragaszkodása abban a korban szinte magától értetődő volt. Ha még egy olyan eredeti őserőtől duzzadó lángelme, mint Verdi sem vonhatta ki magát teljesen ez alól a befolyása alól, hogy lehetett csodálkozni azon, hogy az ifjak nemzeti különbség nélkül Wagnerhez jártak iskolába. Nálunk, Magyarországon, akkor még egy erős önálló nemzeti zeneművészet hiányában, ez a befolyás csak még hatásosabban érvényesülhetett. Mihalovich éveket töltött Münchenben a wagnerizmus fő- és székvárosában Wagner, Liszt, Bülow társaságában. Ezeknek a nagy szellemeknek hatása alatt érleli ki őszinte meggyőződéssé művészi ideáljait.

Mihalovich egyénisége mindemellett szabadon, önállóan fejlődik ki érettebb műveiben. Wagnerrel szemben a zene és a dráma viszonyában nála a zenének önállóbb szerep jut. Motivumai nem annyira deklamációk közelebb állnak a melodiához. Zenei invenciója, hangszerelése, gazdag polifoniája mindig előkelő és nemes hangzású ; nem sikító hatáskeresésre, hanem az abszolut zenei szép formákhoz való ragaszkodásra vallanak. A magyar tárgyakkal való foglalkozás, a magyar

nyelv prozodiája, a magyar milieu mindinkább éreztetik befolyásukat művészetére. A Deák Ferenc halálára írt «Gyászhangok» a h-moll szimfonia és a Toldi szerelmének egyes fragmentumai a maga sajátos esztétikai elveinek korlátai között is magyar lelket sugároznak.

Külön ki kell emelnünk Mihalovich Ödönnek, mint az Orsz. Zeneakadémia igazgatójának elévülhetetlen nagy érdemeit. 1887—1918-ig állt ennek az intézetnek az élén, amelyet nagy tudásával, rendkívüli odaadásával, szigorú, erős kezű vezetésével, meg nem alkuvó művészi elvekkel olyan magas színvonalra emelt, hogy főiskolánk külföldi vonatkozásban is az elsők közé sorolható. *Prahács Margit.*

*

A mult hetek két legnagyobb zenei eseménye a bécsi filharmonikusok vendégszereplése és Kodály Zoltán gyermekkarestje volt.

Hogy milyen felsőbbrendű élvezetet nyujt egy ősi zenekultúra talajában gyökeredző, kitűnő zenekar, ha élén a ma élő karmesterek legnagyobbja, Furtwaengler áll, azt a bécsi filharmonikusok mind a két estéjükön megmutatták. Itt láthattuk legjobban, hogy egy zseniális karmester — akinek egész lényéből, minden mozdulatából varázsos fludiumként sugárzik a legtisztább zeneiség — mit jelent az interpretálandó mű szempontjából. Az alkotóművészek közül egyedül a zeneköltő az, aki közvetítőre szorul, művének sikere így nagy részben függ az előadó vagy előadók jóakaratától, zenei képességeitől. Az alkotás legsúlyosabb feladatát, a művészi eszmének formába öntését, az elképzelésnek teljesen megfelelő, maradéktalan kifejezését bármily sikeresen oldja meg, bármilyen értékes legyen maga az eszme, elvész az emberiség számára, ha az interpretáló nem tudja magát azonosítani az alkotóval, nem tud felemelkedni annak nagyságához.

Ezeknek a tehetetlen közvetítőknek legveszedelmesebbje a rossz karmester. Egy rossz énekes csak a saját szerepét teszi tönkre, de egy rossz karmester az egész művet kiforgatja a maga mivoltából és torzképet nyujt igazi értékek helyén ; a legjobb zenekar, a legjobb énekesek is megbénulnak a legnemesebb intenciók, a legszellemesebb ötletek kutba esnek, a lelkesedés lendülete, összetartó energiája szertefoszlik. Ezért szerencsés az a zeneszerző, aki konzseniális interpretálót talál művei bemutatására, mert egy ismeretlen műnél a sikertelenségért nem a karmestert, hanem a művet fogják okolni.

A karmesteri probléma a mi zenekultúránknak is állandóan aktuális, folyton vajudó problémája s látva Furtwaengler dirigálásában az igazi karmesteri művészet megnyilvánulását, felmerül a kérdés — vajjon milyen tulajdonságok jellemzik a jó karmestert, mennyiben lehet ezeket tervszerű képzéssel, folytonos gyakorlattal kifejleszteni?

Azok, akik zenekari tagokból lettek karmesterré, rendesen igen jól ismerik a zenekari technika minden csinját-binját, manuális ügyességük is megfelelő, de egész pszichológiájuk a mástól vezetett és nem a vezető tulajdonságait mutatja. Nagyon ritka a zongoraművészből átnyergelt jó karmester. A pianisztikus képességek, a zongorás fantáziája merőben ellenkezik a nagy együtteseket vezetni tudók szellemével. A színházi karmesterek rendesen kitűnő mesteremberek. Jól ismerik az énekesek jó és rossz tulajdonságait, karrierjük rendesen a szerencsésenmegúszottbeugrásokból indult ki, pontosan végigvezetnek mindent, nincsenek különösebb, kényelmetlen művészi követelményeik, így a színházigazgatók is kedvelik őket. De ezek legtöbbször sohsem jutnak el egy magasabb felfogáshoz, igazi művészi formáláshoz. Maradna a dirigáló komponista. Ez, mint igazi művészi egyéniség — bármily ügyetlen is legyen különben a dirigálás manuális részében — föltétlen nagyobb súllyal fogja vezetni saját művének előadását, mint a legügyesebb és leggyakorlottabb átlagkarmester. Egyéb esetben azonban sikeres vezénylését olyan képzetek gátolják, amelyek épen ellentétben állanak a tökéletes reprodukálás követelményeivel. Az igazán nagyok tudják teljesen megérteni az igazán nagyokat, az igazi tehetség tud igazán féltékenység és írigység nélkül örülni a másik tehetségnek, de a legritkább eset, amidőn egy eredeti alkotó szellem, mint karmester is a leghívebb tolmácsolója legyen egy másik eredeti szellem alkotásainak. Legjobb példa erre Liszt, aki a legönzetlenebb propagálója és legteljesebb megértője volt Wagner művészetének, de mint Wagner karmester nem mérkőzhetett Hans v. Bülowval, akit Wagner második énjének nevezett.

Igy jutunk el annak megállapítására-

hoz, hogy a karmesteri képességek nem szerezhetők meg puszta gyakorlattal, hanem legnagyobbrészben veleszületettek. Aki karmesternek született, az minden utánélési képessége mellett is vezető, szuggesztív erejű egyéniségnek született, olyan egyéniségnek, aki bármily körülmények közé jut, érvényesül, mert az átlagnál súlyosabb, hatalmasabb. Ez a súlya, hatalma abban a benső tűzben, elektricitásban rejlik, amely a zene szelleméből szívja erejét s amelynek kiáradása felvillanyozza, magával ragadja, mintegy szuggerálja zenekarának minden egyes muzsikusát.

Ilyen karmester Furtwaengler Vilmos. A vezetésnek azt a módját tárja elénk, mely a legbiztosabb jele annak, hogy karmesteri feladatát a legtökéletesebben oldotta meg. Annyira hatalmában van az egész zenekar, annyira az ő lelkéből szólalnak meg az étheri finomságú motívumok — amelyeknek ritmusa sokszor olyan lágy, simogató, mint a szellőtől meglibbentett gyertyalángé — a hatalmasan zengő fortissimók, hogy nyomát sem érezzük valamiféle vezetettségnek, a zenekarra nehezedő kényszererőnek. Egy test ez a zenekar, ahol minden tag magától értetődő harmónikus összműködését a lélek — Furtwaengler keze — biztosítja. Midőn ezt a vezénylő kezet figyeljük, önkénytelenül is azokra a nagy régi festőkre kell gondolnunk, akik egy kéz ábrázolásába a kifejezés, a lélek, a karakter legbensőbb lényegét tudták koncentrálni. Furtwaengler művészkezének egy alig kilendülő gesztusában, az ujjak alig látható kis rezdülésében több kifejező erő, zenei plasztika rejlik, mint a túlságosan mozgékony átlagkarmesterek minden handabandázásában. A legkisebb részletfinomság, apró melodiavonalak világos kirajzolása, átlelkesítése és emellett az egységbefoglalás, a nagyvonalú formálás ereje mintegy látható formát ölt előttünk. Bajos volna megállapítani, hogy a műsor melyik száma volt a legtökéletesebb, mindegyik tiszta, zavartalan művészi élvezet emlékét hagyta hátra.

Kodály Zoltán gyermekkarestje.

Kodály Zoltán gyermekkarestjének nagy jelentőségét nem győzzük eléggé hangsúlyozni. Gyönyörű megindulás ez egy igazabb, mélyebb, a tömegek lelkéből táplálkozó nemzeti szellemű zenekultúra kifejlődése felé.

A karéneklés mindenkor a leghatásosabb eszköze a zenei képességek fejlesztésének, mert itt nem egy hangszer technikájának elsajátítása, hanem az emberi énekhangtól közvetlenül előállított, tisztán zenei elemek állnak előtérben. Németországban a tömegek általános, nagy zenekultúrája leginkább a karéneklés nagy kultuszából fejlődött ki. Nálunk, sajnos, eddig nem sok eredményt mutathattak fel ezen a téren. Legnagyobb hiány a magyar gyermekkarkompozíciókban mutatkozott. Túlnyomóan idegen szerzők értéktelen műveiből merítették a magyar gyermekek iskolai énektudásukat, így nem csoda, ha egy nemzeti szellemű karének-kultusz kifejlődése lehetetlenné vált. De akadt egy nagy magyar mester: Kodály Zoltán, aki a magyar zsenik ösztönszerű hivatásérzetével odafordul, ahol népének legtöbb hasznára lehet és a jövő boldogabb Magyarország nemzedékének ír olyan kompozíciókat, amelyekkel egész életére friss, fogékony lelkébe vési az ősi színmagyar zene szeretetét. Midőn felhangzanak az üde, gondtalan, kristálycsengésű gyermekhangokon a «Gergely-járás», a «Villő», a «Pünkösdölő» stb. s egyéb, a magyar nép ősi szokásaiból, lelkéből sarjadt szövegek és dallamok s látjuk a közönség tomboló lelkesedését, örül a lelkünk, mert úgy érezzük, hogy ez is egy hatalmas argumentum mindazok ellen, akik nem bíznak a magyar nemzet regenerációs képességében. Vajjon melyik nagy nyugati nemzetnek van ilyen elhasználatlan ősi ereje, gazdagsága, mint amilyen nálunk már csak a zenében is megnyilvánul? Nem az erkölcsi regenerációnak — amely minden szellemi regeneráció legbiztosabb alapja — egyik jele-é ez egészséges, tiszta, erőteljes szellemű énekkarkultusz megindulása?

Általános európai jelenség a vokális polifon stílusnak mind erősebb kifejlődése. Ennek azonban legfőbb feltétele az, hogy a tömegek saját közreműködéssel maguk is átéljék ennek a művészetnek a szellemét. Íme, Kodály Zoltán nagy, szintetizáló ereje itt is érvényesült, amidőn a korszellem és a nemzeti szellem összeegyeztetésével alapját veti a jövő világhírű egyházi és világi magyar karművészetnek.

És végül álljon itt a hét középiskolának és lelkes tanárainak neve, akik méltán lehetnek büszkék a rájuk rótt feladat nagyszerű megoldására. Az Attila-utcai polgári iskola énekkara

Kertész Gyula, a Berzsenyi Dániel-reálgimnázium és a Bolyai reáliskola egyesült énekkara *Turry Peregrin*, a Hernád-utcai polgáriskola énekkara *Steiner Rezső*, a Rottenbiller-utcai polgári iskolai énekkara *Dobó Sándor*, a Szilágyi Erzsébet-leányliceum énekkara *B. Sztojanovits Adrienne* és a Wesselényi-utcai polgáriiskola énekkara *Borus Endre* vezetésével. A régi katholikus egyházi énekkarok tiszta áhítatát, transcendens harmóniáját lehelő «Pange lingua»-t *Riegler Ernő*, a Zeneművészeti Főiskola kitűnő tanára kísérte orgonán. *Prohács Margit.*

Film.

Vihar Ázsia felett.

Évekkel ezelőtt a magyar filminyencek körében nagy izgalmat keltett az a hír, hogy itt-ott, kisebb mozikban fel-felbukkan egy mozidarab, mely Oroszországban készült. És akik látták a «Petruská»-t — ez volt a film címe — elragadtatással beszéltek mély, művészi élményükről és arról, hogy mennyire más ez a darab, mint az európai vagy amerikai mozidrámák. A külföldi mozik vásznain egyre sűrűbben jelentek meg orosz filmek, a magyar mozilátogatók azonban rendszertelenül, nagy ritkán jutottak csak hozzá, hogy egy-egy Magyarországra is elkerült orosz filmalkotást végignézhessenek. Emlékezünk a «Télapó», a «Postamester», a «Vérmedve fia», a «Puskin» nagy sikerére. Ezek az alig tízéves orosz filmgyártás első időszakából valók. Stílusukra jellemző volt a megrázó lélektani realizmus. Az aprólékos részletek szines gazdagsága és e mögött a mindenen átsugárzó lélek — valami jellegzetesen orosz levegőt éreztettek az illanó képeken.

A filmalkotás nagy reformját jelentették Eisenstein művei: a «Sztrájk» és a világhírű «Potemkin», amelyek már a forradalmi eszmék szolgálatában állottak. Az úgynevezett «Spiel-Film» helyett Oroszországban megszületett egy új film-műfaj, melynek hőse nem az egyén, tárgya nem néhány ember főképen szerelmi magánügye, hanem középpontjában a *tömeg* áll és problémája egy nagyobb emberközösség élet vagy halál kérdése. Ez az új tipusú film új stílust követelt. Kollektiv témákat nem lehet «megjátszani», nincsenek is «szerepek» egy ilyen filmben, tehát nincs szükség színészekre sem. Eisenstein a «Sztrájk»-ot munkásokkal, a «Potemkin»-t matrózokkal és más laikusokkal «játszatta». Hatni akart egy bizonyos tendencia irányában, tehát valószerűségre kellett törekednie. Ha művészi fényhatásokkal dolgozik, ha stilizál, a néző azonnal látja: ez csak fény- és árnyékjáték, művészkedés, tehát — hazugság. Riportszerű naturalizmus volt a célja és a «Potemkin» valóban olyan is, mintha egy automatikus felvevőmasina 1905-ben elejétől a végéig lefotografálta volna a páncélos-cirkálón történt matrózlázadást és az ezt követő odesszai eseményeket. Természetesen minél valószerűbbek, annál lázítóbban hatnak ezek a filmek . . .

A modern orosz filmgyártásnak ez volt a második korszaka. Egy sor forradalmi film készült a multban lejátszódott eseményekre való hivatkozással, riportszerű naturalizmussal, a filmfelvevőgép objektiv természetének ritka-nagyfokú megérzésével. A «Potemkin» mellett ilyenek voltak «A véres vasárnap», a «Szent Pétervár utolsó napjai» stb.

A forradalmi láz kitombolta magát és egy olyan nagy művész, mint Pudowkin, szükségszerűen ráeszmélt arra, hogy a «kollektiv film» nem művelhető a végtelenségig. Témaköre szűk és bizonyos ponton túl unalmas lesz; a színész sem ejthető el a film szempontjából teljesen, legfeljebb szerepe csökkenthető — és megalkotta minden idők egyik legnagyobb filmdrámáját: az «Anyá»-t. Gorkij novellájának ez a filmváltozata szintézis a régi tipusú «játékfilm» és az új orosz «kollektivfilm» között. Pudowkin patetikus filmrendező, ez a pátosz azonban idegekbe markoló. Nagyerejű rendezői zsenialitásának szép példája Pudowkin legutolsó filmje, a «Vihar Ázsia felett», melyet Budapesten «Dzsingiz khán» címen pergetnek. Ez a film hű képet ad a modern orosz filmgyártásról és filmtipusról és több szempontból tanulsággal szolgálhat a magyar filmgyártás számára.

Bizonyos értelemben a «Vihar Ázsia felett» is riportszerűen naturalista. Pudowkin valóságos expediciót szervezett Mongoliába és a helyszinen készítette operatőrje, A. Golownja, a felvételeket. Szereplői csekély kivétellel mongolok, akik közül a vadászt elénk elevenítő Jukisinov «játékával» felülmúl minden színészt, akire csak gondolni lehetne efféle szerepnél. Monumentálisan egyszerű, egy pillanatra

nem jut eszünkbe még azt sem mondani: «milyen nagy színész!» Egy-két epizódalaktól eltekintve, négy európai szereplője van a filmnek: a parancsnok (L. Dedinzev), a felesége (L. Bilinszkaja), a leányuk (Anna Sudakevics), a prémkereskedő (W. Züppi) — filmriportszerű közvetlenséggel bukkannak fel, soha egy pillanatra nem vonják magukra az események nyugtalan ritmusú hömpölygése során a néző figyelmét, mindnyájan alá vannak rendelve a rendező eszméjének, amit O. Brick sikerült filmkézirata is kidomborít: Kelet és Nyugat szellemének szembeállítása ez, amely szembeállítás Kelet javára dől el.

A vadász áll az események középpontjában, de személye lassan szimbolikussá nő és érezzük mögötte egy nagy emberközösség bátor öntudatraébredésének nagy történelmi mozzanatát, melynek eredménye az európaiak kiűzése Mongoliából. Végig kellene menni a film egész meséjén és jelenetről-jelenetre utalni azokra a rendkívüli belső szépségekre, amelyek egyedülállóvá avatják ezt a filmalkotást. Formailag naturalista képeket látunk, de hogy milyen magával sodró erejű és a nézőtéren tapsorkánt felkavaró tud lenni ez a realizmus, arra szép példa a film szimbolikus befejezése.

A vadászt egy amulettből eredő tévedés folytán Dzsingiz khán leszármazottjának nézik az angolok és érdekből fejedelemmé akarják tenni. A parancsnok diktálja a leendő báburalkodó és az európai hatalmak közti egyezmény szövegét: «... kölcsönös érdek ...» «... barátság ...» — amikor egy menekülő mongolt a vadász szeme láttára ölnek meg az angol katonák. Ekkor lehull a hályog a szeméről és világosan látja az európai hazugságok minden hitványságát. Lerohan a parancsnok szobájába! Megrázza az oszlopokat, összeomlik a fél terem. Kardját villogtatja, repül minden, mintegy valami mágikus erő rombolására. Kiugrik az ablakon, két gránát-tölcsér vágódik fel a földből. Lovon vágtat a pusztán, mögötte sereg terem a semmiből. Vihar keletkezik és valósággal elsöpri az angolokat.

Ez a szimbolikus apokaliptikus látomás rohanó iramával egyedülálló a filmtörténelemben! A magyar filmpéldányba valaki szerencsétlen ötletből egy hosszú, kétrészes feliratot iktatott a legnagyobb lendület kellős közepébe és ezzel megölték a befejezést.

Micsoda tanulságokkal szolgálhat az orosz filmgyártás és elsősorban Pudowkin e mesterműve a magyar filmgyártás számára?

Tárgyban olyan filmeket kell készítenünk, amely egy nagy emberközösség, az egész magyarság egyetemes sorsproblémáival van összefüggésben!

Nem a beérkezett színészek közt kell «sztár» után kutatni, hanem ki kell menni a tanyákra, a balatoni halásztelepekre, falvakba stb. és maszkirozatlan arccal, az élet teljességével kell a hősöket életre kelteni.

És rendező kell, olyan nagy, mély művész, mint Pudowkin!

A magyar «filmbrans» idáig számos tanujelét adta a filmhez való hozzánem értésének, tehetségtelenségének, fantáziátlanságának. A «szakemberek» tájékáról semmi jót nem várunk immár! A magyar föld és a magyar lélek tele van csodálatos, kiaknázatlan lehetőségekkel, melyekből idáig Hans Schwartz és magyar kollégái mit sem vettek észre. Itt volna az ideje, hogy egy *magyar* Pudowkin akkora vihart támasszon a fülledt csöndű magyar filmberkekben, amely elég erős arra, hogy minden tehetségtelenséget a semmibe söpörjön! *Németh Antal.*

Emil Jannings új filmje. A filmszínjátszás egyik legnagyobb alakjának, Emil Janningsnak második amerikai szerepe Sergius Alexander, a Budapesten *A hontalan hős* címen lepergetett filmdráma hőse. *Az elsodort ember* nagy jellemszerepe után talán még hatalmasabb feladat. A megoldás a filmen való emberábrázolás egyik tökéletes remeke.

Sergius Alexander nagy úr: a cár rokona, az orosz hadsereg főparancsnoka a világháborúban. Úr és katona; imádja hazáját; tudja: életre-halálra megy a játék. Kemény, de ember. Mennyire hadvezér Jannings, mikor seregszemlét tart és mennyire arisztokrata, amikor parancsol, lovaglópálcájával játszik, cigarettára gyujt! — A frontszínháznál működik két forradalmár: egy pétervári színházigazgató és egy színésznő. Az útlevélvizsgálat során Sergius Alexander elé kerülnek. A színész hetykén válaszol, a nagyherceg korbáccsal végigvág rajta, aztán börtönbe csukatja. A színésznőt pedig maga mellett tartja. Sem a szcenáriumíró, sem a rendező, sem Jannings nem használtak itt ki semmi olcsó fogást. Nincs Tosca-motivum, csak két *ember* ... Az orosz nagyherceg, akinek

tetszik a nő, és a színésznő, akiben lesben áll a fanatikus forradalmár, hogy megölje a hadseregfőparancsnokot és helyesnek vélt céljai eléréséhez segítse az egész orosz népet. Eljön a kedvező pillanat: kettesben teáznak. Sergius Alexander látja a párna alól kikandikáló revolver csücskét. Nem veszi el. Pszihológus! A nő remegő kézzel adta át a teát; nem lesz ereje lőni vagy legalább is biztosan célt téveszt. Háttal kerül a színésznőnek, az céloz, de lehull a karja. Sírni kezd. Megismerte a nagyhercegben az *embert*, a hazáját forrón szerető bátor férfit, nem tudja megölni... És ez a nagy pillanat egymáshoz kapcsolja Sergiust és a színésznőt.

Utaznak a frontra. Közben kitör a forradalom. A csőcselék megállítja a vonatot és megrohanja. Sergius lovaglóostorával megy neki a tömegnek. Egyre veszedelmesebb a helyzet. A színésznő ekkor hirtelen a forradalmárok mellé áll, mintha átütött volna szerelmén az egykori forradalmi láz. Egyszerre vége Sergius Alexander mágikus erejének, mellyel pillanatokra hátrálni kényszerítette a tömeget. Kifejezéstelen szemmel tűri az ütlegeket, a megszégyenítést... megkezdi emberi passióútját a mozdonyig, melyet neki kell fűtenie. Mélységesen megrázó Jannings átélésében a herceg belső metamorfózisa!

A vonaton féktelen élet járja. A színésznő előre kúszik a mozdonyig, odaadja a nagyhercegnek a tőle kapott gyöngysort; ez mentse a határig... Ő csak játszotta a komédiát, hogy megmenthesse Sergius Alexander életét. Nyoma sincs az életörömnek Jannings arcán; mozdulatlan, kemény és mélységesen fájdalmas minden vonás. A tudat *alatt* zajlik le az egész lélekkataklizma. Félig öntudatlanul kiugrik a mozdonyból. A hóban elterülve nézinézi a tovarobogó vonatot, amely egy hídra ér épen... (a hidat elfűrészelték a forradalmárok, abban a hitben, hogy csak a vezérkar vonata fog átrobogni rajta), beomlik és a vonat a jeges hullámok alá zuhan. Sergius Alexander csak néz-néz, a szeme könnytelen. Az ember szeretné azt kiáltani, amit Macduffnek mondanak a *Macbeth*-ben, amikor szótlan megrendüléssel fogadja fia halálhírét: «Ember, szólj, adj hangot bánatodnak!»

Tíz év mult el... Sergius Alexander összeroppant idegzettel Hollywoodban napi párdolláros statisztálással tengeti életét. Orosz háborús tárgyú film készül. Az a színész rendezi, aki annak idején szembekerült az orosz hadseregfőparancsnokkal és a forradalom alatt a börtönből kiszabadulva, azóta itt helyezkedett el. A statisztafényképek sorában felismeri Sergius Alexandert és kiosztja neki egy generális epizódszerepét. Másnap reggel elindul a gyárba a megrokkant öreg statiszta. Nagy a tülekedés a ruhákért, ablaktól-ablakig embertelen durvaságú nyüzsgés sodorja egyre tovább Sergius Alexandert. Eszünkbe jut egy másik tülekedés, amikor *megfosztották* méltóságának jelvényeitől. *Itt most* egyre kapja a kellékeket: újra generálissá lép elő ez a megfáradt, szomorú, összetört, reszketősfejű ember. Társai gúnyolják, mint *akkor* a csőcselék, de most a *megváltás* jön e passió után...

Kezdődik a felvétel: a rendező elmagyarázza a jelenetet. A generális parancsot ad a rohamra, egy katona ellenáll, erre lovaglókorbácsával végigvág rajta és — kész... Beállítják a reflektorokat, zúgni kezdenek a szélgépek, az operatőrök várják az indulást jelző jelszót... Sergius Alexander pedig lassan eszmélni kezd. Szemeiben felfénylik a mult, elfelejti, hogy az egész csak játék... kiadja *utolsó parancsát*, azután összeesik... haldokolva a műhavon, még megkérdezi: győztünk?... aztán vége... a lámpák kialszanak, a statiszták elmennek és a rendező ráborítja Sergius Alexanderre az orosz lobogót...

A mese elmondva talán *giccses* és túlzottan romantikus, de a film jó példa arra, hogy a *film* és az *irodalom* egymástól független utakon járó, autonóm törvényű két művészet. A *filmszerű* és az *irodalmi* — ha nem is ellentétes, de — kapcsolatban egymással alig levő fogalmak. Biró Lajos — az *Elsodort ember* szcenáriumánál lélektanilag sokkal jobban felépített — kitünően komponált szövegkönyvet készített a *Hontalan hős*-höz. A rendezés aprólékosan *realisztikus*. A rendező gyakran alkalmazza a Murnautól tanult, gépmozgatással elért hatást, amikor képugratás nélkül, ú. n. *panorámaszerűen* kapcsolja össze a különböző miliőket. Általában a rendezés újat nem produkál, de becsületes, gondos munka.

A film Janningsért nagy élmény. Az utolsó néhány jelenet kivételesen nagy lélekábrázoló művészetének különösen monumentális megnyilatkozása.

(Berlin.) *Németh Antal.*

Magyar folyóiratszemle.

A nemzeti lélek sajátos vonásait megjelölni bizonytalan dolog, mert kisiklik kezünkből a fogalom és nem marad más, mint néhány szépen hangzó, de kevés tartalmat jelentő jelző. Még nehezebb az irodalom nemzeti vonásait megragadni, mikor az irodalom épen ennek a nemzeti léleknek nyilvánulása s míg ez alapjában egypár lelki tulajdonság sajátszerű összefonódása, amaz komplikált szellemi valóság, amely anyagában és megjelenési formájában gazdagabb és változatosabb is. *Császár* Elemér az irodalom folyton változó valóságát egységes organizmusnak tekintve végighalad irodalmunk évezredes életén és a metszési felületek tükréről olvassa le irodalmunk jellemző vonásait olyan rendben, amint azok a fejlődés során láthatóvá válnak. A jellemvonások egy része szinte magától áll össze szilárd rendszerbe és ennek tengelye a faji érzés. A faji érzés és továbbfejlődése, a nemzeti érzés, amely nem más, mint amaz kibontakozva és megtelve erkölcsi tartalommal, ezek determinálják egyik irányból a magyar irodalom karakterét. A nemzeti gondolat uralma fejti meg irodalmunk immanens magyarságát, érdeklődési körének megszűkülését a magyar élet és magyar lélek kérdéseire, viszont ennek következménye egyfelől a multbanézés, másfelől a fokozott érdeklődés a nemzet jelene és jövője iránt. A jellemvonások második csoportja már nem ilyen homogén, de ezek között a vonások között is van egy primárius jellegű; ez a vonás a legmélyebben gyökerező, fajunk úri voltához kapcsolódik. Ez az úriság az irodalomban egyfelől mint arisztokratikus szellem jelentkezik a nagyok és hatalmasok tiszteletében, másfelől mint demofil felfogás, a nép iránti jóindulatban. *(Irodalmunk nemzeti jellege. Budapesti Szemle, ápr.)*

A szervezeti elv érvényesítése hazánkban történelmi adottság. Szükségképen fejlődnek ki társadalmunkban mindazok a jelenségek, amelyekben a szervezeti elv megnyilatkozik, ú. m. az állami hatáskör terjedése, a közintézmények elsokasodása, a bürokrácia fejlődése. Ha a fejlődő állami élet vérjárója a közteher csupán csak az ipari civilizáció fejlődésének következtében nyer jelentőségében, az állami beavatkozást kifejtő szervezetnek terhe nem jelent elviselhetetlen nyűgöt. Ellenben, ha a társadalom fokozódó elszegényülése teszi elkerülhetetlenné a közhatóságok térhódítását, a vagyoniakban egyre gyöngülő egyén tűrhetetlennek érzi a közületi nyomást. A közhatalom letéteményesei elé vigasztalan dilemma mered: vagy csökkenteni a szervezőelvnek érvényesülési körét és ezzel megkockáztatni a felszabaduló társadalmi erő szabad játékának következményeit, vagy épen az elégedetlenkedő társadalmi rétegek feszítőerejének ellensúlyozása céljából még tovább fejleszteni a hatalmi berendezkedést, ami viszont a társadalom életerejének erőszakos megsemmisítését idézi elő. Ebből a helyzetből kivezető utat akkor találunk, ha különbséget teszünk az állam hatalma és annak hatásköre között. A javaiban megfogyatkozott társadalom erőteljes államhatalmat igényel. Ebből az elvből rendszerint az következik, hogy az állam hatalmát mennél számosabb társadalomgazdasági viszonylatban érvényesítse. Nem számolnak azzal, hogy ha az állam tényleg hatalmas, közvetett úton is érvényesítheti befolyását, szervezhet anélkül, hogy minden beavatkozási lehetőség számára külön szervezeti formát alakítson. Az állam hatalma független az állami hatáskörtől, sőt a közület életének mennél több szakaszán jelentkezik az állami beavatkozás, annál teljesebben elsikkad az államnak a valóságban a kormányzatnak az állam hatalmával megvalósítandó akarata. Hiába alkot az állam kereteket a társadalom számára, az intézmények szellemben vagy tökéletlenül nevelik a társadalmat, vagy rendeltetésüknek teljesen képtelenek megfelelni. Az állam által megszervezett szociális intézmények akkor bizonyulnak életerősnek, ha feladatuk a társadalom fizikai megerősítése, nem pedig a közszellem közvetlen kialakítása. A beteges társadalmi helyzet szüntelen közhatalmi beavatkozást követel, annak hiánya pedig anarchiát jelentene. A non possumus álláspontjára nem helyezkedhetünk, mert az élet álláspontja nem lehet a halál. Nincs más út, mint nem intézmények alkotásával, hanem a szunnyadó társadalmi erők kifejlesztésével magasabbrendű életre kell pezsdíteni a magyarság társadalmát. Új hitek születésének korát éljük. Nagy, tervszerű szociálpedagógiával kell kifejlesztenünk a nép egyetemében a nemzeti létre képesítő szellemet. A képességek kifejlesztésének legbiztosabb módja, azoknak érvényesítése. Ezért nagy jelentőségű az önkor-

mányzati elv érvényesítése a már meglévő intézményekben és ezért nevelőhatású, ha a társadalom nemcsak kitölti, hanem maga is alkotja meg szociális életünk új intézményeit. *(Kovrig Béla: Az állam fejlődő hatásköre. Magyar Szemle, ápr.)*

A magyar irodalom történetének misztikus pillanata a XVIII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben sugárzik ki. A felújulás különös szimultaneitással indul meg egyszerre több helyen, ami arra enged következtetni, hogy itt nem pusztán egyesek leleménye, hanem szupraindividuális történeti erők voltak a játékban. A misztikus tanítás szerint a misztikus élmény nem hoz új tartalmat a tudatba, hanem általa az addig is jelenvolt tartalmak új értelmet kapnak. A felújulás emberei előtt a régebben is bennük meglevő hazaszeretet új értelmet nyert és a tehetetlenségi erő teremtő gondolattá vált. Egyéni sorsok, szellemi, társadalmi, gazdasági és faji hatóerők azok az előföltevések, amelyeknek folyományaként a felújulásnak be kellett következnie. A magyar irodalmi felújulás életlendülete ugyanaz a lendület volt, amely egész Európában kiváltotta a költészet preromantikus felszabadulását ; ez a lendület expansiv természetű volt és nem ismert országhatárokat. Az általános összefüggést konkréttá teszik a pozitív hatások, melyeket a preromantikus szellem képviselői : Herder, a fiatal Goethe stb. a magyar írókra gyakoroltak ; elmélyítik azok az egyéni lélektani okok, melyek fölújulásunk egyes íróiban a magukraeszmélés misztikus pillanatait előidézték és amely okok mind a preromantikus lélek okai voltak. A magyar irodalom fölújulása azonos tehát a preromantikával. Ezért a Bessenyeitől Vörösmartyig húzódó irodalmunk korszakát teljes joggal a magyar preromantika korának lehet nevezni. Ha a magyar irodalom további útjaira tekintünk, azt látjuk, hogy hű maradt kezdeteihez és ekként irodalmunkat a preromantikus programm : a multból merített inspiráció, a népiség irodalmi szerepe stb. mindmáig determinálja. A magyar kultúra elmélete is a preromantikában született és elgondolásán még ma sem változtattunk : magyar kultúra alatt ma is a magyar történelemből és népiségből táplálkozó autonóm kultúrát értünk, melynek legfőbb vonása erős nacionalizmusán kívül a nyelvi inspiráció centrális szerepe. Kultúránk mindmáig költői értékeken felépülő kultúra. *(Szerb Antal: Magyar preromantika. Minerva 1—3. sz.)*

K. B. O.

A Napkelet minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: Tormay Cecile ; s. szerkesztője: Hartmann János. A kiadásért felelős: Hegedüs István.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.